

АЛЕН ПАНОВ

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Підручник

Ужгород 2024

АЛЕН ПАНОВ

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Підручник

Ужгород 2024

УДК 340.15(100)(075.8)

П 16

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Підручник

Автор: Ален ПАНОВ, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародної політики ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Історія держави і права зарубіжних країн викладається в якості основної дисципліни на всіх юридичних факультетах, інститутах, академіях. Разом з “Теорією держави і права”, Історією політичних і правових вчень”, “Філософією права”, “Історією держави і права України”, “Римським правом” цей курс утворює групу історико-філософських правових наук, які є базовими по відношенню до галузевих юридичних наук.

Предмет курсу полягає у вивченні виникнення, розвитку, функціонування інститутів держави і права окремих країн; аналізі змісту та наслідків державно-правових процесів, які розвивалися в минулому; розкритті їх конкретно-історичних закономірностей.

Історія держави і права зарубіжних країн досліджує еволюцію основних державно-правових інститутів, які відіграють важливу роль у діяльності сучасних країн.

Рецензенти: Дмитро БСЛОВ – доктор юридичних наук, професор,

Іван ПЕРЕШ – кандидат юридичних наук, доцент

Рекомендовано до друку вченою радою факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ Ужгородський національний університет, протокол №1 від 23.01.2024 року

ISBN 978-617-8127-34-3

©Панов А.В., 2024

ВСТУП

Історія держави і права зарубіжних країн викладається в якості основної дисципліни на всіх юридичних факультетах, інститутах, академіях. Разом з “Теорією держави і права”, “Історією політичних і правових вчень”, “Філософією права”, “Історією держави і права України”, “Римським правом” цей курс утворює групу історико-філософських правових наук, які є базовими по відношенню до галузевих юридичних наук.

Предмет курсу полягає у вивченні виникнення, розвитку, функціонування інститутів держави і права окремих країн; аналізі змісту та наслідків державно-правових процесів, які розвивалися у минулому; розкритті конкретно-історичних закономірностей.

Історія держави і права зарубіжних країн досліджує еволюцію основних державно-правових інститутів, які відіграють важливу роль у діяльності сучасних країн.

Набуття подібної інформації сприяє більш глибокому поняттю сучасних проблем державності; дає можливість прогнозувати основні тенденції розвитку державно-правових явищ в майбутньому; повинне сприяти розширенню кругозору і підвищенню рівня ерудованості сучасного юриста.

Протягом курсу розглядаються ті країни, які внесли найбільший вклад у всесвітній розвиток державно-правових явищ і інститутів. При цьому досліджуються найбільш яркі періоди з історії цих країн в динаміці їх загального розвитку.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД І СИСТЕМА КУРСУ

Значення курсу полягає у набутті інформації стосовно державного ладу і правової системи окремих країн.

Набуття подібної інформації:

- сприяє більш глибокому поняттю сучасних проблем державності
- дає можливість спрогнозувати основні тенденції розвитку державно-правових явищ в майбутньому.

Набуття такої інформації в цілому повинно сприяти розширенню кругозору і підвищенню рівня ерудованості сучасного юриста.

Предмет курсу полягає у:

- вивченні виникнення, розвитку, функціонування інститутів держави і права окремих країн
- аналізі змісту та наслідків державно-правових процесів, які розвивалися у минулому
- розкритті конкретно-історичних закономірностей.

Історія держави і права зарубіжних країн досліджує еволюцію основних державно-правових інститутів, які відіграють важливу роль у діяльності сучасних країн: прав людини, форм державного правління, основних форми державного устрою, принципів правової держави, парламентаризму, розділу влад за функціональними ознаками тощо.

Протягом курсу розглядаються ті країни, які внесли найбільший вклад у всесвітній розвиток державно-правових явищ і інститутів. При цьому досліджуються найбільш яркі періоди з історії цих країн.

Зв'язок з іншими юридичними дисциплінами.

1) Найбільш тісний зв'язок спостерігається з теорією держави і права. Історія держави і права зарубіжних країн по відношенню до теорії виступає зведеною системою фактичного матеріалу, на основі якого теорією робляться узагальнення і відзначаються особливості державно-правових процесів, явищ, інститутів.

2) У великій мірі проявляється зв'язок з історією політичних і правових вчень, предметом якої є дослідження виникнення і розвитку і соціальної ефективності основних державно-правових теорій в хронологічній послідовності. Як правило, явища, які досліджуються історією держави і права зарубіжних країн є наслідком втілення згаданих теорій. Таким чином можна говорити про те, що історія держави і права зарубіжних країн є вторинною, по відношенню до історії політичних і правових вчень; а разом ці науки складають дві сторони - теоретичний і практичний - одного процесу дослідження.

3) Зв'язок з історією держави і права України проявляється у єдності методів і функцій при різних предметах дослідження.

4) Зв'язок з галузевими юридичними науками (кримінальним, адміністративним, фінансовим, шлюбно-сімейним, цивільним правом) полягає у тому, що історія держави і права зарубіжних країн виступає системою інформації про основні галузеві інститути і вивчаючи їх еволюцію дає можливість набувати основоположних теоретичних висновків в галузевих науках.

Метод - це спосіб пізнання та дослідження предмету науки. Серед методів, за допомогою яких пізнається предмет слід виділити наступні:

1. метод аналізу і синтезу;
2. метод індукції і дедукції;
3. порівняльний метод;
5. статистичний метод;
6. історичний метод;
7. логічний метод.

Метод аналізу і синтезу. Аналіз та синтез – взаємопов'язані та взаємообумовлені логічні методи наукового дослідження. Аналіз - мислене (умовне) або практичне розчленування цілого на складові частини; синтез - возз'єднання окремих елементів предмета в єдине ціле.

Метод індукції і дедукції. Індукція - форма умовиводу, де на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне; дедукція - форма умовиводу, при якій на основі загального правила логічним шляхом з одних положень як істинних виводиться нове істинне положення (перехід від загального до окремого).

Спеціально-юридичний метод полягає в описі державного ладу країн, юридичних норм, які його закріплюють, а також державно-правової практики.

Статистичний метод полягає у вивченні кількісних одиниць щодо державного устрою та правової системи окремих країн; за допомогою цього методу можна з великим ступенем достовірності проводити аналіз тих чи інших явищ в конкретних країнах.

Сутністю історичного методу є вивчення найважливіших явищ, які відбувалися в минулому та їх впливу на подальший розвиток країни або регіону.

Логічний метод - допомагає сформувати світогляд про окрему країну через виділення основних відомостей та відкидання несуттєвої або зайвої інформації.

Порівняльний метод полягає у відображенні і фіксації відношень тотожності, подібності або відмінності державно-правовому устрою країн на основі філософських категорій одиничного, особливого, загального.

Одними з основних прийомів порівняльного методу є умовивід по аналогії та метод екстраполяція.

Умовивід по аналогії це висновок про тотожність двох чи більше явищ у визначених відношеннях на підставі їх тотожності в інших відносинах. ($A=1,2,3$; $C=1,2$. Значить $C=$ також 3).

Екстраполяція полягає у розповсюдженні висновків, які були зроблені по одній частині дослідження на іншу, невідому частину дослідження. Тобто екстраполяція сприяє науковому прогнозуванню.

Система курсу.

Курс побудований по принципу дослідження найбільш важливих періодів розвитку країн, які внесли найбільший вклад у всесвітній розвиток державно-правових явищ і інститутів.

Основними періодами в розрізі яких розглядаються державно-правові явища окремих країн є:

Давній світ - 4 тис. до н.е. - 5 ст. н.е.

Середні віки - 5 ст. - 17-18 ст.

Новий час - 17-18 ст. - кінець 19 ст.

Новітній час - 20 ст. - сьогодні.

ТЕМА 2. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Вступ

1. Характеристика державного ладу і правової системи Стародавнього Єгипту.
2. Держава і право Вавилону.
3. Держава і право Стародавньої Індії.

Стародавній Схід - група країн, які розташовані на Близькому Сході (південний-захід Азії та південний-схід Африки: Єгипет, Вавилон, Фінікія, Палестина) + Давня Індія, давній Китай.

Основні особливості:

1. Вигідне географічне розташування: долини великих річок (Ніл, Тигр, Євфрат, Інд, Ганг, Хуанхе) з родючими ґрунтами, теплим кліматом.
2. Розвинуте сільське господарство (землеробство, скотарство).
3. Азіатський спосіб виробництва - основною ланкою в суспільстві є сусідська община, яка виступала:
 - саморегулюючимся об'єднанням окремих жителів місцевості;
 - власником (користувачем) землі, при збереженні права верховної власності за державою;
 - регулятором суспільних відносин (через самоврядні органи влади і управління);
 - суб'єктом повинностей перед державою (при будівництві іригаційних та фортифікаційних споруд, виконанні різноманітних суспільних робіт, оподаткуванні).
4. Рабство було менш поширеним явищем, ніж у Європі.
5. Основна форма державного правління, яка притаманна державам Стародавнього Сходу є деспотія:
 - поєднання монархом вищої державної та церковної влади;
 - відсутність розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову;

- наявність апарату державної влади, який розподілявся за галузевим і територіальним принципом;
- концентрація власності на землю в руках держави (її глави);
- розвинута система оподаткування та повинностей;
- поєднання постійнодіючих військ з народним ополченням.

1. Характеристика державного ладу і правової системи Стародавнього Єгипту.

Географічне розташування: північний-схід Африки, частково на території сучасного Єгипту, вздовж річки Ніл. Надзвичайно сприятливий клімат та ґрунти (особливо після розливів Ніла) для землеробства.

Основні етапи розвитку Стародавнього Єгипту: На території Єгипту на рубежі IV-III тис. до н.е. утворилося близько 40 об'єднань общин (номів) на чолі з власними правителями (номархами). В процесі поступового об'єднання номів утворилося два царства (Південне та Північне). Після боротьби між ними перемагає Південне царство, до складу якого включається територія Північного (близько 3200р. до н.е., фараон Менес).

Історію Єгипту поділяють на такі основні три *періоди*:

Давнє Царство (кін.IV- сер.III тис. до.н.е.);

Середнє Царство (до сер. XVII ст. до н.е.);

Нове Царство (до сер. XII ст. до н.е.);

+ Пізнє Царство (до I ст. до н.е.).

Суспільний лад.

Основною ланкою в суспільстві виступала община, до складу якої входили родичі та сусіди, що проживали на певній території. *Общинники* були особисто вільними, однак були пов'язані з державою певними обов'язками по сплаті податків, відбуттю повинностей, тощо. Вся земля в країні належала державі в особі фараона. Общинам надавалося право володіння та користування землею, в замін на виконання зазначених обов'язків. В країні існував досить обширний клас *рабів*, які в основному використовувались в якості слуг в

маєтках панів та при храмах, однак ніколи не виступали основною продуктивною силою. Основними джерелами рабства виступали воєнні дії, в результаті яких полонених перетворювали на рабів, кабала та народження дітей рабами. Окрім цього потрібно виділити клас *панів*, до складу якого потрібно віднести фараона, його службовців, які наділялися останнім власністю, в т.ч. і землею за несення служби. Окремо потрібно виділити *жерців*, які виступали служителями культа і на яких поширювався особливий статус.

Державний лад.

Глава держави - *фараон*, влада якого нічим не обмежувалася, а його особа вважалася неземного, божественного походження (1/2 бог, 1/2 людина). Враховуючи божественність його особи, будь-які його дії та накази вважалися абсолютно вірними і мали обов'язково виконуватися підданими.

Найвищою посадовою особою в апараті державного управління був *візир*, який призначався та безпосередньо підпорядковувався фараону. Візир виступав головним скарбником, верховним суддею та керівником усіх суспільних робіт в державі.

В структурі вищих органів влади потрібно виділити *доми*, (міністерства), які виступали найвищими органами державної влади відповідних галузей і очолювалися начальниками, підпорядкованими візиру. В країні існували наступні міністерства: хлібний, золотий, виноградників, рахунку биків, військовий, жертвоприношень.

Окремою кастою, яка виконувала державні функції, слід вважати *жерців*, чії функції виходили далеко за рамки служіння культу і включали до себе оберігання особи фараона, відстеження та переслідування противників влади тощо.

Армія на центральному рівні підпорядковувалася військовому відомству, а через нього візиру та фараону, а на місцевому - номархам. Привілейованим статусом була наділена особиста охорона фараона.

В адміністративно-територіальному відношенні країна була поділена на *номи*. На рівні ному державна влада здійснювалася номархом, який

підпорядковувався фараону. В його руках концентрувалася військова, судова, поліцейська, фінансова влада. Влада номарха була спадковою.

Деякі функції державної влади були фактично делеговані керівництву *общин*: розподіл працівників на суспільні роботи, збір податків тощо.

Однак поступово центральна влада слабне, в номах починають діяти відцентрові сили і країна розпадається на декілька самостійних номів. В кінці III тисячоліття до н.е. відбувається нове об'єднання. Серед нововведень в державному ладі цього періоду потрібно відзначити створення поліції як окремого державного органу, який виконував функції по контролю над проведенням громадських робіт, переслідуванню злочинців, охороною культових споруд, пошуком рабів-втікачів тощо.

У XVIII ст. до н.е. відбувається повстання селян, наслідком якого стало скинення монархії. В результаті повстання ослаблений Єгипет був завойований кочовим племенем гіксосів. У XVI ст. до н.е. країна внаслідок широкого визвольного руху звільняється від їх влади і починається період, який прийнято називати новим царством.

Період Нового царства з точки зору змін в державному ладі характеризується перш за все воєнізованістю держави. Командування армії концентрується в руках фараона та візира, на місцях керівництво нею здійснюється командирами підрозділів, які підпорядковуються виключно візиру. Серед нововведень також потрібно відзначити спеціалізацію підрозділів по галузях: лучники, піхота, кавалерія тощо. Основним представником періоду Нового царства, який здійснив ряд завоювань та провів згадану реформу слід вважати Рамзеса III (1503-1473 до н.е.).

В цей період значно посилюється вплив жерців на державотворчі процеси. Окремі храми отримують у володіння великі земельні наділи, намагаються контролювати державну владу. В такій ситуації Аменхотеп IV (1428-1388) здійснив церковну реформу, згідно якої вводився монотеїзм, поклоніння богу Сонця. Всі інші храми закривалися. Однак, після його смерті реформи були зведені нанівець. Кількість храмових земель частково

збільшується, незалежність жерців від влади зростає. Жерці вступають в союз з місцевою аристократією. З метою недопущення розколу країни і під впливом зовнішньої загрози (хетти) було здійснено адміністративну реформу, внаслідок якої країну поділено на два *округа* на чолі з намісниками, які в свою чергу поділялися на *області* на чолі з губернаторами. Всі місцеві чиновники призначались безпосередньо фараоном або візиром.

Однак поступово влада в Єгипті занепадає, і в 525 до н.е. році його територія завойовується персами.

Основні ознаки державного ладу:

- Теократичний характер верховної влади.
- Абсолютистський характер влади (відсутність розподілу влади на законодавчу виконавчу та судову).
- Наявність центральних галузевих органів влади.
- Наявність місцевих універсальних органів влади.
- Відносно розвинуте автономне місцеве самоврядування.
- Делегування певних державних функцій т.з. місцевими органами самоврядування.

Право.

В основному регулювало ті суспільні відносини, які склалися в Єгипті, обслуговуючи інтереси держави.

Основним видом *власності* виступала земля, право власності на яку належало державі в особі фараона. Фараон розпоряджаючись власністю міг передати її у постійне або тимчасове користування общинам, харам, тощо. У будь-який час земля могла бути вилучена із користування у власника. За користування землею необхідно було виконувати певні види робіт та сплачувати податки. В I тис. до н.е. земля стає вільним об'єктом купівлі-продажу. Допускалося укладання договору оренди землі між користувачем землі та іншою особою.

Рухоме майно було об'єктом приватної власності і не було обмежене у цивільному обороті. Були поширеними договори позики, майнового найму, оренди.

В *шлюбно-сімейному праві* потрібно відзначити високе становище жінки в сім'ї, укладання шлюбу через договір, зберігання роздільної власності та вільне розірвання шлюбу. Спадкоємцями майна виступали всі діти незалежно від віку та статі в рівних частках.

Кримінальне право. Серед видів злочинів потрібно відзначити злочини проти держави, проти особи і майнові злочини. Система покарань: смертна кара, членушкодження, ув'язнення, примусові роботи, виставлення біля ганебного стовпа.

Судова влада здійснювалася фараоном, візиром та спеціалізованими судовими установами (шість палат, в період Нового царства - центральною, окружними та міськими колегіями). Органом виконання покарань та рішень була поліція.

2. Держава і право Вавілону.

Географічне положення: держава, яка розташована на заході Азії в області Межиріччя Тигру і Євфрату.

Месопотамію можна розділити на дві історичні області - Південну і Північну.

Основні етапи історичного розвитку.

В Південній Месопотамії проживали племена шумерів, які в кінці 4 тис. до н.е. утворили тут більше 20 дрібних держав - патесіатів. Найбільш сильними містами-державами були Лагаш і Умма, які вступили між собою в боротьбу за домінування в Південній Месопотамії.

На півночі проживали племена акадійців, у яких в 3 тис до н.е. була заснована власна держава, яка базувалась на військовій силі вождя Саргона Першого.

В результаті міжусобних воєн на півдні, в яку втрутилася також Акадія, відбулося об'єднання Межиріччя під владою Саргона, який прийняв титул царя. Однак в новоутвореній державі було збережено автономію міст-держав у внутрішніх справах, а компетенцією центру було забезпечення миру в державі, захист від зовнішнього агресора, сприяння розвитку торгівлі тощо. Тобто з точки зору територіального устрою, нову державу можна вважати федеративною.

В кінці 3 тис до н.е. на територію Месопотамії вторгаються аморейські племена, столицею яких був Вавілон. Остаточне оформлення Вавілонської держави і затвердження за нею території усього Межиріччя відбувається за царювання Хамураппі (1792-1750 до н.е.). Новоутворена держава проіснувала близько двох віків до 1518р. до н.е.

Основні ознаки суспільного ладу:

- В основі суспільного ладу азіатський спосіб виробництва.
- В структурі суспільного ладу слід виділити світську і церковну знать, чиновників, професійних військових, вільних общинників, ремісників, купців, рабів.
- Основні категорії вільних людей - Авілум і Мушкенум, між якими спостерігається різниця у правовому статусі відносно несення цивільної та кримінальної відповідальності на користь Авілум при повній ідентичності цивільної правоздатності і дієздатності.

Основні ознаки державного ладу:

- Глава держави - монарх (патесі-лугаль), влада якого носила божественний характер.
- Форма правління може бути класифікована як теократична монархія.
- Влада монарха є абсолютною, без розподілу її на законодавчу, виконавчу, судову.
- Головною посадовою особою в державі, яка покликана здійснювати безпосереднє керівництво, є перший міністр.

- В державі діють центральні органи влади, які здійснюють управління у відповідних галузях (міністерства фінансів, військове міністерство, міністерство громадських робіт тощо).
- Країна поділялась на округи, адміністрація яких очолювалась призначеними царем чиновниками.

Право.

Основні відомості про правову систему Вавілону можна дізнатися, проаналізувавши найдавнішу пам'ятку кодифікації - звід законів царя Хамурапі.

Кодекс складається з 282 статей, які згруповані за тематичним принципом: кримінальне право та процес, майнові відносини, шлюбно-сімейне право, особливий вид власності - знаряддя праці, захист особи тощо.

Особливості:

- Однією з важливих особливостей кодексу є його специфічна юридична техніка викладу правових норм, яка проявляється у т.з. негативному формулюванні. Тобто майже всі норми є карного характеру, які передбачають відповідальність за невиконання, чи неналежне виконання своїх обов'язків, чи порушення певних правил поведінки.
- Окрім цього потрібно відзначити класову нерівність права, виходячи з того, що при вчиненні двох однакових злочинів відповідальність за них для представників різних класів чи соціальних груп могла бути різною. Серед рівних між собою за статусом використовувався принцип таліону.
- Привласнення державою права помсти через використання принципу таліону.
- Надзвичайна жорстокість права: майже повне ігнорування внутрішнього ставлення особи до свого діяння і до його наслідків.

Форми власності: державна (царська), колективна (общинна), приватна. Суворо охоронялася приватна власність: будь-яке посягання на майно каралося в залежності від положення правопорушника смертю або штрафом у багатократному розмірі від суми заподіяної шкоди. Об'єктами власності

виступали також раби, в т.ч. і боргові (строком до 3 років). Останніми ставали родичі особи, яка не могла відплатити борг.

В шлюбно-сімейних відносинах домінує влада чоловіка. Після сплacenня тестеві викупу чоловік стає господарем жінки. Дозволялося розлучення за ініціативою будь-якої із сторін у визначених законодавством випадках. Подружня зрада жінки ставила її у повне залежне, в т.ч. і фізичне становище від її чоловіка. При розлученні з ініціативи чоловіка на підставі безплідності жінки їй поверталось особисте майно. При розлученні з мотивів марнотратства жінки та невиконання нею своїх обов'язків - майно не поверталось. Дружина була вправі домагатися розлучення при неналежному утриманні, безпідставного звинувачення у подружній зраді, імпотенції чоловіка.

Спадкування відбувалося за законом або за заповітом. Діти успадковували майно у рівних частках.

Кримінальне право побудовано за принципом таліона і відрізняється особливою жорстокістю. Активно застосовується смертна кара за велику кількість злочинів. Досить часто застосовувався принцип суду Божого.

3. Держава і право Стародавньої Індії.

Основні етапи історичного розвитку:

Історію держави і права Індії слід розглядати з кінця 2 тис. до н.е., коли на її територію вторглися племена аріїв, які заснували тут власну державу. Однак, ще до вторгнення аріїв на території сучасної Індії існували досить розвинуті цивілізації, т.з. племена дравідів. Територія країни у відповідності з природним фактором була поділена на північну і південну частини, які були різні за своїми природно-кліматичними умовами.

У 6 ст. до н.е. на території Індії налічувалося декілька держав, які постійно ворогували між собою. Після вторгнення Олександра Македонського в 327 році до н.е. Індія опинилася частково під його владою.

В кін. 4 ст. до н.е. із окремих князівств утворена велика імперія Маур'їв під керівництвом царя Чандрагупти.

Суспільний лад.

Структура суспільного ладу характеризується наявністю чотирьох варн (каст), до складу якої входять окремі групи населення за принципом походження. Вважається, що виникнення варн слід пов'язувати із завоювальницьким процесом аріїв в 1. тис до н.е. і взаємовідносин між завоювальниками і завойованими.

Можна виділити такі *чотири касты*:

Брахмани - жерці, які були покликані здійснювати релігійні обряди, контролювати діяльність царя, видавали писемні джерела, займалися питаннями науки тощо. Браhmани мали абсолютний імунітет від посягання на їх власність, були наділені привілеями щодо несення відповідальності взагалі та її ступеню зокрема.

Кшатрії - світська аристократія, військові, чиновники, які були покликані безпосередньо здійснювати державне управління. Правовий статус кшатріїв теж відрізнявся наявністю певних привілеїв.

Вайшья - всі вільні люди, які мали певну власність: селяни, ремісники, купці. Всі три касты вважалися “двічі народженими”, тобто привілейованими верствами, однак вайшья на відміну від кшатріїв і брахманів були набагато безправніші та мали більшу кількість обов'язків.

Шудра - вільні особи, які не мали власності, декласовані елементи, звільнені раби. Дана каста майже не була наділена жодними правами і мала значну кількість обов'язків.

Раби були поза кастовим ладом, однак їх була порівняно невелика кількість, і використовувалися вони в якості прислуги. Окрім завоювання в рабство тимчасово можна було потрапити за борги.

Основою суспільного ладу виступала *сільська община*.

Державний лад.

Основи державного ладу були викладені в трактаті “Архашастра”, в якому визначено обов'язки глави держави: слідкувати за бюджетом,

спостерігати за справами населення, керувати представниками органів влади тощо.

Главою держави виступав *цар (махараджа)*, який походив із кшатріїв. Влада царя обмежувалась брахманами, які у випадку зловживання ним своєю владою могли навіть позбавити його та його сім'ю трону та життя.

Основні функції по управлінню державою здійснював розгалужений адміністративний апарат, який поділявся на два основні рівні - центральний і місцевий.

На *центральному* рівні діяли представницько-консультативні органи влади - *Вища рада держави (Парішад)*, яка складалася з міністрів та наближених до царя і *Сабха*, яка складалася із чиновників, місцевої знаті та представників общин. Діяли *міністерства* фінансів та громадських робіт.

Адміністративний поділ: провінції, області, округи, гами - на чолі з намісниками, які призначалися центром.

Автономною одиницею виступала *община*, яка була автономна в управлінні, виступала власником землі та сплачувала податки на користь держави.

Право.

Основною ознакою права був його релігійний характер. Всі закони створювалися брахманами, що накладало на них релігійний відбиток, проникнення ідеями релігійно-етичних уявлень.

Основним джерелом права, за яким можна судити про розвиток права Індії, слід вважати закони Ману, які були створені однією з брахманських шкіл. Зміст цього документу виходив за рамки простих регулятивних норм, а розглядав і певні моральні, етичні моменти тощо. Так, в законах йшла мова про відплату за порушення і в потойбічному світі через перевтілення тощо.

Серед блоку цивільно-правових питань особливу важливість набуло регулювання *права власності* на землю та нерухоме майно общинників, які вважалися власниками, могли відчужувати землю. Тим не менше держава залишала за собою право верховного власника землі. Серед способів набуття

власності є спадщина, купівля, одержання дарунку та набувальна давність (вперше).

В сімейному праві спостерігається залежність жінки від чоловіка, відсутність у останньої права на розлучення тощо. Спадкоємцями є нащадки чоловічої статі, які ділять наявне майно порівну.

Кримінальне право відрізняється особливою жорстокістю. Серед злочинів слід виділити злочини проти держави, злочини проти особи, злочини проти власності тощо. Серед покарань особливе місце належить кваліфікованій смертній карі. Разом з тим застосовуються членушкодження, штраф тощо.

Судовий процес проходив колегіально. Особливістю було те, що свідчити могли лише представники однієї касті та статі, у випадках, коли свідки були представниками різних каст справедливими вважалися свідчення вищої касті. Окрім цього, коли суд не міг вирішити справи, використовували метод суду Божого.

ТЕМА 3. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

1. Вступ. Утворення Афінської держави.
2. Реформи Солона і Клісфена.
3. Суспільний лад в Афінах.
4. Державний лад в Афінах.
5. Загальна характеристика права в Афінській державі.

1. Вступ. Утворення Афінської держави.

Під Стародавньою Грецією слід розуміти територію, розташовану в Південній частині Балканського півострову, п-ов Пелопоннес та ряд прибережних островів в Егейському та Іонічному морях.

Серед *особливостей географічного положення* слід відзначити гористий рельєф, погану зрошуваність, неродючість ґрунтів, нерівну берегову лінію. Однак, ґрунти достатньо багаті корисними копалинами: мідь, срібло, залізо тощо.

Таке географічне становище викликало ряд *особливостей в суспільному та політичному устрої Стародавньої Греції*:

- активний розвиток мореплавства і торгівлі;
- розвиненість ремесла;
- поліцентричність країни;
- різноманітність форм державного устрою;
- перманентна боротьба за домінування у регіоні.

Основні етапи розвитку державності у Стародавній Греції:

- 3 - 2 тис. до н.е. - високорозвинута культура на острові Крит;
- 17 ст. до н.е. - високий розвиток ахейських держав на території Пелопоннесу (Мікени);
- 13-12 ст. до н.е. Троянські війни;

- 13-12 ст. до н.е. вторгнення дорійських племен і знищення ахейської культури;
- 12-8 ст. до н.е. політична роздробленість грецьких держав періоду Одиссея;
- 9-8 ст. до н.е. виникнення держав у Спарті та Афінах.

Утворення Афінської держави відбулося у 9-8 ст. до н.е. і його потрібно нерозривно пов'язувати з іменем царя Тесея.

Особливості утворення держави:

- Об'єднання чотирьох іонійських племен навколо Афін і утворення в них центра нової держави.
- Поділ території на три зони : Паралія (прибережна), Діакрія (гірський район), Педіон (плодородна територія північніше Афін, де зосереджувалися маєтки); чотири філі і 48 навкрарій-районів.
- Соціальна структуралізація суспільства на вільних - евпатридів (аристократів), геоморів (землеробів), деміургів (ремісників), рабів та метеків (переселенців з обмеженою дієздатністю). Аристократія наділена усіма політичними і громадянськими правами, а демос (всі інші вільні) наділений лише громадянськими, але не політичними правами.
- Державне управління здійснювалось Арєопагом - радою Евпатридів (родової знаті), який очолювався обраним зі свого складу Архонтом (з 7 ст. до н.е. обиралися дев'ять Архонтів). Окрім цього діяв орган з ширшим представництвом - Народні Збори, який однак не мав реальних повноважень.
- У 7 ст. до н.е. були створені перші писані закони Драконта, які намагалися обмежити владу архонтів та право кровної помсти, забезпечити майнову і особисту недоторканість, сприяти збереженню громадського порядку. Дотримання законів підтримувалося особливою жорстокістю санкцій.

2. Реформи Солоні і Клісфена.

У 6 ст. до н.е. внаслідок загрози свободи громадян через закабалення великої частини громадян Афін в державі назріла кризова соціально-політична ситуація. Більшість зрілих громадян висловлювалась за необхідність вчинення

дій по зміні суспільного і державного ладу. В 594р. до н.е. Першим Архонотом було обрано Солона, який хоч і був вихідцем із аристократії, але підтримував вимоги населення і ініціював зміни в державі.

Суть реформ Солона:

- скасовано існуючі на той час борги;
- заборонено боргове рабство і самозаклад боржника;
- проведено часткову земельну реституцію з поверненням селянам землі відібраної за борги;
- встановлена свобода відчуження рухомого і нерухомого майна, в т.ч. землі;
- розподіл громадян на чотири розряди виключно по майновій ознаці, не зважаючи на походження; обмежена правоздатність громадян 2-4 категорій (не могли займати посади архонтів, командирів війська тощо);
- Вищим органом влади замість Ареопага ставали Народні Збори, в яких приймали участь представники всіх категорій населення;
- була заснована Рада чотирьохсот - по 100 чоловік від кожного племені, куди могли бути обрані вільні громадяни; Рада виконувала функції Зборів в період між їх засіданнями, готувала законопроекти, тощо; фактично виконувала функції Ареопагу;
- створювався спеціальний орган судової влади - Гелієя, до складу якого обирались особи чоловічої статі понад 30 років від кожного з чотирьох розрядів. Основною функцією органу було здійснення контролю за державними службовцями, розгляд майнових спорів по договорам, денонсація міжнародних договорів.

Суть реформ Солон полягала у заміні аристократичних засад організації суспільного і державного ладу на майнові.

Після невеликої перерви (час володарювання тирана Пісістрата) справу Солон було продовжено реформами Клісфена. *Суть реформ Клісфена:*

- Введено новий територіальний поділ країни за адміністративною, а не родовою ознакою. Уся територія поділена на три природно-географічні зони (прибережна, внутрішня і Афіньська). Замість чотирьох родових філ введено

поділ на 10 територіальних філ, які в свою чергу поділялись на 3 триї - по 1 від кожної із природних зон. Низовою ланкою адміністративно-територіального устрою виступав дем (район).

- Рада Чотирьохсот реорганізована в Ради П'ятисот (по 50 чоловік від кожної філи). Створено колегію стратегів (займалась військовими справами). За Ареопагом залишалось право розгляду деяких кримінальних справ та функції нагляду за законністю рішень Народних Зборів.
- Введено т.з. суд черепків. Задля запобігання узурпування влади через певний проміжок часу проводилось таємне голосування, яке виявляло популярних політиків. Особа, яка отримала понад 6000 черепків, на десять років виганялась за межі Афін.

Такий устрій проіснував в Афінах 150 років, до поразки в Пелопонесській війні (431-404 р. до н.е.). В період з кінця 6 до другої половини 5 ст. до н.е. Афіни вели активну зовнішню політику, в т.ч. військовим шляхом (війна з персами), результатом якого було утворення Афінського морського союзу із островів Егейського моря та узбережжя Малої Азії. Цей союз став фактично першим все грецьким об'єднанням федеративного типу.

3. Суспільний лад в Афінах 5 ст. до н.е.

З точки зору суспільного ладу Афіни 5 ст. до н.е. вважаються класичною рабовласницькою державою з невеликою кількістю вільних і значною кількістю рабів, які складали основну продуктивну силу.

Структура суспільного ладу: вільні (громадяни: аристократія, селяни тощо), метеки (іноземці, які були обмежені у правоздатності), раби (прирівнювались до майна).

Громадянином вважалась особа чоловічої статі, яка була народжена внаслідок шлюбу між уродженим громадянином Афін з вільною афінянкою. Дієздатність набувалася з 18 років, що тягло за собою відбуття військового обов'язку протягом двох років. З 20 років особа набувала політичних прав. Основна маса громадян була особами середнього достатку. Із виробничої

діяльності громадяни могли займатись лише землеробством, оскільки інші види праці вважалися принизливими.

Метеки і вільновідпущеники були наділені обмеженою правоздатністю, перш за все у сфері політичних та майнових прав. Так, вони не могли брати участь у виборах та могли потрапити у рабство за невиконання боргу. Як правило, ці категорії займалися ремісництвом.

Раби не були наділені жодними правами і на них поширювався статус рухомого майна. Вони не були наділені жодними правами навіть у шлюбній сфері: шлюб між рабами був заборонений; дитина, яка народилась від позашлюбних відносин ставала власністю хазяїна рабині.

4. Державний лад в Афінах 5 ст. до н.е.

Державний лад в Афінах цього періоду можна класифікувати як *республіканський за формою правління та демократичний за формою державного режиму*.

В Афінійській державі вперше можна говорити про двопалатну структуру законодавчого органу.

Вищим органом законодавчої влади в країні були Народні Збори та Гелієя. *Народні збори* включали всіх громадян і збиралися раз приблизно 35-40 разів на рік. Збори опікувалися питаннями продовольчого постачання, оборони, розглядали суперечки між окремими громадянами. Юрисдикція Зборів щодо певного кола питань не була обмежена.

Гелієя обиралася жителями філі через жеребкування із розрахунку 600 чоловік від філі. Цензи для обрання ті ж самі, як і для участі у Народних Зборах. Серед функцій Гелієї слід зазначити про затвердження рішень Народних зборів та розгляд справ в судовому порядку.

Для розгляду справ у складі Гелієї утворювалось 10 колегій по 501 чоловіку у кожній, а 90 чоловік вважалися запасними членами. Всі колегії засідали одночасно, а розподіл справ проводився колегією архонтів шляхом жеребкування. В залежності від складності процесу його могли розглядати не

повним складом колегії або декількома колегіями разом, чи повним складом Гелієї.

Розгляд проходив відкрито, однак рішення приймалося шляхом таємного голосування і оскарженню не підлягало. Гелієя розглядала лише справи особливої важливості в якості суду першої інстанції, однак могла розглянути в якості апеляційної інстанції по тим справам, де рішення виносились адміністративними органами.

Таким чином, Гелією можна фактично назвати палатою територіального представництва з функціями близькими до функцій верхніх палат (сенатів) сучасних країн Європи та США.

Постійнодіючим органом Народних Зборів була *Рада П'ятисот*, яка обиралася на Зборах строком на один рік із громадян, які досягли віку 30 років, були платниками податків, пройшли тест на політичну зрілість, опікувалися про батьків. При обранні мало бути збережено територіальне представництво - по 50 членів Ради від однієї філи. Представники окремих філ утворювали секції, які в порядку черговості управляли радою. Основними функціями ради було розгляд законопроектів, керування фінансами тощо, нагляд за додержанням законодавства та діяльністю посадових осіб.

Серед органів, які можна віднести до *виконавчої влади*, слід виділити колегію Стратегів і колегію Архонтів.

До складу *колегії Стратегів* входило 10 стратегів, які обиралися Народними Зборами строком на один рік. Основними функціями колегії стратегів було керування армією і флотом, проведення зовнішньої політики, управління фінансами, попередня підготовка законопроектів тощо. Всі члени вважалися рівними, однак один із стратегів, найбільш авторитетна особа, зосереджував владу в своїх руках.

Колегія Архонтів обиралась Народними Зборами у складі дев'яти архонтів. Колегія була фактично адміністративно-судовим органом, оскільки попередньо розглядала скарги громадян, здійснювала розгляд справ про релігійні правопорушення, здійснювала керівництво поліцією, готувала справи

до розгляду в суді тощо. Серед архонтів були три т.з. привілейованих архонта, які мали чітко закріплені повноваження та шість інших архонтів.

Серед *спеціальних судових органів* окрім Гелієї слід виділити Ареонаг і Колегію Одинадцяти.

Ареонаг, втративши більшість функцій вищого органу державної влади, став судом першої інстанції по тяжким кримінальним справам (вбивства, підпали тощо).

Колегія, яка обиралася Радою П'ятисот, розглядала менш значні кримінальні справи, пов'язані з порушенням права власності, а також займалася виконанням вироків.

Таким чином, характеризуючи *державний лад* Афін, можна назвати наступні *ознаки*:

- Широке застосування принципу інституту прямої демократії (майже все вільне населення приймало участь в управлінні державою).
- Майже всі органи державної влади обирались непрямыми виборами строком на 1 рік.
- Наявність великої кількості центральних державних органів.
- Зачатки функціонального розподілу органів влади.
- Нерозвиненість територіальної організації влади.

5. Загальна характеристика права в Афінській державі.

Право як виразник волі держави повністю відповідало державному і суспільному ладу в Афінах і захищало його устої.

Серед основних писемних джерел необхідно виділити закони Драконта 7 ст. до н.е. Не дивлячись на їх особливу жорстокість, потрібно відзначити обмеження кровної помсти, розмежування умислу і необережності, введено інститут необхідної оборони, встановлено поняття співучасті тощо.

Право власності регулювало в основному володіння, користування і розпорядження такими об'єктами, як земля і раби. Земля могла знаходитись як в державній, так і в приватній власності. Був визначений перелік об'єктів

державної власності, які не могли передаватися у користування (культові споруди тощо). Власник майна мав право вільно розпоряджатися і відчужувати майно.

У *зобов'язальному праві* широко регулюється гарантії додержання договорів (поручительство, завдаток, заклад). Великого поширення набули договори оренди між державою і особою (як правило, на великий строк або пожиттєво) та короткотермінові договори оренди між фізичними особами. Також широкого застосування набули кредитні договори під 12 - 36% річних.

Шлюбно-сімейне право. При укладенні шлюбу важливим було врегулювання майнової сторони. Вступ у шлюб був обов'язковим, неодружені прирівнювалися до хворих, неспроможних громадян. В сімейних відносинах жінка повністю залежала від чоловіка, як у особистій, так і в майновій сфері. Жінка була не вправі виступати в цивільному обороті від власного імені. Розлучення могло бути ініційовано чоловіком в будь-який час, при тому, якщо мотивом виступила подружня зрада, жінка позбавлялася будь-якого майна.

Спадкування відбувалося за заповітом, а у випадку його відсутності за законом. У якості спадкоємців виступали сини, а при їх відсутності - дочки, майном яких опікувалась держава.

У *кримінальному праві* можна виділити злочини проти держави, проти особи, проти власності, релігійні злочини. Широко практикувалося застосування принципу приватного обвинувачення (поранення, крадіжки, згвалтування).

Визначення покарання залежало від ступеню тяжкості злочину. Вперше було розроблено категорії стадій вчинення умисного злочину. Серед покарань потрібно відзначити смертну кару (виконувалась шляхом самогубства), позбавлення громадянських прав, конфіскація майна, штраф, продання у рабство. Ув'язнення застосовувалось лише як слідча дія, а не як покарання. До громадян не застосовували тортур та інших заходів, які завдають фізичних чи моральних страждань.

ТЕМА 4. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

1. Вступ

2. Суспільний і державний лад Риму царського періоду (753- 509 до н.е.).
3. Державний лад Риму періоду республіки (509 - 27 до н.е.).
4. Перехід від республіки до імперії. Суспільний лад Риму періоду імперії.
5. Державний лад Риму періоду принципату (27 до н.е.-193 н.е.).
6. Державний лад Риму періоду домініату (193-476рр. до н.е.)

1. Вступ

Територія Стародавнього Риму на різних етапах його розвитку була різною. В період зародження Римської держави вона охоплювалася кордонами прилеглої до міста області Лаціум, яка майже відповідає сучасній області Лаціо в Італії. Поступово територія римської держави розповсюджується на середземноморські території: Апеннінський півострів, Францію, Південно-Західну Німеччину, Далмацію, Балканський півострів, Малу Азію, Північну Африку тощо.

Датою утворення Римської держави умовно можна вважати *21 квітня 753 р. до н.е.*

Історію Риму як правило поділяють на такі основні *періоди*:

- царський період - 753 р. до н.е. - 509 р. до н.е.;
- республіканський період - 509 р. до н.е. - 27 р. до н.е.;
- період імперії - 27 р. до н.е. - 476 р. н.е., який розпадається на підперіоди принципату (27 р. до н.е. - 193 р. н.е.) та домініату (193-476 рр. до н.е.).

2. Суспільний і державний лад Риму царського періоду (753- 509 до н.е.).

Засновником Риму вважають царя Ромула. У період утворення Рим являв собою державне утворення полісного (міського) типу. У 8 ст. до н.е. римляни були поділені на народи, союзи родів (курії) та три племені (рамни, тації, люцери).

Суспільний лад.

Лад, який був встановлений у Римі царського періоду, називають військовою демократією. Римська община цього періоду неоднорідна по своїй соціальній структурі. Можна виділити дві основні державно-соціальні групи:

- громадяни Риму (патриції),
- та не громадяни (клієнти, плебеї, раби).

Після утворення держави поступово виділялися знатні сім'ї аристократів, які йменували себе *патриціями*. Називаючи себе нащадками богів, царів та героїв, патриції претендували на привілейоване становище в суспільстві, перш за все по відношенню до зайняття державних посад. З часом зростала кількість рабів та клієнтеллів, залежних від патриціїв.

Структура суспільства (громадян) будувалась на військовому принципі. Низовою ланкою суспільного устрою були роди, яких було біля треста. Десять родів утворювали курію. Десять курій утворювали плем'я.

Структура Римської общини:

- 3 племені по 10 курій в кожному;
- 10 курій по 10 родів в кожній;
- 300 родів.

Така організація суспільства фактично відповідала раціонально структурованій народній армії, яка завойовувала і утримувала завойовані землі і застосовувалася лише відповідно до громадян Риму, тобто патриціїв.

Серед прав громадян потрібно виділити:

- право на участь у спільній земельній власності общини;
- право на спадкування земельного наділу та родового майна;
- право вимагати захисту від роду;
- право приймати участь у релігійних заходах.

Основними обов'язками громадянина було несення військової служби та виконання публічних обов'язків.

З самого початку заснування Риму на його території проживали також і не громадяни. Найчисельнішою групою серед не громадян слід вважати

плебеїв, які були особисто вільними особами, що виконували функції прислуги у патриціїв, займалися ремісництвом та торгівлею. Зростаюча кількість плебеїв поступово перетворюється у клас, який є значною політичною і економічною силою, що протистойть патриціям. *Клієнти* - це залежні від патриціїв переселенці, які не мали римського громадянства.

Державний лад.

Главою держави був *рекс*, якого обирали всі громадяни міста. Основними функціями рекса було здійснення державного управління та військове командування.

Серед органів державної влади слід виділити Народні Збори і Сенат. *Народні Збори* були зібранням громадян у відповідності до куріального розподілу. Основними функціями Зборів було здійснення судових функцій (справи про спадкування, цивільні спори, тощо) та прийняття нормативних актів стосовно суспільних проблем. *Сенат* був органом попереднього розгляду питань, які мали вирішити Народні Збори, а також органом, який в перерві між засіданнями Народних Зборів вирішував питання управління країною. До складу Сенату входили всі глави родів.

Реформи Сервія Туллія.

Реформи були проведені в 6 ст. до н.е. шостим рексом Риму Сервієм Туллієм.

Суть реформ:

- плебеї введені до складу римської общини, чим фактично були урівняні в правах з патриціями;
- всі римські громадяни були поділені за класами, у відповідності з майновим цензом. Представники одного класу утворювали визначену кількість військово-суспільних одиниць - центурій. Всього нараховувалося 193 центурії. Центурії об'єднувалися в Центуріальні Коміції, які були вищим представницьким органом в державі. При цьому, кожна з коміцій мала по одному голосу;

- введено новий суспільно-державний устрій у відповідності з адміністративно-територіальним принципом. Вся країна розподілялася на чотири територіальних округа - триби. З введенням нового устрою поділ на племена, курії і роди було припинено.

3. Державний лад Риму періоду республіки (509-27 до н.е.).

Після зміщення з трону останнього рекса Тарквінія Гордого в 509 до н.е. в Римі було встановлено республіканський лад.

Цей період тривав 500 років і характеризувався наступними ознаками:

- остаточне вирівнювання плебеїв і патрициїв у правах з огляду на їх майновий статус;
- ведення загарбницьких воєн, внаслідок яких відбулося територіальне розширення Риму;
- розбудова державних органів;
- спроба чіткого розмежування компетенції державних органів і введення системи “стримувань і противаг”.

Республіканська форма правління в Римі характеризується розгалуженою системою органів і посадових осіб (магістратур) державної влади, кожен з яких мав визначену власну компетенцію. *Однією з особливостей формування державних органів є т.з. множинність вищих магістратур (колегіальність), тобто обрання декілька осіб на ідентичні посади з ідентичними функціями, кожен з яких міг блокувати рішення колеги. Передбачалось, що таким способом буде можливо недопущення встановлення одноосібного правління державою.*

Всі вищі посади в державі поділялися на дві великі групи - ординарні (звичайні) та екстраординарні (надзвичайні). Серед *ординарних* посад можна виділити наступні:

Консули - обиралися в кількості 2 чоловік і займалися першочерговими справами в Римі в цивільній і військовій сферах. Під час війни один з консулів керував внутрішніми справами, а інший очолював військо.

Претори - починаючи з 4 століття до н.е., стали самостійною магістратурою, в компетенцію якої входило розгляд судових спорів, а з часом творення і тлумачення права. Особливістю інституту преторів було те, що, спираючись на категорію справедливості, вони визначали судовий процес і давали керівні роз'яснення судам, яким чином потрібно вирішити спір в конкретних ситуаціях. Виходячи з цього, інститут преторів можна вважати одним з зародків системи прецедентного права.

Народні (плебейські) *трибуни* - з початку утворення цієї магістратури основною її функцією був захист плебейів від свавілля патриціїв, однак поступово, з огляду на зниження протистояння між патриціями і плебеями, трибуни стали виконувати функцію охорони законів та захисту прав громадян. Трибун був вправі накладати мораторій на дії магістратів, які на його думку були протиправними. Дану магістратуру слід вважати зародком системи адміністративної юстиції та прокурорської служби.

Цензори (колегія цензорів) - магістратури, основною функцією яких було розподілення громадян по центуріям у відповідності з майновим цензом, призначення на посади сенаторів, нагляд за суспільною мораллю з метою попередження розповсюдження надмірної розкоші, недостойної поведінки та аморальних діянь.

На всі ординарні магістратури обиралися шляхом непрямих виборів римські громадяни строком на 1 рік.

Серед *екстраординарних* магістратур слід відзначити *диктатора*, яким призначався один з консулів за погодженням з сенатом у випадку надзвичайних ситуацій. Диктатор володів найвищою законодавчою, виконавчою, судовою і військовою владою. Диктатор призначався строком на 6 місяців, і в цей період всі інші магістратури продовжували функціонувати під його владою.

Серед *колективних* органів влади слід виділити наступні.

Центуріальні коміції - виступали в ролі законодавчого органу, який приймав або відхиляв запропонований законопроект, вирішував питання війни і миру, здійснював судовий розгляд справ, за які в якості покарання могла бути

застосована смертна кара, обирав на посади вищих магістратів. Особливістю законодавчого органу була його структура. Основною ланкою законодавчого процесу виступала центурія (сотня), в якій проходило обговорення питання та голосування по ньому. Після цього на засіданні центуріальних коміцій проводився підрахунок голосів центурій, при цьому кожна центурія мала по одному голосу.

Трибутні коміції - теж слід віднести до системи представницьких органів, які вирішували питання про обрання нижчих магістратур та про застосування деяких видів стягнень, наприклад, штрафу.

Не дивлячись на досить широку компетенцію зазначених органів, фактично вони не мали значних можливостей впливати на формування державної політики. Засідання коміцій були нерегулярні і відбувалися за ініціативою одного з магістратів. Як правило, скликання їх засідання було пов'язано з необхідністю “народної підтримки” певного рішення магістратів.

Одним з найважливіших представницьких органів в Римі слід назвати *Сенат*. За часом функціонування це був найдавніший орган, який розпочав свою діяльність в царський період і продовжував діяти і в період республіки та імперії. Першопочатково Сенат діяв в якості дорадчого органу при рексові. З переходом до республіки Сенат перетворився в постійнодіючий представницький орган патриціату. Склад Сенату визначався цензорами. Засідання Сенату скликалися одним з магістратів, який і готував порядок денний. Сенат був вправі відхиляти законопроекти прийняті коміціями, однак з 4 ст. до н.е. він став проводити попередню підготовку законопроекту до розгляду, висловлюючи свою думку щодо його законності. Окрім цього, до компетенції Сенату належало визначення міжнародної політики, фінансові справи, питання культу та релігії тощо.

4. Перехід від республіки до імперії. Суспільний лад Риму періоду імперії.

Починаючи з 2 ст. до н.е., після перемоги над Карфагеном спостерігається криза Римської Республіки. *Основні етапи кризи:*

- 133-121 до н.е. - спроба провести земельну реформу братами Гракхами. Суть реформи полягала у спробі обмежити кількість земель, що могли знаходитися в приватній власності. При проведенні цієї реформи було порушено діюче законодавство, що свідчило про початки встановлення диктатури.
- 1 ст. до н.е.: в результаті важкої Союзницької війни один з полководців, користуючись підтримкою армії, оголосив себе безстроковим диктатором.
- 59-27рр. до н.е.: період диктатури Гая Юлія Цезаря, який одночасно виконував функції консула, трибуна, цензора, жерця та головнокомандувача; остання посада дала йому можливість проголосити себе імператором. Представницькі органи продовжували своє існування, але фактично виконували волю імператора. Цезарь отримував право призначати проконсулів провінцій, рекомендувати (призначати) половину магістратів, розпоряджатися казною тощо.
- 27-12 рр. до н.е. - створена Цезарем форма правління була закріплена і остаточно сформована за правління Октавіана.

Одним з найважливіших факторів узурпації влади стало перетворення армії з загальнонародної на професійну, найману, що в свою чергу давало можливість її керівникам використання її в якості політичної сили.

Суспільний лад.

Основою диференціації населення продовжувало залишатися питання про належність до громадянства і майновий стан. Починаючи з правління Цезаря, розпочалося поступове надання громадянства великій кількості населення, що проживало в провінціях. В 212р. імператор Каракала надав права громадянства усім вільним, які проживали в імперії. Таке рішення остаточно підірвало привілейований статус міста Рима і його громадян.

Необхідно виділити такі основні класи, які існували в Римі періоду імперії:

- рабовласники,
- раби, в т.ч. селяни-пекуліанти,

- колони,
- ремісники.

Рабовласницький клас розпадався на дві великі групи: нобілі та вершники. Найбільш знатним був стан *нобілей*, який сформувався ще в 4-3 ст. до н.е. з патріціансько-плебейської знаті. В період імперії нобілі займали пануюче становище в суспільстві, займали найвищі посади тощо. Економічною основою цього стану виступили обширні земельні володіння, які оброблялися рабами та залежними селянами.

Вершники являли собою стан, до складу якого входили, як правило, чиновники та офіцери.

Окремо потрібно відзначити таку соціальну групу як *декуріони*, які являли собою колишніх магістратів більш низького рангу, які перетворилися в середніх землевласників.

Раби залишалися повністю залежними від своїх власників. В період імперії було введено ряд спеціальних заходів, які відрізнялися надзвичайною жорстокістю (зменшено коло випадків, при яких можливе відпущення раба тощо). Однак не дивлячись на жорсткі покарання та примушення, рабська праця дедалі більше ставала нерентабельною. Раб виконував свої обов'язки в мінімальному обсязі, оскільки був відсутній стимул до праці.

Враховуючи цей фактор та намагаючись збільшити обсяги виробництва, землевласники почали наділяти рабів земельними ділянками - *пекуліями*. *Раб-пекуліант* самостійно обробляв земельну ділянку і виплачував господарю половину результатів праці.

Одночасно в Римі відбувається процес перетворення вільних селян в орендаторів землі - *колонів*. Колон використовував земельну ділянку господаря і взамін за це повинен був виплачувати йому натуральну та грошову плату. Поступово (з 4 ст. н.е.) вводилася заборона самостійно залишати земельні ділянки і спадкове прикріплення колонів до землі, в чому можна віднайти початки встановлення феодальних відносин.

Окремо слід виділити соціальної групи *ремісників*, які були особисто вільними, організованими по колегіям у відповідності до професій і повинні були залишатися в цих колегіях довічно.

Однією з особливостей суспільного ладу Риму періоду імперії є зародження феодального ладу при паралельному існуванні класу рабів з поступовим зрівнюванням у соціальному статусі рабів (через інститут пекулія) і залежних селян.

5. Державний лад Риму періоду принципату(27 до н.е.-193 н.е.).

Історію імператорського Риму прийнято поділяти на два періоди: принципат (27 до н.е. - 193 н.е.) і домінат (193 н.е. - 476 н.е.)

Період принципату характеризується формальним збереженням республіканської форми правління, що дістає свій вияв у наступному:

- скликаються народні зібрання (центуріальні і трибунатні коміції);
- засідає сенат;
- обираються найвищі державні магістрати: консули, претори і трибуни.

Особливістю цього періоду є поєднання однією особою (імператором-принцепсом) всіх вищих державних магістратів, при збереженні республіканської форми правління.

Отже, найвищою посадовою особою в державі був *принцепс*, який поєднував в своїх руках повноваження диктатора, імператора, консула, претора, народного трибуна, цензора. В залежності від потреби він виступав в різних якостях.

Основні повноваження:

- визначав внутрішню і зовнішню політику держави;
- володів правом законодавчої ініціативи, яке в принципі прирівнювалось до права законотворчості;
- керував органами державного управління;
- призначав на посади сенаторів;
- скасовував рішення і припиняв дії будь-якого державного органу;

- видавав санкції на арешт громадян;
- був головнокомандувачем збройних сил;
- здійснював керівництво провінціями.

Представницькі органи поступово втрачали свій статус. Так, Центуріальні і Трибунатні Коміції збиралися досить рідко і не вирішували майже жодних важливих питань. Вони були позбавлені судової компетенції, а з часом і права обрання магістратів.

Сенат перетворився із органа влади Риму на загальноімперський представницький орган влади, до складу якого входила велика кількість представників провінціальної знаті, призначена імператором. Основною функцією сенату було прийняття законів. Стосовно останньої функції слід зазначити, що вона була суто формальною, оскільки будь-який законопроект, внесений імператором, був уже фактично законом. Сенат також обирав на посаду імператора, однак ця функція була теж формальною, оскільки цю посаду займала особа, яка отримала підтримку армії.

Основним виконавчим і адміністративним органом імперії стала *імператорська канцелярія*, до складу якої входили юридичний, фінансовий та інші відділи.

Армія була основною силою в імперії, яка підпорядковувалася безпосередньо імператору, командування якої формувалося ним із складу сенаторів та вершників.

6. Державний лад Риму періоду домінації (193-476рр. н.е)

Починаючи з 3 ст. н.е., в Римі встановлюється режим необмеженої монархії. Ліквідовуються майже всі державні органи часів республіки, окрім сенату. Управління імперією концентрується в руках імператора та підпорядкованих йому органів.

Серед *основних органів держави* цього періоду слід назвати:

- Державну раду - колегіальний дорадчий орган, який призначався імператором і займався обговоренням основних напрямків внутрішньої і зовнішньої політики та здійснював підготовку законопроектів;
- Міністерство фінансів;
- Військове відомство;

За період часу, який в історії Риму прийнято називати імператорським, пройшло ряд реформ та змін. З державно-правової точки зору основними з них були реформи Діоклетіана і Костянтина.

Деоклетіан (284-305 рр. н.е.) провів дві основні *реформи* в державно-правовому та економічному напрямках.

Суть реформи державної влади:

- Імперія поділена на дві частини: Західну і Східну.
- Встановлена особлива форма правління - тетрархія. Верховна влада була розділена між чотирма співправителями. Двоє із них носили титул “август” і були верховними правителями в своїй частині імперії. Августини обирали собі співправителів, які отримували титул “цезарь”. Диоклетіан зберіг за собою верховну владу в обох частинах імперії.
- Армія розподілена на дві частини: прикордонну і внутрішню.
- Здійснено адміністративно-територіальну реформу, за якою проведено розукрупнення провінцій і введено нову адміністративно-територіальну одиницю найвищого рівня - діоцез, яких утворено 12.

Суть економічної реформи:

- замість великої кількості податків введено єдиний податок, який стягувався в натурі;
- для перешкодження фальшивомонетництву введено у обіг повноцінну золоту монету;
- проведено регуляцію цін на основні товари;
- встановлено максимальні розміри винагород для представників окремих професій;

- посилено залежність селян від землевласників, яким надано певні адміністративні повноваження по збору платежів тощо.

Реформи Діоклетіана продовжив *Костянтин*, суть яких полягала в наступному:

- в 313 році оголошено вільне сповідання християнства;
- проголошено остаточне закріпачення колонів;
- остаточно оформлено спадкову належність ремісників до власних курій;
- в 330 р. столицю імперії перенесено в м. Візантій, яке було перейменовано у Константинополь. До нової столиці з Риму переведено вищі урядові органи та Сенат.

В 395 році пройшов розпад Римської імперії на Західно-Римську із столицею в Римі та Східно-Римську із столицею і Константинополі. На базі Східно-Римської Імперії утворилася Візантійська імперія, яка проіснувала до 1453 року. Західно-Римська імперія була повалена в 476 році із захопленням племенами германців Риму.

ТЕМА 5. ДЕРЖАВА І ПРАВО ВІЗАНТІЇ

1. Особливості державного ладу Візантійської імперії.

2. Характеристика візантійського права.

1. Особливості державного ладу Візантійської імперії.

Візантійська імперія в різні часи існування охоплювала територію Південно-Східної Європи (Греція, Болгарія, Сербія, част. Румунія, Албанія, Македонія), Туреччини, Сирії, Палестини, Єгипту, острова Егейського та Середземного морів тощо.

Утворення Візантійської імперії пов'язують з проведенням розподілу Римської імперії на Східну і Західну, яке відбулося в 395 році. Прототипом Візантійської імперії стала Східна Римська Імперія, з центром у Константинополі. Після падіння Західної Римської Імперії Візантія перетворилася на єдину державу- правонаступницю Римської Імперії, при цьому багато з державно-правових інститутів та традицій пізнього Риму були продовжені саме в Візантії. Імператор Візантії вважався правонаступником Римського імператора і завдяки підтримки і тісній співпраці з християнською церквою вважався главою всього християнського світу. Окремо слід відзначити про те, що більшість правителів варварських країн визнавали верховну владу імператора, що було перш за все пов'язано з проблемами легітимації їхньої влади.

Главою державі у Візантії виступав імператор, який концентрував у своїх руках майже усі функції по управлінню державою. Так, імператор виступав верховним головнокомандувачем збройних сил, керував внутрішньою і зовнішньою політикою, вважався верховним суддею імперії, здійснював управління усіма ланками державного апарату тощо. Не дивлячись на фактичну узурпацію владних повноважень імператором, ця посада не стала спадковою, що часто провокувало боротьбу за її зайняття.

Однією з найважливіших ознак монаршої влади у Візантії є визнання її божественного походження (що було притаманним деяким країнам Сходу), а

отже і визнання імператора верховним главою християнської церкви. Виходячи з цього обумовлювався екстериторіальний характер монаршої влади у духовній сфері. Це дістало свій прояв у розповсюдженні духовної (а отже і політичної) влади візантійського імператора на весь християнський світ. Божественне походження імператорської влади у Візантії спричинило трактування держави як найбільш наближеного до Бога інституту. Це, в свою чергу, означало необхідність підкорення всіх громадян імператору та інститутам держави, які уособлювали владу бога на Землі. При цьому божественним вважався не сам імператор, як фізична особа, а його статус.

Не підтримуючи ідей східної деспотії, у Візантії була розроблена ідея громадянського суспільства як політичного співтовариства громадян, які впливають на будь-які суспільно-політичні процеси в суспільстві. Держава у Візантії представляла собою ієрархічно побудоване об'єднання громадян, кожен з яких, у відповідності зі своїм положенням, має певні права і обов'язки.

У зазначених вище особливостях спостерігається схожість візантійської державної моделі з моделями країн Стародавнього Сходу.

Найвищими органами центральної влади, окрім імператора, були сенат та консисторій (державна рада), які були наділені формально деякими владними повноваженнями, але влади монарха фактично не обмежували.

Однією з найважливіших державних посад слід вважати сакелларія, чиновника, основною функцією якого було здійснення міжвідомчого контролю.

У адміністративно-територіальному відношенні країна була поділена на провінції за римським зразком. Влада у провінції формувалась у відповідності з принципом розподілу її на дві основні сфери - військову і цивільну. Результатом застосування подібного принципу був дуалізм у системі влади на рівні провінції: діяли дві найвищі посадові особи, які очолювали відповідно військовий і цивільний апарати і були непідзвітні одна одній.

Починаючи з 6 ст., відбувається процес реформування управління провінціями. Головною посадовою особою було визначено стратига, основними функціями якого було командування військовим загоном (фемом) провінції та

збір податків. Поступово стратигу були перепідпорядковані судові та фінансові органи, в результаті чого стратиг став верховним правителем провінції.

З розвитком феодальних відносин в 11-12ст. проходять процеси формування великого приватного землеволодіння та поступової передачі селянських земель у власність феодалам з наступним закріпаченням селян. Світська і духовна аристократія наділяється правом виконувати певні функції держави в межах належних їм територій. Цей процес був схожим до феодалізації, яка пройшла дещо раніше у Західній Європі, перш за все на території Франкської держави.

З кінця 9 - початку 10 століття була сформована ієрархічна система чинів і титулів, що посилювало імператорську владу та впорядковувало структуру державного апарату.

Починаючи з захоплення Константинополю хрестоносцями, яке відбулося в 1204 року, Візантійська імперія розпадається на ряд країн (Латинська імперія, Нікейська імперія, Трапезундська імперія), в яких поступово встановлюється система управління, сформована на базі західноєвропейських інститутів. Остаточно Візантійська імперія перестала існувати у 1453 році, з часу захоплення турками-османами Константинополя.

2. Характеристика візантійського права.

Серед основних ознак Візантійського права слід назвати наступні:

- всебічний вплив римської юридичної традиції на формування основних інститутів права;
- наявність єдиного кодифікованого законодавства, яке діяло на території усієї країни;
- постійно існуюча тенденція до систематизації правових джерел, результатом якої ставали багаточисельні кодекси та зводи законів;
- наявність окрім державної також і приватної кодифікації, яка здійснювалася окремими громадянами і результатом якої було видання показників, збірників, довідників тощо;

- основоположний (базовий) характер візантійського права по відношенню до формування континентальної правової системи.

Здійснена імператором Юстиніаном в 6 ст. кодифікація Римського права (*corpus juris civilis*) заклала основу для розвитку візантійського права та європейських правових систем.

Corpus juris civilis складався із чотирьох частин:

- 1) Кодексу, який містив основні норми діючого римського права;
- 2) Дигесту, який містив обширне зібрання правових положень і казусів, авторами яких були римські юристи;
- 3) Інституцій - частини в якій розглядалися процесуальні питання (правозастосування та юридична техніка);
- 4) Новелл - нормативно-правових актів, прийнятих Юстиніаном.

На основі *corpus juris civilis* здійснювалася подальша розробка візантійського права.

У 762 році видається найбільш потужний офіційний звід законів після кодифікації Юстиніана - Еклога. Весь звід поділявся на 18 титулів (глав), які охоплювали різні сфери суспільних відносин - сімейні, спадкові, опіки і піклування, цивільно-правових зобов'язань, кримінальні тощо.

Кримінальне право. Серед злочинів, які були визначені у Еклогі містилися:

- злочини проти держави (підробка грошей, заколот),
- проти особи (викрадення майна, тілесні пошкодження, вбивства), - церковні злочини (розкрадання церковного майна, знеславлення могил, порушення клятви тощо.)

Серед покарань треба відзначити членушкодження, тілесні покарання, смертна кара, штраф тощо. Смертна кара застосовувалася за найбільш тяжкі злочини: кровозмішення, умисний підпал, отруювання, чаклунство, вбивство, розбій, вступ у гомосексуальні статеві зв'язки.

Однією з тенденцій, які спостерігалися у кримінальному праві Візантії, слід відзначити заміну штрафних санкцій застосуванням принципу таліону, що

свідчило про повернення до більш застарілих правових традицій, та перетворення правової системи на більш жорстку.

Шлюбно-сімейне право. Було встановлено інститут обручення як форму надання попередньої згоди на укладання шлюбу, яка визнавалася підготовчим етапом до його укладення. Розірвати заручення без поважних причин було можливо лише після сплати неустойки.

До складу Еклоги також входило декілька приватних кодифікацій, які регулювали певні сфери суспільних відносин: землеробський закон (який регулював життя сільської общини), морський закон, військовий закон та закон Мойсея (який включав до себе біблійні морально-релігійні норми).

Еклога як офіційний правовий акт продовжувала діяти протягом 8-9 ст., до часу встановлення на престолі Візантії імператорів македонської династії.

Результатом роботи юристів македонської династії стала поява Василиків, офіційного оновленого зводу законів з 8 томів і 60 книг. За основу зводу був взятий *corpus juris civilis*. Звід законів включав до себе загальні теоретичні принципи права, канонічне право, державне право, судоустрій, процесуальне право, цивільне право, військове право, кримінальне право тощо.

Окрім Василиків було видано ще один звід законів Прохоріон, основною метою якого був більш доступний виклад законів з метою їх розуміння широкими масами.

Одним з результатів законотворчої діяльності імператорів македонської династії було введення посади вселенських суддей, які призначалися імператором із числа священнослужителів, і яким надавалося право розглядати будь-які категорії справ. Основними принципами судочинства було визнано рівність всіх перед законом, компетентність суддей тощо. Призначення суддей із числа священнослужителів було обумовлено визнанням рівності між церковною і світською владою, яка уособлювалася імператором.

ТЕМА 6. ФРАНКСЬКА ДЕРЖАВА

1. Виникнення франкської держави. Періодизація.
2. Встановлення феодального ладу у Франкській державі.
3. Реформа Карла Мартела.
4. Центральні органи влади у Франкській державі.
5. Місцеві та судові органи влади у Франкській державі.
6. Розпад Франкської держави.

1. Виникнення франкської держави. Періодизація.

Територія Франкської держави в різні часи її існування змінювалася. На початку утворення до неї належали західна частина Німеччини, північно-східна частина Франції, частково Бельгія. З часом до складу її території були включені Південна Німеччина, Північна Іспанія, Північна Італія, Австрія, Словенія тощо.

Виникнення Франкської держави слід безпосередньо пов'язувати з наступними факторами:

- глибока соціально-економічна криза в Західній Римській Імперії в 5 ст., яка безпосередньо захопила серце майбутньої Франкської держави - Галлію; масові заворушення рабів та колонів;
- зовнішня небезпека, що виходила від германських племен (вестготів, остготів, франків тощо).

Скориставшись військовою неспроможністю Риму, салічні франки в кінці 5 на поч. 6 ст. захопили одну з найбагатших римських територій - Галію.

Виникнення класового суспільства у франків і, як результат, виникнення держави було перш за все пов'язано з майновою диференціацією, що виникла в результаті воєнних дій. Кожен з військових походів давав можливості все більшого збагачення військово-племінної знаті, чим посилював майновий розрив між нею і рештою населення.

Після завоювання території Галії почався процес розподілу земель. *Основною формою організації населення і низовою ланкою суспільного устрою*

виступала община - марка. До складу марки входили вільні франки, які були пов'язані між собою за родовою або територіальною ознакою.

Корінне населення Галії підпало під владу завойовників і, не дивлячись на чисельну перевагу, опинилося в положенні залежного. Однак, поступово відбувався процес зближення місцевої аристократії з військово-родовою аристократією франків. При цьому проходить процес реформування родоплемінної організації країни. Поступово утворюються нові суспільні інститути, перш за все *військовий вождь країни - король* та безпосередньо підлегла йому дружина. Новоутворені інститути влади вже не співпадали безпосередньо з населенням та формами його самоорганізації (народними зібраннями). Перехід до такої суспільної організації пов'язаний перш за все з необхідністю зберегти за допомогою військової сили завойовану країну та встановити в ній порядок.

Виникнення держави у франків пов'язано з іменем одного з військових вождів - *Хлодвіга (486-511)*, під керівництвом якого була завойована більша частина Галії. Підкоривши Галлію, Хлодвіг разом з дружиною почав формувати основні інститути публічної влади, а також прийняв християнство, що забезпечило йому підтримку з боку місцевого населення та католицької церкви.

Основні етапи розвитку держави Франків:

- 5 - 6ст. завоювання Галії і утворення Франкської держави королем Хлодвігом;
- 6 - 7 ст. - монархія Меровінгів;
- 8 - пер.пол 9 ст. - монархія Каролінгів.

2. Встановлення феодалного ладу у Франкській державі.

Основною рисою розвитку франкського суспільства за часів династії Меровінгів (6-7 ст.) слід вважати виникнення і розвиток феодалізму.

Особливістю Франкської країни був її соціально-етнічний розподіл на два регіони : Франкський (Північна Франція) та Гальський (Південна Франція),

з кордоном по річці Луара. До речі, такий поділ до сьогодні має відображення у житті сучасної Франції.

Встановлення феодального ладу в країні теж мало певні особливості: франки вступали в епоху феодалізму з первіснообщинного ладу, а галли - з рабовласницького. Дві паралельні системи здійснювали вплив одна на одну, прискорюючи процес розвитку нової формації.

Одним з каталізаторів зміцнення феодального ладу в країні та утворення великих феодальних володінь стала боротьба між синами Хлодвіга за верховну владу в країні, яка значно послабила королівську владу. Внаслідок міжусобних воєн, які продовжувалися більше 100 років, держава розпадалася а декілька окремих територій. Починаючи з 7 століття, почався процес стабілізації, який був пов'язаний з припиненням воєн. Однак, королівська влада була змушена “відкупатися” від місцевої знаті землею взамін за визнання верховної влади. Таким чином виникло поняття “аллоду” - земельна власність, яка могла вільно передаватися у спадок, відчужуватися тощо. Широкого розмаху дістав процес наділення землею військових дружинників, перетворення їх на феодалів.

Поступово зростали також земельні володіння церкви.

Основною ланкою суспільної структури з початку утворення держави була община - *марка*, якій належало право власності на землю. Однак, поступово починає впроваджуватися приватна власність на землю, наслідком якого стало майнове розшарування членів общини. Одним з результатів перетворення землі на приватну власність стає обезземелення селян, що в свою чергу тягло поступове обмеження їх свободи.

Розповсюдженою формою регулювання відносин між землевласниками (феодалами) та безземельними селянами був *договір прекарія*, який передбачав передачу землі господарем в користування селянину за виконання повинностей: обробка поля феодала, виплата частки врожаю тощо.

Одним з особливих видів прекарію був “*наданий прекарій*”, суть якого полягала в даруванні обіднілим селянином своєї землі феодалу, який повертав її селянину з додатковим наділом на правах користування.

В період монархії Меровінгів виникає також *система патронату*, яка фактично була ідентична з інститутом “наданого прекарію”.

Таким чином, більша частина населення була закріпачена і перетворилася на залежних селян - сервів. Сервами також стали і раби та колоні, більшість яких проживало на півдні.

В результаті процесу феодалізації виникають два основних класи у франкському суспільстві: *феодалі та серви* (залежні).

3. Реформа Карла Мартела.

Зміцнення феодального ладу не сприяло зростанню королівської влади, і в кінці 7 ст. королі майже повністю були відсторонені від державної влади, яка сконцентрувалася в руках феодальної знаті, перш за все майордома (управляючого королівським палацом, пізніше - найвищої посадової особи держави).

Одним з таких майордомів, Карлом Мартелом, було проведено важливі реформи в соціально-політичній структурі тогочасного франкського суспільства.

Основною метою реформи було підсилення центральної влади та забезпечення зовнішньої безпеки країни.

Суть реформ:

- утворено регулярне кінне військо, яке було покликане протистояти арабській кінноті (зовнішньому ворогу франків) та сприяти укріпленню королівської влади в середині країни;
- було скасовано інститут аллоду (передачі землі у повну власність). Замість цього було введено інститут бенефіцію - передача землі у позиттєве користування під умовою збереження вірності королю та виконання певних обов'язків (несення військової служби).

Серед *наслідків* реформи слід відзначити:

1) *формування васалітету* як особливої системи підпорядкованості феодалів. Суть васалітету полягала у передачі одним феодалом (сеньйором)

іншому феодалу (васалу) земельної ділянки у володіння та у виконанні певних обов'язків васала на користь сеньйора (військова служба, адміністративні функції, прийняття участі у суді сеньйора тощо). При цьому зберігалось право верховної власності сеньйора на цю ділянку і за невиконання васалом своїх обов'язків ділянка могла бути відібрана.

2) *збільшення імунітетних прав* сеньйорів, які полягали у вилученні власності феодала разом з сервами із-під юрисдикції органів державної влади і передання йому права здійснювати адміністративні, фінансові, судові функції.

Реформа Карла Мартела також сприяла тимчасовому посиленню центральної влади, укріпленню зовнішньої безпеки, стабілізації відносин між королем і феодалами в середині країни.

Починаючи з 751 року, в країні пройшла зміна династії і королем став син Карла Мартела Піпін, який заклав початок династії Каролінгів. Найвищого розвитку Франкська держава досягла при Карлі Великому, який завоював більшу частину Західної Європи і був проголошений імператором.

4. Державний лад Франкської держави.

Главою держави у франків виступав *король*, який отримував титул шляхом передачі його у спадок від батька до старшого сина. В руках короля концентрувалася законодавча, виконавча, судова, військова влада. Однак на різних етапах державотворення ступінь фактичного здійснення монархом своїх владних повноважень був різний. Так, в останній період монархії Меровінгів (кін. 7 ст.) король був фактично номінальною фігурою, а влада була сконцентрована в руках майордома. З часу утвердження на престолі династії Каролінгів верховна влада була сконцентрована в руках короля та членів королівської ради (міністеріалів).

Однією з найважливіших державних посад в країні був *майордом*, якого слід вважати першим міністром. За часи правління Меровінгів (6-7 ст.) носії цієї посади перетворилися у фактичних керівників усіма державними справами, поступово відсторонюючи королів від ведення справ. Особливість цієї посади

полягала в тому, що її, як і титул короля, успадковували. В 751 році майордом Піпін, син Карла Мартела, став не лише фактичним главою держави, але й формальним, оскільки його обрали королем. Починаючи з другої половини 8 ст., посада майордома була скасована.

До центральних органів управління також слід віднести *Королівську Раду*, яка була найвищим дорадчим та виконавчим органом, до складу якої входили міністеріали - посадові осіб, які здійснювали керівництво певними галузями.

Серед міністеріалів потрібно виділити наступні посади.

Пфальцграф - керуючий королівськими слугами, який з часом очолив королівський двірцевий суд.

Тезаурарій - казначей короля, керуючий фінансами. Враховуючи те, що особиста казна короля і державна скарбниця були об'єднані, тезаурарія слід вважати також державним казначеєм і міністром фінансів.

Маршал - спочатку утворення посади виконував функції керівника королівської стайні, згодом перетворився у командувача кіннотою.

Архікапелан - придворний священик, один з основних членів королівської ради.

Особливостями організації системи центральних органів влади було:

- відсутність розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову;
- зрощення двірцево-обслуговуючого апарату з апаратом виконавчої влади, що дістало свій прояв у поєднанні вищих державних та придворних посад;
- поєднання дорадчих і адміністративних функцій.

5. Місцеві та судові органи влади у Франкській державі.

Організація місцевих органів управління полягала у наступному. З точки зору *адміністративно-територіального устрою* країна була розділена на округи (паги). Управління округом здійснював призначуваний королем *граф*, який поєднував цивільне керівництво та військове командування.

Територія паги поділялася на *сотні*. На чолі сотні з початку утворення країни стояли виборні особи, однак вже Меровінгам вдалося замінити їх на призначуваних чиновників - *центенаріїв та вікаріїв*. Вказані посадові особи фактично підпорядковувалися безпосередньо графам і фактично дублювали їх функції на території сотні.

Низовою ланкою адміністративно-територіального устрою виступала сільська община - *марка*, на території якої діяли самоврядні органи управління.

Окремо слід зазначити про існування перших регіональних утворень - *герцогств* - які об'єднували по декілька округів. Герцогам, які призначалися королівською владою, підпорядковувалися графи, і вони фактично дублювали їх компетенцію на території герцогства. Одним з найважливіших повноважень було командування з'єднаним військовим ополченням. Герцогства утворювались, як правило, в прикордонних територіях країни. У східних областях франкської держави герцогами були колишні племінні вожді, які виконували владні повноваження на території проживання власного племені.

Особливістю територіальної організації влади була поступова заміна принципів її діяльності з адміністративного на феодальний. Суть цього процесу полягала у збільшенні земельних володінь окремих феодалів з одночасним збільшенням імунітетних прав. Імунітетні права передбачали вилучення із-під юрисдикції місцевих органів влади землеволодіння феодала з делегування останньому адміністративних, фінансових, судових, поліцейських, військових владних повноважень. Поступово уповноважені короля - герцоги і графи - ставали найбільшими землевласниками в своєму територіальному окрузі за рахунок пожалування королів. Часто територія їх феоду співпадала з територією їх адміністративного округу. З часом було введено правило, згідно з яким графом чи герцогом міг стати лише землевласник з відповідного адміністративного округу. При цьому все частіше посада почала передаватись у спадщину і поступово стала розглядатись як титул. Герцоги і графи стали безпосередніми васалами короля. В свою чергу вони залишали собі частину

земельного володіння - домен - у особистому володінні, а іншу частину передавали у якості феода іншим землевласникам, які ставали їх васалами.

Таким чином, завершився процес трансформації територіально-адміністративного устрою на систему феодального устрою, яка була базована на системі сюзернітету-васалітету.

Найвища судова влада належала монарху, який здійснював її разом з вищими посадовими особами та представниками аристократії.

Вищим судовим органом вважалася *Королівська Рада*, до компетенції якої входив розгляд справ про найтяжчі злочини та правопорушення.

Основною судовою ланкою судової системи були т.з. *суди сотен - мальберги*. Вони вирішували більшість категорій цивільних і кримінальних справ. Формування мальбергу відбувалося на загальних зборах вільних людей, яке обирало рахінбургів (суддів). Суд проходив під голосуванням виборного голови тунгіна. На засіданні суду були присутні всі вільні жителі сотні, а також уповноважені короля, які сліdkували за дотриманням процедури судочинства.

Поступово уповноважені короля стають головами відповідних судів, які самі призначали на посади суддєй.

З розвитком феодалізму права судової влади в межах своїх володінь перебирають сеньйори, які здійснюють їх особисто через призначених осіб.

6. Розпад Франкської держави.

На початку 9 століття Франкська держава за часів правління Карла Великого перетворилася у домінуючу в Європі. Територія охоплювала Францію, Південно-Західну Німеччину, Північну Італію, Австрію, Словенію, Північну Іспанію, Бельгію, Люксембург тощо. Король Карл Великий прийняв титул Імператора Заходу. У країні фактично не було адекватних по силі ворогів. Однак вже в часи розквіту відчувалося приближення скорого упадку імперії.

Основними *причинами* розпаду країни були:

- відсутність сильного зовнішнього ворогу;

- багатонаціональний характер країни, з відсутністю об'єднуючих факторів;
- натуральний характер економіки з відсутністю господарських зв'язків між окремими частинами країни.

В 843 році онуками Карла Великого Карлом Лисим, Людовіком Німецьким і Лотарем було заключено договір про розподіл території Франкської держави на Західно-Франкське, Східно-Франкське королівства і Імперію. Цим договором фактично було припинено існування наймогутнішої в Європі на той період країни. Утворені згідно з договором Західно-Франкське та Східно-Франкське королівства слід вважати зачатками відповідно королівств Франція та Німеччина. Територія Імперії (Північна Італія, Швейцарія, Прованс, Бургундія тощо) так і не стала єдиною державою, оскільки за Мерсенським договором була поділена між Західно-Франкським і Східно-Франкським королівством.

ТЕМА 7. ДЕРЖАВА І ПРАВО КИТАЮ

- 1. Вступ. Територія. Періодизація.**
- 2. Суспільний лад Стародавнього Китаю.**
- 3. Державний лад Стародавнього Китаю.**
- 4. Правова система Стародавнього Китаю.**
- 5. Держава і право Китаю в період Середніх віків і Нового часу.**
- 6. Державний лад КНР.**

1. Вступ. Територія. Періодизація.

Територія Китаю зазнавала змін і на різних етапах розвитку цієї країни була різною. В основному це ставалося у рамках сучасних кордонів Китаю.

Історія Стародавнього Китаю ділиться на такі основні періоди:

1) Стародавній Китай – 18 ст. до н.е. – 220 ст. н.е.

- 18 ст. до н.е. – 12 ст. до н.е. – Період Царства Шань (Інь);
- 12 ст. до н.е. – 221 р. до н.е. – Період Царства Чжоу;
- 221 р. до н.е. – 207 р. до н.е. – Період Імперії Цинь;
- 206 р. до н.е. – 220 р. н.е. – Період Імперії Хань.

2) Середньовічний Китай – 3 ст. н.е. – 16-17 ст. н.е.;

3) Китай Нового Часу – кін. 17 ст. н.е. – початок 20 ст. н.е.

4) Китай Новітнього Часу – поч. 20 ст. н.е. по сьогодні.

Утворення першої китайської держави носило завоювальницький характер безпосередньо пов'язано з захопленням племенем Шань території племені Ся. Для управління здобутими землями було створено спеціальний апарат управління. Очолила державу династія Шань.

2. Суспільний лад Стародавнього Китаю.

Після утворення Шанської держави у суспільних відносинах пройшли докорінні зміни, що перш за все мало свій вияв у переході від первіснообщинного до рабовласницького ладу.

Основними класами виступали рабовласники, вільні общинники, раби. Соціальний статус особи визначався її знатністю, кількістю земельного володіння, кількістю рабів.

Рабовласниками були представники аристократії, яким дісталися почесні титули від царя, а також сама держава. Певний період часу (8 ст. до н.е. – 18 ст. н.е.) держава визнавалася єдиним законним рабовласником.

Раби були повністю безправні, у правових відносинах виступали об'єктом права, хоча статус їх прирівнювався до робочої худоби. Раби не могли мати ні сім'ї, ні майна. Основні джерела рабства: народження від рабині, захоплення у полон, звернення у рабство за певні злочини, продаж у рабство, отримання рабів від підвладних племен у якості данини тощо.

Значну кількість населення складали вільні общинники. Основною ланкою суспільної організації вільних людей складала община, до складу якої входили особи, пов'язані між собою родинними та сусідськими зв'язками. Община виступала користувачем землі, власність на яку належала цареві, платником податків, виконувачем повинностей і громадських робіт тощо. Усі землі общини поділялися на землі загального та особистого користування.

Основним землевласником був цар, який здійснював пожалування земельних ділянок у користування представникам аристократії. Розвивалося крупне землеволодіння, яке з часом (період Чжоу) перетворилося у приватну власність.

3. Державний лад Стародавнього Китаю.

Главою держави був *цар (Ван)*, який очолював адміністративний апарат і, водночас, був першим рабовласником, вищим військовим вождем, первосвященником, верховним суддею тощо. Однією з особливостей державного і суспільного ладу було ототожнення держави з особою царя.

Починаючи з періоду царства Чжоу, утворилася *двірцева система управління*, яка полягала у поєднанні придворних посад з державними.

Центральний державний апарат складався із наближених до царя слуг. Вищою посадовою особою вважався *сян (перший міністр)*, який очолював адміністративний апарат та придворні служби.

Були також створені посади *великого наставника, великого вчителя і великого покровителя*, які рахувалися найвищими радниками царя. Один з них займав посаду першого міністра.

Керівниками окремих галузей виступали:

- *управитель культу*, який опікувався релігійними питаннями;
- *управитель відомства громадських робіт*, який здійснював керівництво земельним фондом та іригаційними спорудами;
- *великий начальник кінноти* – займався військовими справами.

Самостійними посадовими особами центрального апарату були також різноманітні

радники та служителі культу – *верховний жрець, великий гадатель* тощо.

Армія Китаю складалася з двох великих частин – регулярні війська та ополчення, яке скликалось на період ведення воєнних дій.

Адміністративно-територіальний устрій та місцеве управління пережило найбільшу кількість реформ за період царювання різних династій в Китаї.

Так, за часи правління династії Чжоу, цар управляв лише столичним районом, а решта території була роздана у володіння князям, які за це виконували ряд повинностей. На території *князівства* головною посадовою особою, яка концентрувала в своїх руках усю повноту влади, виступав князь. Територія князівства поділялася на *райони*, які в свою чергу поділялися на *общини*. На рівні району управління здійснювалося чиновниками князя, а на рівні общини – органами самоврядування. З часом окремі князі фактично перестали підкорятися центральній владі і перетворилися у незалежних правителів. Таким чином, цей період можна характеризувати як прообраз майбутньої феодальної системи адміністративно-територіального устрою у Західній Європі.

В період імперії Цінь, після об'єднання країни, була проведена територіальна реформа, наслідком якої було утворення 36 *областей*, які поділялися на *повіти*; повіти в свою чергу поділялися на *волості*, а волості – на *тіни*. На керівництво областю імператор призначав двох губернаторів – цивільного і військового, які не підпорядковувалися один одному. Всі губернатори були безпосередньо підлеглі імператору та першому міністру.

В період Хань в країні було введено додаткову територіальну одиницю – *округ*. На чолі округу стояв призначений імператором окружний контролер, який здійснював наглядові функції за діяльністю місцевої адміністрації на території областей, що входили до складу округу. Окрім цього, було проведено розукрупнення областей, повітів, волостей.

Таким чином, можна виділити такі основні ознаки державного ладу Стародавнього Китаю:

- двірцева система управління – поєднання вищих державних і придворних посад;
- відсутність розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- зрощення державної і церковної влади, в тому числі поєднання царем вищої цивільної та релігійної влади та наявність значної кількості посад, які опікувалися культом;
- розвинута система адміністративно-територіального устрою, яка пройшла еволюцію від феодално-територіальної до адміністративно-територіальної.

4. Правова система Стародавнього Китаю.

Правова система Стародавнього Китаю досягла високого рівня розвитку. Основний вплив на розвиток права належав конфуціанцям та школі китайських юристів. Вчення Конфуція визнавало перевагу моралі над нормами права, ототожнюючи право з кримінальним правом. Представники школи китайських юристів навпаки надавали велике значення правовим нормам, вважаючи їх

універсальними регуляторами суспільних відносин і намагаючись якнайширше розповсюдити їх дію.

Основні галузі права.

Право власності. В період царства Шань і Чжоу земля вважалася власністю царя, а пожалувані та общинні землі знаходились на праві володіння. Поступово земля, яка належала аристократії, перетворюється на приватну власність, і, починаючи з 1 ст. до н.е., розпочинаються торгові операції з землею.

Іншим важливим об'єктом права власності виступали раби. В період царства Шань раби виступали об'єктом права власності держави і могли знаходитись у користуванні окремих осіб. Однак, починаючи з 5 ст. до н.е., утворилися дві категорії рабів: державні та приватні.

Зобов'язальне право в Китаї характеризується активним регулюванням відносин з допомогою договорів. Серед основних видів договорів, які найчастіше використовувались в Китаї, відзначають договори міні, купівлі-продажу й дарування. Одним з особливих видів договорів був договір займу, який оформлявся письмово у формі видачі боргової розписки і був одним з каталізаторів утворення боргового рабства. Китайська правова система знала також договір оренди, який застосовувався, перш за все, відносно земельних ділянок.

Шлюбно-сімейне право позначалося повною безправністю жінок в особистих та майнових відносинах з їх повним підпорядкуванням волі чоловіків.

Кримінальне право. Основними категоріями злочинів були: злочини проти держави (повстання, заколот), злочини проти особи (вбивство, нанесення тяжких тілесних пошкоджень, побої), злочини проти власності (крадіжка, грабіж, вбивство жуйних тварин), релігійні злочини, військові злочини. Основними видами покарання були смертна кара, членушкодження, перетворення у державних рабів, завдання фізичних страждань. Особливістю

слід назвати право на відкуп від покарання. Поступово держава перебирає на себе функції месника за завдану шкоду, забороняючи кровну помсту.

5. Держава і право Китаю в період Середніх віків і Нового часу.

В період з 2 ст. н.е. по 20 ст. н.е. у Китаї дещо уповільнюються темпи розвитку. Така ситуація спостерігається і в державно-правовому розвитку.

У 220 р. н.е. в результаті внутрішніх протиріч розпалася імперія Хань, на території якої утворилися три самостійні царства: Вей, У, Шу. Після цілого ряду війн між ними за владу на території Китаю, перемогу отримало царство Вей. З розпадом Ханської імперії відбувся перехід від рабовласницьких відносин до феодалних, при збереженні інституту рабства.

Середні віки у Китаї характеризуються частою зміною династій на престолі. Найбільш значного розвитку в цей період Китай досяг під час правління династії Тан.

Суспільний лад Середньовічного Китаю характеризувався такими ознаками:

- розвиток феодалних відносин;
- поступове створення складної ієрархічної системи суспільства у відповідності з соціальним статусом;
- визнання жителів імперії васалами імператора;
- ототожнення імператора і держави;
- поділ населення на аристократів, чиновників, вільних селян та на залежних селян і рабів;
- кожен з класів мав внутрішню ієрархію, яка була пов'язана з економічними і соціальними привілеями: чиновники поділялися на 9 рангів, для аристократів було введено спеціальні титули.

Державний лад. Верховна влада в Китаї належала імператору, який концентрував у своїх руках усі владні повноваження.

Вважалося, що імператор повинен правити на основі традицій і законів на благо народу.

В країні було введено посади двох *цзайсянів* – радників-помічників імператора, які допомагали йому у вирішенні всіх проблем в управлінні державою.

Все управління в країні було довірено трьом палатам:

- *перша палата* займалась керівництвом органами виконавчої влади;
- *друга палата* готувала проекти указів імператора і здійснювала їх оприлюднення;
- *третьа палата* здійснювала управління церемоніалом та палацом імператора.

На чолі кожної з палат знаходився призначений імператором начальник та два його помічники.

Найбільш впливовою палатою була перша, яка керувала роботою центральних і місцевих органів влади. Безпосередньо цій палаті було підпорядковано шість відомств:

- *відомство чинів* (прообраз управління державної служби) – метою якого було здійснення відбору, призначення і контролю за діяльністю чиновників;
- *відомство обрядів*, яке займалося ідеологічною роботою, підтриманням моралі в суспільстві тощо;
- *фінансове відомство* – збір податків та операції з державними фінансами;
- *військове відомство*;
- *відомство покарань*, яке керувало системою юстиції;
- *відомство громадських робіт*.

Окремо було утворено *палату інспекторів*, основною функцією якої було здійснення нагляду за діяльністю органів державної влади.

В адміністративно-територіальному відношенні територія країни була поділена на *провінції, округи, повіти та села*. На рівні кожної адміністративної одиниці діяли органи управління, які призначалися центром. Так, на рівні провінції діяли *губернатори*, які призначалися урядом і підпорядковувалися

імператору. Однак, враховуючи посилення влади губернаторів на місцях і поступову втрату їх залежності від центру, була введена посада військового губернатора. З часом *військові губернатори* перетворилися на найбільш впливових землевласників, які фактично перестали залежати від центру.

Право Середньовічного Китаю характеризується такими особливостями:

- 1) чітке окреслення кола діянь, що вважалися злочинами;
- 2) часткова гуманізація кримінальних покарань, яка проявилася перш за все у скасуванні членушкодження;
- 3) введення нової системи оподаткування, яка полягала у сплаті податку з землеволодіння і скасування існуючих на той час повинностей.

Держава і право Китаю Нового часу характеризується наступними ознаками:

- загрозою зовнішньої агресії і намаганням перетворити Китай у колонію;
- виникненням першого державного утворення республіканського типу (Тайпінська республіка), яке в своїй діяльності протиставлялось існуючому монархічному державному ладу;
- громадянська війна між Тайпінською республікою і урядом монархічного Китаю, яка закінчилася перемогою останнього;
- проведення урядом ряду реформ, спрямованих на знищення самоізоляції країни, співпрацю з іноземними державами, реформуванням військ тощо;
- Китайсько-Японська війна 1894-1895 рр., яка закінчилася поразкою Китаю і фактичним розподілом останнього у відповідності до сфер впливу Японії, Англії, Франції тощо.

6. Державний лад КНР.

Китайська Народна Республіка була утворена 1 жовтня 1949 року на конференції всіх демократичних партій і груп. Утворення КНР було пов'язано з

цілим рядом факторів, в т.ч. зі складною суспільно-політичною ситуацією, яка склалася в країні внаслідок участі у Другій Світовій Війні.

На конференції було прийнято Загальну програму, яка до прийняття Конституції мала відігравати роль Основного закону та обрано Центральний народний уряд КНР на чолі з Мао Цзедунем. У відповідності з Загальною програмою Китай проголошувався демократичною, вільною, незалежною державою. В Загальній програмі було визначено, що державна влада в Китаї являє собою демократичну диктатуру народу, яка базується на союзі робітників і селян, в якому домінуючу роль відіграють робітники. При цьому демократична диктатура народу здійснюється через Комуністичну партію Китаю.

Однією з особливостей державного ладу КНР є притаманна всім колишнім радянським республікам формальна *відсутність одноосібного глави держави*.

Найвищим органом державної влади в Китаї була *Центральна Народна Урядова Рада*. Основними функціями Центральної Ради було прийняття законодавчих актів, призначення вищих виконавчих органів та здійснення керівництва ними, визначення основних засад політики держави тощо. Таким чином, Центральна Рада поєднувала функції законодавчого і виконавчого органу влади.

Центральним органом виконавчої влади в країні була *Державна Адміністративна Рада*, члени якої обиралися на сесіях Центральної Ради.

Керівництво військами в країні здійснювалося *Народно-Револьюційно Військовою Радою*, яка теж формувалася Центральною Радою.

Центральною Радою обирався також *Верховний Народний Суд* та *Верховна Народна Прокуратура*.

Центральна Народна Урядова Рада, Державна Адміністративна Рада, Народно-Револьюційна Військова Рада, Верховний Народний Суд, Верховна Народна Прокуратура у своїй сукупності утворювали *Центральний Народний Уряд КНР*.

Роботою Центрального Народного Уряду КНР, та всіма органами, що входили до його складу (крім судових) керував Мао Цзедун, який став фактичним диктатором в країні.

В 1953-54 роках пройшли перші загальні вибори до представницьких органів влади – зібрань народних представників. В Пекіні було утворено *Всекитайське Зібрання Народних Представників*, яке в 1954 році прийняло першу Конституцію КНР. Згідно з цим Основним законом вищим органом влади в країні стало Всекитайське Зібрання Народних Представників, яке обиралося шляхом загальних і прямих виборів за мажоритарною системою. Було утворено також *Тимчасову Комісію ВЗНП*, яка у перервах між сесіями останнього виконувала його функції.

Конституція закріпила основні політичні, соціально-економічні та особисті права громадян.

В 60-і роки в Китаї було проголошено курс на дострокову побудову соціалізму. Оскільки він не був підтриманий всіма китайськими представниками влади, в країні розпочалася «культурна революція», яка, по суті, звелася до боротьби проти опонентів та т.з. «чистки рядів». Прийнята в 1975 році Конституція була покликана обмежити політичні права громадян, ввела принцип призначення депутатів, обмежила вплив ВЗНП. Однак, прийнята в 1978 році Конституція поновила більшість демократичних положень Конституції 1954 року.

Прийнята в 1982 році Конституція визначила сутність держави як демократичну диктатуру народу. Одними з основних положень Конституції було введення багатуокладної економіки, визнання крім державної, приватної та змішаної форм власності, надання дозволу на вкладання іноземних інвестицій.

У сфері державного права було проведено реформування системи влади: вводилася посада *Голови КНР*, *Постійний Комітет* ВЗНП урівнювався у правах з ВЗНП, утворювалася Центральна Військова Рада. Значно розширився спектр прав громадян.

В цілому, державному ладу КНР притаманні такі особливості:

- Визнання керівної ролі Комуністичної Партії Китаю в управлінні державою;
- Відсутність реального розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- Відсутність одноосібного глави держави (за винятком періоду з 1982 р.)
- Розподіл владних повноважень за функціональною ознакою поміж кількома відомствами, які в своїй сукупності tworили єдиний уряд;
- Концентрація в руках однієї особи фактично всіх повноважень управління державою, внаслідок поєднання кількох вищих державних посад;
- Відповідальність вищих органів виконавчої і судової влади перед представницьким органом влади і утворення разом з ним єдиного органу управління країною.

ТЕМА 8. АРАБСЬКИЙ ХАЛІФАТ

1. Утворення Арабського Халіфату.
2. Особливості суспільного ладу Халіфату.
3. Державний лад Арабського Халіфату.

1. Утворення Арабського Халіфату.

Арабський Халіфат, як державне утворення, виник в 7 ст., в результаті об'єднання арабських племен. Ядром держави став Аравійський півострів.

Процес виникнення державності у арабів безпосередньо пов'язаний з виникненням світової релігії іслам. В свою чергу виникнення ісламу тісно пов'язано з іменем Мухаммеда (Магомета), якого вважають засновником цієї релігії, а отже засновником арабської держави.

Основні етапи утворення Арабського Халіфату:

- кін 6 - поч. 7 ст. - “прозріння” Мухаммеда, які були ним зафіксовані в Корані і являли собою основні постулати нової релігії. Мухаммед, який назвав себе пророком, мотивуючи отриманими “інструкціями” зверху, обґрунтовував необхідність переходу від політеїзму до монотеїзму, з встановленням культу єдиного бога - Аллаха. Встановлення єдиного культу передбачало також припинення міжплемінної ворожнечі, з наступною консолідацією всіх арабських племен і утворення єдиного державного організму. Окрім цього було зазначено, що іслам розвивається на основі іудаїзму і християнства, уточнюючи їх, і не суперечить їм.
- 622 р. - Мухаммед разом зі своїми соратниками вимушений покинути Мекку (столицю держави), і перебратися в Медину, оскільки його заклики до соціальної справедливості, відпущення рабів, встановлення виплат бідним тощо, визвали невдоволення купців і аристократії.
- Поступове формування доктрини ісламу, згідно з якою релігійна влада невід'ємна від світської і є її основою. У зв'язку з цим іслам вимагав однакового підкорення богу, пророку і тим, хто наділений владою.

- 20-30 рр. 7 ст. - утворення мусульманської общини в Медині, побудова першої мечеті, встановлення порядку богослужіння, обрядів. Поступово община перетворилася з соціально-релігійного в державне утворення, в якому Мухаммед був духовним, військовим, цивільним лідером, верховним суддею тощо.
- формування привілейованої касты, до складу якої увійшли найближчі родичі та наближені до Мухаммеда. Представники цієї групи наділялися виключними правами на владу.
- 7-8 ст. - Після смерті пророка його послідовники завершили територіальне об'єднання держави (Ближній Схід, Середню Азію, Північну Африку, Іспанію).

Основні періоди розвитку Ісламської держави:

- 1) 661-750 – дамаскський період (династія Омійєдів);
- 2) 750-1258 - багдадський період (династія Аббасидів).

2. Особливості суспільного ладу Халіфату.

Характерні риси мусульманського суспільного ладу:

- домінування державної власності на землю над іншими формами;
- велика кількість державних рабів з широким використанням їх праці в державному господарстві (іригаційні споруди, копальні, майстерні);
- основним обов'язком особисто вільного селянства була сплата ренти на користь держави;
- релігійно-державна регламентація всіх сфер суспільного життя, яка нагадувала тоталітарний державний режим;
- відсутність чітко виражених суспільних груп;
- відсутність особливого статусу міст, пов'язаного з наданням пільг і переваг.

Оскільки основним параметром, який визначав правовий статус особи, було віросповідання (а точніше належність до ісламу), в арабській державі можна було виділити дві основні категорії - мусульмани та не мусульмани (зиммії). До останньої категорії належали, як правило, підкорені народи та

переселенці. Спочатку відношення до підкорених народів було відрізнялось достатньою терпимістю: вони зберігали самоуправління, мову, мали власні суди. Однак поступово проходило обмеження їх прав: взаємовідносини, в які вони вступали з мусульманами, регулювалися нормами мусульманського права, вони були позбавлені права на шлюб з мусульманами, мали сплачувати важкий поземельний та подушний податок, утримувати арабську армію тощо.

Оремо слід зазначити, що з часом почали розвиватись процеси ісламізації (насадження нової релігії) та арабізації (поширення арабської мови та переселення арабів на завойовані території), які носили частково добровільний, частково насильницький характер.

Основною ознакою арабської держави та суспільства було майже повне ототожнення держави з релігією, релігійних норм з правовими, належності до мусульманства з належністю до арабської нації. Таким чином, в період Арабського халіфату термінами “мусульманин” і “араб” позначали майже одну сутність.

3. Державний лад Арабського Халіфату.

На першому етапі розвитку халіфат являв собою відносно централізовану теократичну монархію.

Главою держави був халіф, який поєднував у своїх руках духовну (імамат) та світську (емірат) владу. Влада халіфа вважалася неподільною і необмеженою. Халіфи обиралися мусульманською аристократією із свого складу, однак поступово їх влада перетворилася на спадкову. Спадкування влади проходило за заповітом, який складався при житті халіфа. Право на верховну владу отримували лише чоловіки.

Головною посадовою особою в державі був візир, який вважався першим помічником халіфа, виконував його безпосередні розпорядження, контролював діяльність центральних та місцевих адміністративних органів, був командувачем війська. Окрім візира, найвищими посадовими особами були:

начальник особистої варті халіфа, керівник поліції та головний контролер, який здійснював функції нагляду за законністю діяльності всіх чиновників.

Центральними органами державної влади були дивани, які здійснювали галузеве управління. Серед основних диванів потрібно виділити наступні:

військовий диван - контролював оснащення та озброєння армії, здійснював функції по комплектуванню збройних сил солдатами;

диван внутрішніх справ - контролював фінансові органи, які займалися збором податків і інших доходів, вів статистичні дані про населення тощо;

диван поштової служби - відав доставкою пошти та державних вантажів, керував дорожнім господарством та інфраструктурою, ремонтом доріг, колодязів. Окрім цього фін виконував функції органу безпеки.

В територіальному відношенні країна була розділена на провінції (емірати), які в свою чергу склалися з міст та сіл. Місцева влада здійснювалася еміром, який був намісником, що призначався халіфом. Емір концентрував адміністративно-фінансові, військові та поліцейські повноваження. Еміри призначалися, як правило, з числа наближених осіб до халіфа або із представників місцевої знаті. Найближчими помічниками емірів були наїби. На рівні низових ланок устрою функції державної влади нерідко виконували духовні керівники общин шейхи.

Судова влада в халіфаті була відокремленою від адміністративної, що на той час було доволі прогресивним явищем. Однак судова система була безпосередньо пов'язана з церквою. Верховним суддею в країні вважався халіф, який був вправі здійснити розгляд або переглянути будь-яку справу. Фактично найвищою судовою інстанцією в країні була колегія найвищих представників духовенства, яка здійснювала перегляд рішень, а також виконувала судово-адміністративні функції: призначала нижчестоящих суддів (каді), визначала межі їх юрисдикції тощо.

Місцевими судовими органами були каді, які розглядали усі категорії справ, наглядали за виконанням судових рішень, посвідчували заповіти і угоди, перевіряли законність землекористування тощо. При винесенні рішення каді

керувалися релігійними нормами викладеними в Корані і на їх основі, керуючись власною свідомістю виносили рішення.

Армія в Арабському Халіфаті відігравала важливу роль, що було пов'язано з основною задачею халіфів - завоювання якнайбільшого територіального простору, з метою поширення ісламу. В країні було встановлено військовий обов'язок всіх повнолітніх чоловіків. Починаючи з сер 8 ст., арабська армія почала поділятися на дві частини: добровільну і постійну. Кожна з частин управлялася окремим полководцем.

Не дивлячись на тоталітарно-теократичний характер державного режиму, Арабський Халіфат не зміг довгий час існувати як централізована держава. Починаючи з 9 ст., в державному механізмі відбулися докорінні зміни, які фактично перетворили Халіфат у федерацію окремих еміратів, засновану на духовному єднанні. Процес децентралізації відзначився наступними ознаками:

- була зменшена світська влада Халіфа; більша частина владних повноважень була передана до рук Візира - заступника Халіфа. Візир керував державним апаратом і був непідконтрольний Халіфу, що перетворило його у фактичного керівника державою;
- духовна влада Халіфа теж перестала бути абсолютною, оскільки він її ділив разом з Головним кадї, який опікувався судовою системою, освітою, наукою.
- постійно зростаюча роль армії, яка перетворилася на професійне ополчення. В результаті військові начальники нерідко скидали з престолу неугодних Халіфів і передавали владу іншим підконтрольним особам.
- посилюлися сепаратистські тенденції в провінціях, де влада емірів стала майже повністю незалежною від центру. Еміри володіли власним військом, фінансовими ресурсами, державним апаратом. В кращому випадку еміри визнавали духовну владу Халіфа, а інколи і зовсім вважали себе незалежними від центру у всіх відношеннях.

Починаючи з 10 ст., влада світська Халіфа обмежується частиною Ірану та Іраку, а з 13 століття, після захоплення Багдаду монголами, резиденція Халіфа переноситься до Каїру, де він продовжує виконувати функції духовного

лідера по відношенню до всіх мусульман аж до 16 ст. З 16 ст. функції Халіфа привласнили собі правителі Туреччини.

ТЕМА 9. ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВИ У ФРАНЦІЇ

1. Суспільний і державний лад Франції періоду сеньйоріальної монархії. (9-13ст.)
2. Суспільний і державний лад Франції періоду станово-представницької монархії (14-15 ст.)
3. Суспільний і державний лад Франції періоду абсолютної монархії (16-18ст.)
4. Революція 1789-1794р. Утворення конституційної монархії у Франції.
5. Державний лад Франції періоду Першої республіки.
6. Державний лад Франції періоду Наполеона Бонапарта:
 - а) консульство
 - б) імперія
7. Реставрація Бурбонів. Легітимна монархія.
8. Державний лад Франції періоду Другої республіки.
9. Державний лад Франції періоду Другої імперії.
10. Паризька комуна 1871р.
11. Державний лад Франції періоду Третьої республіки.
12. Державний лад Франції періоду Четвертої республіки.

Вступ

Французька держава утворилася на базі Західно-Франкського королівства, яке постало після розпаду Франкської держави у 843р. Французьку державу можна вважати класичною щодо формування суспільно-політичних відносин в період середньовіччя. Французький феодалізм, система державного і місцевого управління та самоврядування носили найбільш типовий, яскравий характер. Період феодалізму у Франції тривав з 9 по кінець 18 ст. Революція 1789-1793 року була наріжним і найбільш драматичним етапом у розвитку французької держави, наслідком якої було перетворення країни в республіку, яка з невеликими перервами існує по сьогодні. Республіканський період у

розвитку Франції також відрізняється класичністю форм і служить прикладом для багатьох країн.

1. Суспільний і державний лад Франції періоду сеньйоріальної монархії. (9-13ст.)

Період 9-13 ст. у Франції характеризується завершенням формування феодального ладу. Основою суспільних відносин виступала система *сюзернітету-васалітету*, яка була безпосередньо пов'язана з феодальною власністю. Правовий статус особи визначався в залежності від наявності земельної власності та знатності походження.

В суспільній структурі необхідно виділити такі класи:

- феодалі;
- духовенство;
- залежні селяни (серви, віллани);
- міське населення;

Становлення *класу феодалів* безпосередньо пов'язане з розвитком феодальної власності та переданням земельних наділів від одних феодалів (сеньйорів) іншим феодалам (васалам). Могутність феодала залежала в першу чергу від кількості васалів (осіб, які були залежні від нього в силу договору). Враховуючи цей факт, сеньйори намагалися поділити власне земельне володіння на більшу кількість наділів з тим, щоб передати їх у володіння іншим особам, які ставали їх васалами. У власному управлінні вони зосереджували, як правило, т.з. центральний округ (замок та прилеглу до нього територію). В свою чергу васали переслідували ідентичні цілі, передаючи значну кількість отриманих земель у володіння своїм васалам, по відношенню до яких вони ставали сеньйорами. Необхідно зазначити, що по відношенню до васалів власного васала (ар'єр-васалів) сеньйор не мав жодних прав. Таким чином серед феодалів утворилася складна *система сюзернітету-васалітету*, яка включала декілька ланок, які не були взаємно пов'язані одна з одною:

Король - герцоги і графи (васали короля) - барони (васали герцогів і графів) - шевальє (васали баронів).

Така система суспільного ладу спричинила виникнення територіальної роздробленості і, як наслідок, максимально слабку систему державної влади.

Передача феода здійснювалася шляхом укладання угоди (інвеститура + омаж) за якою обидві сторони брали на себе певні обов'язки. Отримуючи земельний наділ васал зобов'язувався брати участь у воєнних діях в армії сеньйора (40 днів у рік), засідати в суді та інших зібраннях під головуванням сеньйора, виплачувати викуп за сеньйора, який потрапив у полон, робити цінні подарунки тощо. Сеньйор, у свою чергу, зобов'язувався передати васалу феода, забезпечити захист його особи та майна. З початку свого існування васальні договори носили персональний характер, однак з часом (з 11 ст.) вони стають спадковими.

Залежні селяни – багаточисельна категорія сільського населення, до якої увійшли вільні общинники, раби, напіввільні - колишні жителі Франкської держави. Серед залежних селян слід виділити дві категорії:

Серви - особисто залежні селяни, які розглядалися як річ приналежності по відношенню до феода і були зобов'язані сплачувати подушну подать, щорічний оброк та виконувати роботи на користь феодала (панщина). Серви були наділені обмеженою дієздатністю (не могли самостійно вирішувати питання шлюбу, виступати в суді тощо). Не дивлячись на такий об'єм прав серв мав можливість майже вільно покинути володіння феодала.

Віллани - особисто вільні селяни, які отримували землю від феодала у користування і були зобов'язані сплачувати оброк та викупати право на одруження. Окрім цього і серви і віллани були зобов'язані зберігати монополії феодала (випічка хліба, вироблення вина тощо),

Міське населення. Починаючи з 12 століття жителі міст отримують особисту свободу. Всі громадяни міст були пов'язані з конкретною асоціацією, які були прообразом середньовічних цехів і гільдій. Не дивлячись на це, жителі

міст повинні були сплачувати певні платежі на користь сеньйора, який володів містом.

Державний лад. Внаслідок територіальної роздробленості в період з 9 по 12 ст. королівська влада втратила своє значення. Король залишаючись формальним главою держави фактично перестав контролювати країну за межами свого домену. Найвищі васали короля (пери) розглядали його як першого серед рівних. Обмеження влади короля полягало також у обранні його на посаду перами. Повноваження короля носили здебільшого номінальний характер - він виступав законодавцем, главою французького війська, захисником королівства і церкви, верховним суддею. Більшість з них фактично не здійснювалася. Укріплення королівської влади починається з 12 ст.: влада короля стає спадковою, при цьому спадкоємцем може бути особа виключно чоловічої статі. Встановлюється практика видання нормативних актів за згодою вищих феодалів тощо.

Центральні органи влади. Основними ознаками центральної влади були відсутність структурного оформлення та чіткої диференціації в залежності від покладених на них обов'язків, а також побудова апарату на основі двірцево-вотчинної системи. Основні посади центральної влади:

Сенешал - був головною посадовою особою (до 12 ст.) королівської адміністрації, головнокомандувачем військами, керівником королівського двору, а також здійснював підписання королівських актів.

Коннетабль - заступник сенешала по військовим справам, командуючий королівською кіннотою. Починаючи з 12 ст., після скасування посади сенешала, коннетабль стає головою королівського війська. Помічниками коннетабля стають маршал і королівський адмірал, які керують відповідними підрозділами армії.

Королівський Казначей - глава фінансового відомства та керівник архівної справи.

Камергер - заступник Казначея, який відав окремими фінансовими питаннями, а також здійснював ряд придворних функцій.

Канцлер - керівник королівською канцелярією, який готував нормативні акти, передавав їх на підпис королю, а також здійснював їх офіційне введення у силу через скріплення печаткою. В період з 13 по 14 ст. ця посада була незаймана, враховуючи її особливий вплив на державну політику.

Головним дорадчим органом була *Королівська Курія*, до складу якої входили пери, безпосередні васали короля, професійні юристи тощо. На засіданнях Курії обговорювалися законопроекти, питання війни і миру, взаємовідносин з Католицькою церквою, питання Хрестових походів, фінансові, політичні, соціальні проблеми. Курія також мала висловлювати погодження щодо найбільш вадливих нормативних актів короля.

Місцеве управління і самоврядування характеризувалося відсутністю єдиної системи і у феодах різних сеньйорів було різним. Місцеве королівське управління утворювалося лише в домені короля.

Починаючи з 11 ст. в королівському домені було введено відносно чіткий територіальний поділ. Територія домену поділялася на *превоства* (округи), які очолювали призначені королем прево, що виконували адміністративні, судові, фінансові, військові функції. На рівні міст і сіл королівська влада була представлена майорами і сержантами, які були безпосередньо підлеглі прево.

Декілька превоств об'єднувалися в *бал'яжі*, що очолювалися бал'ї, у компетенцію яких входило нагляд за додержанням королівських актів у межах області та виконання функцій прево на території бал'яжу. Бал'ї також розглядали апеляції на рішення прево, виступали у якості суду першої інстанції по найбільш важливим справам, вирішували спори між феодалами.

Приєднуючи до власного домену території васалів, королі зберігали існуючий територіальний поділ, але призначали спеціального уповноваженого сенешала, який повинен був виконувати функції бал'ї.

Особливості державного ладу:

- * територіальна роздробленість країни;
- * максимальна слабкість королівської влади;
- * відсутність чіткої структури органів центральної влади;

- відсутність єдиної системи місцевих органів управління та самоврядування;

2. Суспільний і державний лад Франції періоду станово-представницької монархії (14-15 ст.)

В структурі суспільного ладу Франції пройшли певні зміни, які були пов'язані зі зростанням міст і товарного виробництва, що в свою чергу спричинило певні зміни в традиційному феодальному ладі.

Основою соціальної структури населення був їх поділ на три стани:

- *Духовенство* - до складу якого входили священнослужителі римо-католицької церкви. Представники цього стану мали ряд важливих привілеїв: право на отримання десятини, пожертвувань, звільнення від оподаткування та судочинства королівської влади тощо. Духовенство часто залучалося до вирішення важливих державних справ, в якості радників та для виконання адміністративних функцій. Тим не менше, після кількарічної боротьби з Римом, було визнано, що духовенство підлягає юрисдикції королівської влади, що значно укріплювало позиції останньої
- *Дворянство* - об'єднувало всіх світських знатних феодалів, які в незалежності від відносин сюзернітету-васалітету вважалися васалами і слугами короля. Найважливішим привілеєм цього стану було виключне право власності на землю. Окрім цього дворяни мали право на титул, герб, судові привілеї тощо. Єдиним обов'язком дворян стає несення військової королю, а не безпосередньому сеньйору. В середині цього стану була присутня диференціація на вищі та нижчі категорії в залежності від титулу, які належали дворянам.
- *Третій стан* - в цій категорії об'єднувалися всі міські громадяни та особисто вільні селяни-цензетарії, обов'язком яких було сплачення сеньйорові грошової ренти. Третій стан вважався не знатним і єдиним який був зобов'язаний платити податки та інші платежі.

При характеристиці соціальної структури Франції 14-15 ст. необхідно відзначити поступове збільшення кількості особисто вільних селян цензетаріїв і перетворення їх у найбільш чисельну категорію селянства.

Державний лад Франції згаданого періоду слід класифікувати як *станово-представницька монархія*, суть якого полягала в укріпленні централізованої влади короля, що було безпосередньо пов'язано з територіальним об'єднанням країни і зменшенням владних повноважень окремих феодалів. Сеньйоріальна влада феодалів по суті втратила свій самостійний політичний характер. Феодали були позбавлені права самостійно вводити та збирати податки, ведення приватних воєн, законотворчості в межах своїх володінь тощо. Одним з основних факторів укріплення королівської влади було визнання католицькою церквою юрисдикції короля по відношенню до духовенства на території держави, а також обґрунтування зовнішнього суверенітету короля по відношенню імператора Священної Римської Імперії та Римського Папи. Більше того на певний період часу католицька церква попала у повну залежність від французької корони.

Особливе місце в системі державних органів належало *Генеральним Штатам*. Появі Генеральних Штатів передували розширенні засідання Королівської Курії в 12-14 ст. Вперше вони біли скликані королем Філіпом IV в 1302 р. як загальнонаціональний представницький орган, який мав підтримати королівську владу у війні проти Англії, протиборстві з Римом та допомогти вирішити економічні питання. Таким чином Генеральні Штати були першим представницьким органом у Франції, який по суті виступав посередником між владою і народом. Компетенція Генеральних Штатів не була чітко визначена, так само як і регламент роботи, періодичність зібрання тощо. Цей орган скликався королем по мірі необхідності, як правило для надання згоди стосовно оголошення війни і укладання миру, вирішення гострих внутрішніх проблем, введення нових податків, висловлення думки стосовно деяких законопроектів тощо. В свою чергу Генеральні Штати звертались до Короля із проханнями, скаргами, зверненнями, були вправі критикувати діяльність королівської

адміністрації, вносити пропозиції по вдосконаленню системи управління, прийняття законів тощо. В Генеральних Штатах були представлені всі три стани, від яких обиралася відповідна кількість депутатів. Окрім цього до складу Штатів входили запрошені особи (вище духовенство та феодали). Враховуючи той факт, що голосування проводилося по станах, перший і другий стан завжди мали перевагу. Таким чином Генеральні Штати в основному відображали бажання і думки аристократії.

Не дивлячись на фактичну зміни державного ладу структура центральних органів влади не зазнала докорінних змін. В цей же, за допомогою легістів, обґрунтовується суверенітет монарха на власною державою і народом. Так було визначено, що Король не пов'язаний думкою власних радників-міністрів. Більше того, вважалося, що всі посадові особи виконують функції, делеговані їм Королем. Більшість колишніх посад (камергер тощо) перетворилася на придворні титули.

Основні органи центральної влади:

Канцлер - глава королівської канцелярії, здійснював підготовку більшості королівських актів, керував судовою системою, головував у Королівській Курії.

Велика Рада - була створена на базі Королівської Курії, до її складу входили принци, пери, архієпископи, легісти тощо, які призначалися Королем, або успадковували своє місце. Рада виконувала виключно дорадчі функції.

Таємна Рада - неофіційний орган, який скликався Королем за власним розсудом із наблизених осіб для розгляду найбільш політично важливих проблем.

Окрім цього в центральному апараті з'являються багато посад (секретарі, нотаріуси, помічники), які призначалися Королем із числа легістів або незначних дворян, особисто відданих королю. Вони не мали чітко визначене коло повноважень і використовувалися для виконання окремих, інколи неофіційних, функцій.

Для виконання фінансових функцій (накопичення капіталу та видатки) створювалося *Королівське Казначейство*. Місцевими органами фіскальної

влади були генерали, які Окрім цього була утворена *Рахункова Палата*, як фіскальний орган та дорадчий орган з фінансових питань. В компетенцію Рахункової Палати входило зібрання доходів, які поступали від бал'яжів і сенешальств, надання порад з фінансових питань тощо. Місцевими органами фіскальної влади були генерали, які контролювали збір податків у визначених територіальних округах.

У організації війська пройшли докорінні зміни, які виявилися у організації регулярної найманої армії (шотландські, швейцарські гвардії) та обов'язку всіх дворян нести службу у військах. В найбільш важливих містах були розміщені королівські гарнізони, які виконували функції по забезпеченню зовнішньої та внутрішньої безпеки держави.

Місьцеве управління зазнало деяких реформ. *Премо і бал'ї* залишались головними посадовими особами в межах округу їх юрисдикції, однак втратили ряд функцій. Так, для розгляду судових справ в бал'яжі призначаються лейтинанти, а бал'ї перетворюються у виключно адміністративну інстанцію.

Поступово була введена посада *губернатора*, який замінює бал'ї на території бал'яжу, представляє королівську владу, виконує військові, адміністративні, фіскальні функції.

Починаючи з 15 ст. були утворені провінції, як адміністративно-територіальні одиниці найвищого рівня, що об'єднували по декілька бал'яжів. Вся повнота влади на території *провінції* належала *Генерал-Лейтинанту*, який призначався Королем із числа принців та знатного дворянства.

На рівні міст спостерігалось часткове обмеження прав по самоуправлінню і введення адміністративної опіки з боку королівської влади та її чиновників на місцях.

Судова влада. Основними ознакою судової системи цього періоду було проведення її уніфікації, поступового скасування сеньйоріальної та духовної юстиції, а також нероздільність судової і адміністративної влади.

Найвищим судовим органом був *Парламент*, який розглядав в апеляційному порядку скарги на рішення нижче стоячих судів, а також

здійснював розгляд особливо важливих справ в порядку суду першої інстанції. Окрім цього Парламент був органом реєстрації королівських актів і міг накласти на них вето, яке долалося шляхом присутності Короля на засіданні Парламенту.

На рівні бал'яжу розгляд судових справ здійснювався *судом бал'ї* до складу якого входили *лейтинант* (головуючий), представники місцевого дворянства, королівський прокурор тощо. Суди бал'ї розглядали основні категорії цивільних і кримінальних справ.

Найнижчою судовою інстанцією були суди *прево*, до компетенції яких входило розгляд мілких кримінальних і цивільних справ.

3. Суспільний і державний лад Франції періоду абсолютної монархії.

Суспільний лад Франції періоду абсолютної монархії не зазнав важливих змін стосовно попереднього періоду. Соціальна структура суспільства залишилась попередньою. Суспільство поділялося на три стани (духовенство, дворянство, третій стан.)

Основні ознаки суспільного ладу:

- встановлення тісних зв'язків між представниками духовенства і дворянства, які проявлялися також у проникненні дворян у ряди духовенства;
- пануюче положення дворянства щодо управління державою;
- неоднорідність в середині кожного з трьох станів, яка провокувала конфлікти та боротьбу (вище-нижче духовенство, міська верхівка та плебс, селяни-орендарі та цензетарії тощо)
- перетворення дворянства у інститут нерозривно пов'язаний з особою та її походженням; разом з тим починають виникати прецеденти пожалування дворянських титулів чиновникам;
- поступова заміна феодальних повинностей селян(панщина) та привілеїв феодалів(право першої ночі) грошовими платежами.

Державний лад Франції 16-18 століття можна класифікувати як абсолютна монархія.

Основними ознаками цього періоду були:

- максимальне посилення влади Короля у всіх сферах суспільного життя;
- відсутність інститутів та механізмів, які б реально обмежували королівську владу;
- консолідація французів навколо Короля, як символу єдності нації;
- завершення територіального об'єднання країни;
- остаточне обґрунтування суверенітету Короля над державою і народом та божественного походження його влади;
- злиття та ототожнення інститутів Короля і держави; поглинення державою Короля;
- гуманістичний (а не деспотичний) характер ідеї абсолютної королівської влади;
- наявність великої кількості центральних і місцевих органів влади, які не завжди мали чітко визначені функції, компетенцію та юрисдикцію.

Главою держави у Франції виступав Король, який отримував владу у спадок по чоловічій лінії. Всі верховні владні повноваження концентруються в руках у глави держави, який не ділить їх із жодним з державних органів. Для здійснення окремих функцій Король міг делегувати частину своїх повноважень державним органам. Особливістю є також встановлення контролю над церквою на території держави, оскільки за угодою з Римом, Король отримав право призначати осіб на вищі церковні посади.

Центральні органи влади:

Найвищою посадовою особою в країні був *Канцлер*, який очолює королівську канцелярію, здійснює керівництво судами та головує в королівських радах при відсутності глави держави.

Державні секретарі - посадові особи, що призначалися королем для керівництва окремими галузями. Так були створені посади державних секретарів іноземних справ, військових справ, морських справ і керівництва колоніями, внутрішніх справ тощо. Для допомоги здійснення покладених на

секретарів функцій створювалися підпорядковані їм бюро, які поділяються на секції, що відають окремими питаннями.

Особливе значення набуває статус *суперінтенданта фінансів* (генерального контролера фінансів), в обов'язки якого входило складання бюджету, контроль за його виконанням, організацію збору податків, керівництвом економічною галуззю тощо. Генеральний Контролер завдяки фінансовому впливу стає найважливішою особою в апараті, яка здійснює міжвідомчий та територіальний контроль, що значно поширює її вплив на вирішення державних справ.

У цей же період створюється поліцейська служба, яка очолюється *Генерал-Лейтинантом Поліції* і виконує функції громадської безпеки та політичного зиску. Дана структура також має територіальні представництва.

Система дорадчих органів влади також зазнала деяких змін. В королівстві діяли декілька Рад, кожна з яких виконувала дорадчо-контрольні функції у різних галузях.

Велика Рада - складалася з принципів, герцогів і перів, державних секретарів, канцлера, державних радників, вищого духовенства тощо. В компетенцію ради входило обговорення найважливіших питань, розгляд законопроектів, адміністративний контроль тощо. Роботою ради фактично керував Канцлер.

Верхня Рада - складалася з державних секретарів іноземних та військових справ, Канцлера, декількох державних радників і здійснювала розгляд зовнішньополітичних питань.

Рада Депеш - складалася з державного секретаря внутрішніх справ, Генерального Лейтинанта Поліції, Канцлера декількох державних радників і розглядала питання внутрішнього управління та адміністрації.

Фінансова рада здійснювала розгляд фінансових і податкових питань.

Міське управління. Особливістю місцевого управління була наявність великої кількості спеціалізованих органів, які здійснювали керівництво

окремими галузями (судове управління, дорожнє управління, поліція тощо) і не мали чітко визначену юрисдикцію.

З 16 ст. в якості головного представника центральної влади в провінціях було визначено *губернаторів*, які концентрували всю повноту повноважень. Окрім цього, з другої половини 16 ст. у провінції призначаються інтенданти, які забезпечують виконання фінансових функцій, а також виконують повноваження по нагляду за судом, місцевою владою, контроль за розвитком економіки тощо, додержанням громадського порядку, організовують набір в армію. Іntenданти безпосередньо підпорядковувались Генеральному Контролерові.

На рівні бал"яжів і превотсв майже не відбулося жодних змін. Однак місцеве самоуправління було фактично скасовано і влада передана призначеним (а не обраним) Королем мерам.

Судова влада майже не зазнала жодних змін. Парламент був обмежений у праві відхилення королівських актів.

4. Революція 1789-1794р. Утворення конституційної монархії у Франції.

Основною причиною Французької революції було протиріччя між виробничими силами і феодальними виробничими відносинами. В суспільстві назрівало протистояння між двома основними соціальними групами: дворянством (до якого слід віднести і духовенством) та „третім станом” (селяни, міські жителі, буржуазія тощо). Представники дворянства намагалися зберегти існуючий на той час суспільний і державний лад (та збільшити повинності „третього стану”), а представники останнього, намагалися його змінити.

В 1788 р. внаслідок глибокої економічної кризи в багатьох селах та містах почалися заворушення місцевих жителів, які з часом почали носити загрозливий, по відношенню до влади, характер. Ситуація ускладнювалася тим, що армія відмовлялася приймати участь в „заспокоєнні народних мас”.

В такій ситуації королівська влада була вимушена піти на певні поступки і оголосила про зібрання Генеральних Штатів. Представники влади хотіли використати Штати для введення нових податків, а представники „третього стану” намагалися добитися змін у суспільному і державному ладі. Окрім цього вони вимагали змінити існуючий порядок голосування (за куріальним принципом), оскільки він завжди залишав „третій стан” у меншості, хоча за кількістю населення це був найбільший стан.

Уряд відмовився провести зміни у процедурі голосування. Внаслідок цього депутати від „третього стану” в липні 1789р. оголосили себе Установчими Зборами і заявили про своє право законотворчості. Уряд намагався розігнати Збори, однак населення Парижу та більша частина військ стало на їх захист. 14 липня 1789р. повстанці взяли штурмом королівську в'язницю Бастилію. Цей день вважається днем утворення нової Франції.

Велика Французька революція пройшла три етапи:

- 14 липня 1789 - 10 серпня 1792 – Конституційна монархія.
- 10 серпня 1792 – 2 червня 1793р. – Жирондистська республіка.
- 2 червня 1793 – 27 липня 1794р. – Якобінська республіка.

Внаслідок революційних подій відбулися значні зміни в усіх галузях суспільного життя. Одними з найважливіших змін були перетворення у сфері державного ладу та права.

Основні зміни:

- Замість представників королівської влади на містах були створені органи місцевого самоврядування – муніципалітети.
- Було створено Національну Гвардію – збройні сили, до складу якої увійшли перш за все представники крупної буржуазії (це було спричинено тим фактом, що гвардійці повинні були самостійно себе утримувати та озброювати).

- В серпні 1789р. було оголошено про „скасування феодалізму”. Однак скасування носило частковий характер і майже всі основні привілеї феодалів по відношенню до залежних селян були збережені.
- 26 серпня 1789р. було прийнято „Декларацію людини і громадянина”. Цей документ повинен був сприяти соціальному примиренню, встановленню миру і злагоди в суспільстві. Декларація проголошувала вільність і формальну рівність громадян незалежно від походження. Декларувалися принципи державного ладу, серед яких основне місце належало „природнім і невід’ємним правам людини”, „народному суверенітету”, „розподілу влад”. В Декларації було введено класифікацію на „природні права людини” (право на свободу, безпеку, спротив насильству, власність тощо) та права громадянина (здебільшого політичного характеру). Окрім цього було введено ряд принципів кримінального судочинства (презумпція невинності, вмотивований арешт, non crime sine lege тощо)
- Було введено новий адміністративно-територіальний устрій. Поділу на провінції було замінено поділом на 83 приблизно рівних за площею і населенням департаменти, які об’єднували території базуючись на економічному факторі.
- Прийнято закон про націоналізацію церковних володінь, продаж їх населенню. Окрім цього було скасовано адміністративне підпорядкування церкви Папі Римському і введено порядок обрання парафіяльних священників.

Однією з найважливіших подій Французької революції було прийняття Установчими Зборами 3 вересня 1791р. Конституції і затвердження її Королем. Цей факт дає можливість твердити, що у Франції форма правління була змінена з абсолютної монархії на конституційну монархію.

Конституція встановлювала державний лад заснований принципах розподілу влади, обмеження монархії, утвердження національного(народного) суверенітету та представницького правління.

Вищим органом законодавчої влади проголошувався однопалатний парламент – Національні Збори, які обирались терміном на два роки і не могли бути розпущені королем. Порядок скликання сесій парламенту визначався законом, а не волею короля. Головною функцією Національних Зборів було прийняття законів. До компетенції парламенту належали такі питання:

- Формування збройних сил, визначення їх кількості і складу.
- Оголошення війни і укладення миру.
- Прийняття бюджету, контроль бюджетними видатками.
- Визначення структури державного апарату.
- Притягнення до відповідальності перед Верховним Судом міністрів та інших вищих посадових осіб.
- Ратифікація договорів з іноземними державами.

До складу парламенту входили депутати, які обиралися активними громадянами (вік 25 років, ценз осілості, сплата податків, внесені в список Національної гвардії, не знаходитися в положенні прислуги) Депутатами могли стати лише активні громадяни, які відповідали підвищеному майновому цензу.

Таким чином Конституція фактично встановлювала здійснення демократії представницьким шляхом і нерозривно пов'язувала це здійснення з майновим цензом, ущемляючи права не заможних громадян.

Виконавча влада належала Королю, який мав її здійснювати через призначених ним міністрів. Король вважався верховним головнокомандувачем збройних сил, здійснював загальне керівництво внутрішніми і зовнішніми справами, призначав на вищі державні посади. Однак влада Короля зазнала суттєвих обмежень, порівняно з минулим часом: він міг діяти лише в рамках законів, прийнятих Зборами, вводилася обов'язкова контрасигнація актів короля відповідним міністром.

Місцеве управління покладалося на виборні органи, які діяли під керівництвом і контролем відповідних міністрів. Рішення місцевих органів влади могли бути скасовані королем, якщо вони суперечили законам і постановам уряду. У випадку непокори такому рішення Короля посадові особи таких органів звільнялися з посади.

Судова влада належала системі судових органів, яка складалася з *Верховного Суду, Касаційного Суду, судів присяжних та обраних на певний строк суддів*. Верховний Суд утворювався для розгляду справ про злочини вищих посадових осіб, а також справ, що стосувалися злочинів направлених на підрив безпеки держави. Касаційний суд розглядав в касаційному порядку справи, по яким були винесені постанови нижче стоячими судами.

Разом з тим Установчі Збори, під натиском крупної буржуазії, прийняли ряд актів, які значно уражали права громадян і свідчили про неоднорідність поглядів на державно-правовий лад у суспільстві. Так, законом Ле-Шапел'є було заборонено об'єднання в союзи громадян однієї професії, заборона проводити страйки під приводом, що такі дії підривають безпеку країни.

Окремо слід зазначити про політичну структуралізацію суспільства, пов'язану з утворенням груп політичного впливу. На початку революції в країні сформувалися три основні „політичні клуби” :

- *партія фельянів*, яка представляла інтереси крупної буржуазії, ліберального дворянства заможних верств населення тощо. Представники цієї політичної групи прагнули до поступових перетворень у французькому суспільстві і закріплення ідеалів конституційної монархії.
- *Партія Жирондистів*, яка представляла торгово-промислову середню буржуазію, в основному вихідців з провінцій.
- *Партія Якобінців*, яка виражала інтереси мілкої, частково середньої буржуазії, ремісників, селян. Прихильники найбільш радикальних перетворень, скасування монархії, запровадження республіканської форми.

На першому етапі революції в політичному житті країни домінували фельяни.

5. Державний лад Франції періоду Першої Республіки.

Період Першої республіки у Франції розпочинається 10 серпня 1792р., захопленням повстанською Паризькою комуною королівського палацу, утворенням нового вищого органу державної влади Конвенту, який позбавив короля влади і проголошував утворення республіки.

Період Першої Республіки слід поділити на такі етапи:

- Серпень 1792 – червень 1793 – Жирондистська республіка.
- Червень 1793 – червень 1794 – Якобінська республіка (диктатура).
- Червень 1794 – листопад 1799 – Термідоріанська республіка.

Серед причин скинення монархії та встановлення республіканської форми правління слід назвати загрозу відновлення абсолютної монархії у Франції. Можливість реакційного перевороту склалася завдяки утворення сильної коаліції європейських країн на захист французького трону і проти революції та посилення заколотницьких настроїв серед дворянства, яке всіляко підтримувалося королівським двором. В такій ситуації значно зросли анти-роялістські настрої серед населення і в ніч на 10 серпня 1792р. Паризька комуна захопила палац короля, скинула уряд фельянів та примусила Законодавчі Збори прийняти ряд важливих законодавчих актів та рішень.

Основні зміни за прийнятими рішеннями.

- Король був позбавлений статусу глави виконавчої влади і був увільнений від виконання всіх обов'язків по управлінню країною;
- Було проголошено про створення нового органу державної влади – Національний Конвент, вибори до якого пройшли у вересні 1792р.
- Було встановлено новий порядок виборів, згідно з яким було скасовано поділ громадян на активних і пасивних і встановлено віковий ценз активного виборчого права з 21 року, а пасивного – з 25 років.

- Утворювалася Тимчасова Виконавча Рада, яка мала виконувати функції виконавчої влади замість скинутого королівського уряду. До складу цього органу в основному увійшли жирондисти.
- Створювався Надзвичайний кримінальний трибунал, основним завданням якого було розгляд справ про контрреволюційні діяння.

Після виборів до Конвенту на першому етапі його роботи домінуючі позиції в ньому займали представники партії жирондисти та якобінців. Певний період часу між представниками цих партій та арифметичною більшістю депутатів, які в переважно були безпартійними, встановилося тимчасове перемир'я в поглядах і діях. Найважливішою подією в роботі Конвенту було скасування монархії та відміна Конституції 1791р.

Разом з тим не було вирішень ряд важливих питань:

- Не було остаточно ліквідовано феодальні відносини в сільській місцевості.
- Не було вирішено продовольчу проблеми (на країну насувався голод).

В травні 1793 року спалахнуло роялістське повстання всередині країни. На зовнішніх фронтах війська Франції зазнавали поразок. В такій ситуації представники Національної Гвардії та озброєні громадяни скинули уряд жирондистів. Таким чином в країні було фактично встановлено режим диктатури якобінців.

Основні зміни в державно-правовому ладі, які відбулися за часів якобінської диктатури:

- 3 червня 1793р. Конвент прийняв декрет про пільгову продажу конфіскованих земель селянам, чим самим завоював симпатії і підтримку серед селянського населення і міської бідноти.
- 17 червня 1793 р. прийнято декрет, який скасовував всі усі феодальні права. В результаті велика кількість селян перетворилася на вільних громадян, зникло крупне землеволодіння (в т.ч. і церковне). Велика

кількість земель придбавалася представниками мілкої і середньої буржуазії.

- 24 червня 1793р. була прийнята Конституція, яка по традиції складалася з двох документів: Декларації прав людини і громадянина і конституційного акту.

Декларація відтворювала основні положення Декларації 1789 р., але відрзнялася від неї більшим демократизмом і революційністю, більш радикальним підходом до проблеми політичних прав і свобод. Було зазначено, що ціллю суспільства є „загальне щастя”, а уряд діє для його досягнення і повинно забезпечувати природні невід’ємні права людини (рівність, свобода, безпека і власність). Окрім цього було встановлено чітке розмежування між юридичною рівністю і майновою рівністю. (вважалося, що юридичною рівністю наділені всі громадяни, але в майновому плані вони не є рівними) . В Декларації поняття „Нація” замінено поняттям „Народ”, яке трактувалося як співтовариство рівних громадян, якому належить абсолютний суверенітет. В Декларації також було встановлено принцип законності.

Конституційний акт 1793 року конкретизував демократичні принципи Декларації та встановлював основи державного ладу.

Проголошувався республіканський лад, верховна влада в країні визнавалася належною народу, оголошувалося введення загального виборчого права для всіх громадян Франції, які мають постійне місце проживання на протязі шести місяців. Скасовувалися всі попередні виборчі цени, в тому числі ценз осілості в певній місцевості. Водночас загальне виборче право стосувалося лише представників чоловічої статі.

Французьке громадянство надавалося кожному хто народився у Франції і має постійне місце проживання. Дієздатність наставала при досягненні віку 21 рік.

Органом законодавчої влади ставав однопалатний парламент - Законодавчий корпус (Національне зібрання), який обирався терміном на 1 рік.

Вводилася законодавча плебісцитарна система, згідно з якою законопроекти в сфері цивільного і кримінального права, бюджету, оголошення війни і укладення миру мали бути затверджені первинними зборами громадян, принаймні в половині департаментів Франції.

Адміністративно-розпорядче управління доручалося Виконавчій Раді, яка формувалася шляхом багато ступінчатої системи виборів. Основним завданням Ради було керування діяльністю всіх міністерств та відомств.

Однак введення такої системи державних органів відкладалося до повного розгрому контрреволюції. Натомість до цього часу створювалися або продовжували діяти спеціальні революційні органи, наділені надзвичайними безтерміновими повноваженнями.

Конвент вважався вищим органом державної влади, який видавав закони та контролював всі органи, що здійснювали керівництво державою. Домінуючою силою в Конвенті були якобінці.

Утворювалися Комітет суспільного спасіння та Комітет суспільної безпеки. Перший з них здійснював керівництво сферою оборони, управління внутрішніми справами, зовнішньою політикою. Другий – здійснював розслідування справ пов'язаних з контрреволюційною діяльністю.

Важливе місце в системі влади займав Революційний Трибунал, який був по суті спеціальним судом, що здійснював в спрощеному порядку розгляд справ про злочини в сфері державної безпеки. Єдиною мірою покарання, яку застосовував цей судовий орган була смерть.

Важлива роль належала Комісарам Конвента на Національним Агентам, які направлялись у відомства та територіальні одиниці для нагляду за їх діяльністю та виявленню контрреволюційних дій.

Якобінський уряд значну увагу приділяв соціальній політиці, однак враховуючи авторитарний стиль управління, невинуватого жорстокість по відношенню до „контрреволюціонерів”, політичні гоніння опозиції цей режим почав викликати невдоволення населення. Враховуючи також, що основні

завдання революції до літа 1794 р. були фактично виконані яacobінська диктатура вичерпала себе як форма правління та політичний режим.

27 липня 1794 року яacobінська диктатура в ході збройного повстання впала. Перша французька республіка перейшла до свого останнього етапу існування – термідоріанського. Цей період позначився приходом до влади крупної буржуазії.

Основні зміни, які відбулися під час цього етапу.

Була прийнята Конституція 1795 р., яка традиційно складалася з двох документів: Декларації та Конституційного акту.

Декларація, якою відкривалася Конституція була суттєво змінена і стала називатись „Декларацією прав і обов’язків людини і громадянина”. Із Декларації було вилучено положення про право народу на повстання, свободу друку, зборів, рівному праві бути обраним. Разом з тим було закріплено обов’язок кожного громадянина захищати державу і власність.

Основними принципами державного ладу були республіканська форма правління, заснована на представницьких началах та розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Органом законодавчої влади оголошувався двопалатний парламент - Законодавчий корпус, який складався з двох палат: верхньої – Ради старійшин, та нижньої – Ради п’ятисот. Основною функцією парламенту була законотворчість.

Вибори проводились за двоступінчатою системою. До виборів допускалися лише громадяни чоловічої статі, які досягли віку 21 рік і відповідали певним майновим цензам. Правом бути обраним наділялися чоловіки віком від 25 років.

Виконавча влада здійснювалася колегіальним органом – Директорією, яка обиралася в кількості п’яти чоловік Радою старійшин за поданням Ради п’ятисот. Їй належало право призначати міністрів, командуючих арміями, інших вищих посадових осіб.

6. Державний лад Франції періоду Наполеона Бонапарта.

В історії Франції періодом Бонапарта вважають суспільний та державний лад який діяв з листопада 1799 по 1814 р. і безпосередньо пов'язаний з однією з найбільш ярок постатей французької та світової історії – Наполеоном Бонапартом. У цей порівняно невеликий за хронологічними вимірами проміжок часу у Франції, а згодом у Європі, відбулася велика кількість подій, яка мала надзвичайно важливе значення для подальшого розвитку країни і континенту і докорінно змінила деякі суспільно-політичні реалії тогочасного французького суспільства. Постать Наполеона завжди викликала полеміку стосовно правильності його дій та наслідків, які настали завдяки цим діям. Оцінка його особистості та дій варіювалася від обожнювання до ненависті. Однак є беззаперечним фактом, що Наполеоном здійснено ряд дій, які вплинули на подальший хід історії. З точки зору державно-правової сфери за часів Наполеона прийнято ряд важливих правових актів кодифікованого, які багатьма країнами романо-германської правової сім'ї використовувалися в якості прикладу при підготовці подібних документів; було проведено реформу органів управління, в тому числі місцевих, які з невеликими змінами діють по сьогоднішній день.

Період Бонапарта слід поділяти на два півперіоди:

- Консульство – листопад 1799 – 1802 рр.;
- Імперія – 1802-1814 рр.

Прихід до влади Наполеона відбувся в листопаді 1799 року (18 Брюмера Луї Бонапарта) внаслідок перевороту. Бонапарт, який на той час займав посаду одного з провідних генералів, розігнав Законодавчий корпус та Директорію. Можливість такої події була спричинена об'єктивно: у французькому суспільстві загострилася боротьба між двома крайніми соціальними групами: реакційно налаштованим дворянством та міськими трудівниками, які страждали від безробіття. Кожна з цих груп неухильно намагалася нав'язати свій вплив Директорії і керувати її діяльністю. В такій ситуації серед

правлячих кіл, представників крупної буржуазії, поширилася думка про необхідність введення режиму диктатури сильної особистості, при якому було б можливим централізувати і укріпити державу.

З приходом Наполеону до влади в 1799 році була прийнята *Конституція*. Основними рисами державного ладу, що встановлювався новою конституцією були верховенство уряду та представництво за плебісцитом. Управління країною було передано до рук трьох Консулів, які обиралися терміном на 10 років. Реальна влада концентрувалася в руках Першого Консула, який здійснював виконавчу владу, призначав і звільняв міністрів, членів Державної Ради, дипломатів, військових, суддів, глав місцевих влад. Йому також належало право законодавчої ініціативи. Другий і Третій Консули були наділені лише дорадчими повноваженнями. В Конституції було зазначено, що Першим Консулом є Бонапарт.

Було створено декілька нових органів законодавчої влади.

Державна Рада - призначалася Першим Консулом. Основне завдання – редагування законопроектів, які вносились на її розгляд урядом.

Трибунат – обирався Сенатом, як правило із осіб запропонованих Першим Консулом і здійснював обговорення вищезазначених законопроектів.

Законодавчий Корпус – обирався аналогічно Трибунату і здійснював прийняття або відхилення законопроекту в цілому, без обговорення і внесення змін до нього.

Охоронний Сенат – Складався з довічно призначених сенаторів (з часом обирався Законодавчим Корпусом і Трибунатом за поданням Першого Консула) та затверджував прийняті Законодавчим Корпусом законопроекти.

В цілому ці органи були лише імітацією парламенту, оскільки всі їх члени були підконтрольні Першому Консулу. Більше того, законопроекти могли бути внесені лише урядом (тобто Першим Консулом).

Виборча система була також докорінним шляхом змінена. Громадяни територіальних одиниць усіх ланок (від комуни до загальнонаціонального

округу) обирали зі свого складу десяту частину осіб, які ставали кандидатами на зайняття посад у відповідній територіальній одиниці. Призначення на ці посади, здійснювалося вищестоящими посадовими особами. До виборів допускалися особи чоловічої статі, що мали права французького громадянина. Таким чином вибори перетворилися у формальність, оскільки списки кандидатів на посади, які обиралися, були настільки широкими, що чиновник вищого рівня завжди мав можливість до маневру.

В 1802 році Бонапарт був оголошений довічним Першим Консулом, а потім – Імператором французів під іменем Наполеона Першого. З цього часу в його руках сконцентрувалася законодавча (разом з Сенатом) і виконавча влада.

Великий вплив на політичне життя країни здійснювала армія, яка перетворилася на найману і була особисто віддана імператору.

Особливе значення займав поліцейський апарат, який складався з декількох галузевих поліцій. Найважливішою була таємна поліція, яка здійснювала нагляд за іншими державними органами, виявляла бунтівників та ворогів режиму.

Наполеону також вдалося укласти конкордат з Папським Престолом, згідно з яким церква визнавала втрату своїх володінь, всі призначення на церковні посади здійснював Імператор і затверджував Римський Папа, священники отримували платню з державного бюджету.

Імперія Наполеона носила завойовницький характер. За часів його правління йому вдалося об'єднати під своєю владою значну частину європейського простору. Переломним етапом завойовницької компанії було вторгнення в Росію, яке закінчилося фактичною поразкою в 1812 році. Внаслідок цієї події армія Наполеона значно послабла і після військових дій союзників, направлених проти Франції в 1814 р. імперія впала.

7. Реставрація Бурбонів. Легітимна Монархія.

Після поразки Франції у війні з союзниками в 1814 р. до країни повернулося багато дворян-емігрантів на чолі з братом колишнього короля

Людовіка XVI, який вважався спадкоємцем престолу і ще раніше прийняв королівський титул під ім'ям *Людовік XVIII*. Відбулася реставрація (відновлення) влади Бурбонів у Франції. Роялісти зайняли більшу частину керівних посад, але з часом вони зрозуміли, що повернення до абсолютної монархії і авторитарного режиму вже неможливо.

Король погодився на введення *конституційного правління*, що було оформлено прийнятою ним *Хартією 1814р*. Хартія гарантувала недоторканість власності, забезпечувала обов'язки держави по відношенню до кредиторів, надавала ряд політичних прав і свобод, констатувала рівність перед законом та неможливість кримінального переслідування інакше, як в силу закону.

В країні відновлювалася *конституційна монархія*, королівський титул було оголошено спадковою прерогативою династії Бурбонів. Повноваження короля були значно розширені по відношенню до Конституції 1791р. Йому належала уся повнота виконавчої влади, він здійснював призначення на усі основні посади в системі управління, армії, поліції, судах. Король наділявся правом видання указів та законодавчої ініціативи. Йому також належало право накладати вето на законопроекти, прийняті парламентом.

Законодавчу владу здійснював двопалатний парламент, який складався з *Палати Перів (верхня) та Палати Депутатів (нижня)*. До складу верхньої палати входили довічні або спадкові пери, які призначалися королем. Перами від народження вважалися принци крові.

Активне виборче право на виборах до Палати Депутатів належало особам, які досягли 30-річного віку і відповідали певному майновому цензу. Правом бути обраними наділялися особи, що досягли 40-річного віку і виконували підвищений майновий ценз.

Військовий апарат, судовий апарат та система місцевого управління залишалася майже такою, якою вона була встановлена при Наполеоні.

З часом королівський уряд спробував повернутись до режиму абсолютної монархії. Особливо це помічалось за часів правління Карла X, який в червні 1830 року прийняв ряд ордонансів, які фактично скасували конституційну

форму правління. Був здійснений розпуск парламенту, зменшена кількість палати депутатів, підвищено майновий ценз, введена жорстка цензура, заборонено проведення зібрань. Внаслідок невдоволене населення повстало і в липні 1830 року скинула Карла X з престолу. Владу в країні захопили представники фінансової еліти, які сформували Тимчасовий Уряд і проголосили королем представника молодшої лінії династії Бурбонів Луї-Філіпа герцога Орлеанського. В країні була прийнята нова Хартія 1830 р., яка в основному відтворювала Хартію 1814 р., але дещо демократизувала режим: зросла роль парламенту, були знижені майнові цензи тощо. Однак більшість елементів державного механізму не зазнали змін і з часом, королівська влада проводила курс на обмеження конституційного правління.

8. Державний лад Франції періоду Другої республіки.

Зимою 1848 р. населення Парижу піднялося на повстання. Причиною повстання була поступова відміна конституційного режиму, а приводом став розстріл мирної маніфестації жителів міста, які вимагали повернення до демократичних принципів управління. Повстанці захопили основні об'єкти столиці і король був вимушений зректися престолу. Після цієї події було утворення Тимчасовий Уряд, в основному з представників ліберально-демократичної опозиції, який оголосив про утворення республіки.

На весні 1848р. відбулися вибори до Установчих Зборів, які прийняли *нову Конституцію 1848р.* Основними принципами встановленого Конституцією державного ладу були

- республіканська форма правління
- розділення влад
- правління за допомогою представницької демократії;

Вищим органом законодавчої влади ставало Національне Зібрання. До його компетенції належало прийняття законів, а також вирішення питань бюджету, війни і миру, затвердження зовнішніх договорів, та деякі інші.

Депутати обирались терміном на три роки. До виборів допускалися громадяни, які досягли 21 річного віку. Право бути обраним належало громадянам з 25 років.

Главою виконавчої влади оголошувався президент, який обирався спеціальним органом, що складався з представників департаментів, терміном на 4 роки. Президент був наділений правом управління адміністративним апаратом, він призначав і звільняв міністрів та глав центральних відомств, військових командирів, дипломатів, суддів тощо.

В якості дорадчого органу, який розглядав урядові законопроекти утворювалася *Державна рада*. До компетенції державної ради також входило нагляд за додержанням законів. Державна рада обиралася Національним Зібранням на 6 річний термін.

Стосовно структури органів центрального і місцевого управління то вони майже не зазнали змін. Зберігалася також попередня система адміністративно-територіального устрою.

Суттєвим недоліком Конституції було була відсутність реального механізму стримувань і противаг між гілками влади. Парламент був наділений правом зміщення президента з посади у випадку порушення ним Конституції, але не мав достатньої сили для цього. В свою чергу президент повноваженнями по розпуску парламенту наділений не був, однак оскільки влада фактично концентрувалася в його руках, був в змозі розігнати парламент. Такий стан речей спричинив концентрацію влади в руках президента і, як наслідок, дав можливість відродити монархічну форму правління.

9. Державний лад Франції періоду Другої Імперії.

Першим обраним президентом республіки став *Луї-Наполеон Бонапарт*, який був обраний завдячуючи своїм популістським гаслам, що обіцяли зменшити податки та покращити соціальне становище населення. Враховуючи той факт, що Бонапарт мав бажання привласнити собі владу в країні, але через терміновість обрання на посаду президента це було неможливо, він пішов на

неконституційні дії. В грудні 1851 р. при підтримці військ було розігнано Національне Зібрання, заарештовано противників президентської влади та посилено військово-політичний контроль за населенням.

Для закріплення державного перевороту було прийнято Конституцію 1852 року. Згідно з цим документом уся повнота влади передавалася до рук президента, який обирався терміном на 10 років. Йому були підпорядковані основні ланки державного апарату, включаючи армію, поліцію, жандармерію, адміністративно-фінансовий апарат. Президент отримав право на призначення і звільнення з усіх важливих посад.

Законодавча влада здійснювалася Державною Радою, Законодавчим Корпусом і Сенатом спільно з президентом. Законодавчий Корпус обирався населенням, однак кандидатури для голосування визначалися президентом. Державна Рада та Сенат призначались президентом. Законодавча ініціатива була виключним правом президента. На основі його пропозицій Державна Рада готувала законопроекти, Законодавчий Корпус приймав або відхиляв їх, а Сенат здійснював затвердження.

Місцеве управління не зазнало суттєвих змін, зберігалася система територіального поділу тощо. В цілому цей етап періоду Другої Імперії за своїми властивостями майже повторював етап Консульства періоду Наполеона.

В листопаді 1852 року імперія була відновлена і імператором проголошено Наполеона III. В країні встановилася військово-поліцейська диктатура. Основні інститути демократії були скасовані В кінці 60-х років, внаслідок назріваючої революційної ситуації, відбулася спроба часткової демократизації: розширення прав Сенату і Законодавчого Корпусу, зниження цензури тощо. У 1870 році було прийнято нову Конституцію, основна відмінність якої полягала у закріпленні цих змін.

В 1870 році Наполеон III розв'язав війну проти Прусії, яка закінчилася поразкою Франції і мала наслідком повалення монархії.

10. Паризька комуна 1871р.

Одним з найцікавіших явищ у французькій державно-правовій історії кінця XIX століття є Паризька комуна.

Восени 1870 року Франція зазнала нищівної поразки від військ Пруссії. В той момент, коли інформація про цю подію дісталася Парижу там спалахнуло народне повстання, в результаті якого монархію Наполеона III було скинуто. До влади прийшли представники опозиції до попередньої влади, було сформовано новий уряд і проголошено республіку. Однак новий уряд не вжив необхідних засобів для вигнання прусів з території Франції і навіть уклав на початку 1871 р. принизливу для Франції мирну угоду, за якою вона позбавлялася провінції Ельзас та частини Лотарингії.

Така ситуація викликала невдоволення населення країни, передусім паризьких громадян, які ініціювали скинення такого уряду, як антинародного. Безпосереднім поштовхом до збройних сутичок з урядом викликало намагання останнього 18 березня 1871р. роззброїти війська паризької Національної гвардії. Внаслідок цих сутичок озброєні парижани вигнали уряд зі столиці і встановили власний порядок врядування у Парижі.

Основною силою в місті була Національна гвардія, яка забезпечувала громадську безпеку населення і фактично контролювала усі інститути політичної влади. Після вигнання уряду та переходом частини урядових військ на біг жителів міста Центральний комітет Національної гвардії оголосив вибори до нових органів влади Парижу, які відбулися 16 березня 1871р.

В результаті виборів були сформовані наступні органи влади у місті.

Вищим постійно діючим органом ставала *Рада Паризької Комуни*. До її складу входили обрані міськими жителями депутати. Рада приймала закони та рішення з найважливіших питань.

Виконавчими органами Ради були *10 спеціальних комісій*, які відали певним колом питань (військова, продовольча, суспільної безпеки, юстиції, фінансова, освіти, суспільних служб, зовнішніх зносин). Особлива роль

належала виконавчій комісії, яка координувала діяльність усіх спеціальних комісій.

В Паризькій Комуні була організована і власна *судова система*. Найвищим судовим органом визнавалася Рада Паризької Комуні, яка здійснювала найвищий касаційний розгляд справ, рішення по яких були постановлені нижче стоячими судами. Вищим судово-розпорядчим органом Комуні була спеціальна комісія юстиції Ради Паризької Комуні. Судова система Комуні конструювалася по мірі необхідності. Суди формувалися на виборних засадах. В цілому склалася така судова система:

- 1) Загальні суди: журі у справах версальців (урядових осіб), палата цивільного суду, мирові суди;
- 2) Військові суди: дисциплінарні суди в батальйонах, суди у легіонах, загальний військово-польовий суд.

Діяльність уряду комуни носили соціально-направлений характер і її дії в основному стосувалися покращення соціально-економічного становища найменш забезпечених верств населення. Була проведена націоналізація безгосподарного майна, яке передавалось у власність кооперативних асоціацій робітників. Уряд прийняв рішення про відділення церкви від державної влади і експропріацію її майна тощо.

Внаслідок військових дій збройних сил уряду, війська Паризької Комуні зазнали поразки і 28 травня Париж був зайнятий урядом.

11. Державний лад Франції періоду Третьої республіки.

Після закінчення Франко-Пруської війни 1870-1871рр. основною політичною проблемою залишалось визначення майбутнього державного ладу країни. Основними політичними силами, які діяли на той час в державі були партії монархічного та республіканського толку. Між цими двома течіями і розгорталася ідейна боротьба на ґрунті вибору форми правління післявоєнної Франції. З часом стало зрозумілим, що повернення до монархічної форми є неможливим, тому монархісти почали відстоювати встановлення такої

республіканської форми правління, при якій, з найменшими втратами можна повернутися до монархічної форми, якщо виникне така нагода. Республіканці навпаки відстоювали встановлення стабільної республіканської форми правління.

При такій розстановці політичних сил відбулося прийняття конституційних законів 1875 року Національним Зібранням, в якому домінували представники монархістських партій. Було прийнято *три основних конституційних закони*, які в своїй сукупності складали Конституцію країни: Конституційний закон про організацію державних влад, Конституційний закон про організацію Сенату, Конституційний закон про взаємовідносини державних влад. Прийняті Конституційні акти визначали структуру і компетенцію вищих органів державної влади. Відсутність єдиного конституційного документу дала можливість обійти питання про загальні принципи державного ладу. Ні один з документів прямо не встановлював республіку. Лише наявність норм про те, що президент є главою держави побічно свідчило про республіканську форму. В конституційних актах не було прописано норм про права і свободи громадян.

В цілому три конституційних закони встановлювали форму правління, яку в теорії прийнято класифікувати як *президентська республіка*, з повноваженнями президента близькими до повноважень монарха в конституційній монархії.

Главою держава визнавався *президент*, який обирався парламентом терміном на 7 років з правом переобрання. Главі держави належало право законодавчої ініціативи, промудульгації законів, нагляду за їх виконанням. Президент міг відстрочити засідання парламенту, зажадати повторного розгляду попередньо узгодженого законопроекту. Зі згоди з Сенатом, він міг розпустити нижню палату парламенту. Президент був верховним головнокомандувачем збройних сил, йому належало право призначення на всі вищі державні посади.

В 1877 році монархічні партії на чолі з тогочасним президентом Мак - Магоном вчинили спробу державного перевороту, з метою повернення до

монархічної форми правління. Однак, спроба була невдалою і президент був вимушений піти у відставку. В 1884 році були прийняті зміни до конституційних актів, які встановили неможливість повернення до монархії, забороняли представникам правлячих династій балотуватися на посаду президента тощо.

Конституційні реформи мали наступні наслідки:

- 1) Парламент ставав основною ланкою державної влади;
- 2) Сталося фактичне зменшення влади президента;
- 3) Уряд ставав підзвітним і підконтрольним парламентові;
- 4) В країні була встановлена форма близька до парламентської республіки.

Законодавча влада здійснювалася Палатою Депутатів (нижня палата) і Сенатом (верхня палата), які у своїй сукупності утворювали Національне зібрання. Основною функцією парламенту була законотворчість. У структурі парламенту домінуюче положення належало Сенату, оскільки ні один законопроект не міг отримати силу закону до того часу, поки він не був затверджений Сенатом. Більше того, зі згоди Сенату Президент міг розпустити Палату Депутатів, що давало йому додатковий вплив по відношенню останньої. Разом з тим Сенату належало право законодавчої ініціативи на рівні з Палатою Депутатів (окрім прийняття фінансових законопроектів), що також значно підсилювало його компетенцію. Роль і правомочність Сенату майже повністю повторювали роль Палати Перів періоду легітимної монархії Бурбонів.

Палата депутатів обиралася шляхом загальних прямих виборів за мажоритарною системою. *Сенат* спочатку складався з обраних та довічно призначених сенаторів. Але з часом порядок його формування був змінений. Він обирався за мажоритарною системою, але шляхом двоступінчатих непрямих виборів. Спочатку від кожної комун обиралися виборщики, які на рівні департаменту утворювали спеціальну колегію. Остання обирала одного сенатора від свого департаменту. У виборах могли приймати участь громадяни

Франції чоловічою статі, які досягли 21-річного віку і відповідали цензу осілості в даній місцевості не менше 6 місяців.

В конституційних актах не було спеціального розділу присвяченого уряду. Закони містили лише окремі фрагментарні положення про діяльність міністрів. Однею з важливих норм, було положення про солідарну відповідальність міністрів перед парламентом, що по суті означало утворення Кабінету Міністрів, як найвищого колегіального органу виконавчої влади. Враховуючи коаліційний склад уряду і протиборство політичних сил у парламенті, строк діяльності окремого складу уряду не перевищував одного року.

Особлива роль в державного механізмі належала *Державній раді*, яка складалася з призначуваних президентом вищих чиновників. Основною функцією Ради була допомога і консультування уряду в сфері управління, підготовка проектів рішень, а також виконання повноважень найвищої інстанції суду адміністративної юрисдикції. Державна рада здійснювала виключно важливий вплив на діяльність уряду і нерідко фактично підмінювала його.

Територіальний устрій Франції цього періоду можна класифікувати як унітарний централізований. Країна поділялася на департаменти, округи і комуни. На рівні департаменту і округу діяли територіальні відділення органів державної виконавчої влади. Центральний уряд в департаменті був представлений призначеним президентом за поданням міністра внутрішніх справ префектом. Префект координував діяльність всіх органів державної виконавчої влади в департаменті, був наділений правом розпуску органів місцевого самоврядування, володів правом відсторонення мерів комун з посад. На рівні округу функції представника центральної влади виконував супрефект, що призначався міністром внутрішніх справ і підпорядковувався префекту.

Міське самоврядування на рівні департаменту та округу здійснювалося генеральними та відповідно окружними радами, які обиралися населенням. На рівні комун обиралися муніципалітети та мери, як найвищі посадові особи. Органи місцевого самоврядування не були наділені важливими

повноваженнями. В основному вони вирішували питання облаштування територій, місцевого комунального господарства, введення місцевих податків тощо.

Режим Третьої республіки проіснував до 1940 року, коли північна частина території Франції була захоплена фашистською Німеччиною, а в південній частині – формально продовжувала діяти французька державність, яка знаходилась однак під наглядом Німеччини. З окупацією в 1942 році всієї території Франції, Третя республіка впала.

12. Держава і право Франції періоду Четвертої республіки.

Після визволення Франції від німецьких військ в кінці 1944 року основним питанням політичного життя країни було визначення майбутнього державного ладу. З 1944 по 1946 рік влада у Франції належала Тимчасовому урядові, який здійснював управління країною і підготував проведення Установчих Зборів по прийняттю нової Конституції. В 1946 році, за другої спроби, Установчими Зборами було складено проект нової Конституції, яку згодом затвердив референдум.

Основні положення Конституції 1946р.

- Визнавалися права і свободи людини і громадянина затверджені Декларацією людини і громадянина 1789р. Окрім цього вперше було проголошено рівність чоловіка і жінки, право на отримання посади незалежно від походження, право на організацію профспілок і проведення мітингів тощо.
- Конституція передбачала утворення в країні парламентської республіки.

Парламент складався з двох палат – *Національного Зібрання* та *Ради Республіки*. Національне Зібрання обиралося строком на п'ять років на основі загальних і прямих виборів. Національному Зібранню належало право прийняття законів. Законодавча ініціатива належала депутатам Національного Зібрання та голові ради міністрів.

Рада республіки була палатою територіального представництва обиралася на основі загальних непрямих виборів. Раді республіки належало була уповноважена здійснювати розгляд законопроектів прийнятих Національним Зібранням і повертати їх із зауваженнями до нижньої палати. Однак при відхиленні Національним Зібранням таких поправок, прийнятим вважався перший варіант законопроекту.

Главою держави визнавався *Президент Республіки*, який обирався парламентом терміном на 7 років з правом однократного переобрання. Президент мав бути інформованим стосовно міжнародних переговорів, підписував і ратифікував іноземні договори, здійснював промугляцію законів. Йому належало право відкладального вето, яке долалося більшістю голосів членів парламенту. Президент затверджував найважливіші урядові декрети. Президент був вправі приймати розпорядчі документи, які, однак, потребували обов'язкової контрасигнації з боку голови ради міністрів та відповідального міністра.

Безпосереднє державне управління здійснювала *Рада Міністрів* на чолі з її головою. Голова Ради призначався президентом після парламентських виборів, з урахуванням розстановки політичних сил. Інші члени Ради призначалися Президентом за поданням Голови Ради Міністрів.

Голова Ради Міністрів забезпечував виконання законів, безпосередньо керував усім державним апаратом, здійснював безпосереднє керівництво збройними силами.

Конституція покладала колективну відповідальність на міністрів. Кабінет був підзвітний Національному Зібранню, яке могло його відправити у відставку висловивши резолюцію невдоволення.

Конституція залишила *попередню систему місцевого управління і самоврядування*.

Окрема глава Конституції була присвячена *колоніям*, які визнавалися рівними з метрополією. Було встановлено, що Франція разом з колоніями утворює Французький Союз. Створювався окремий орган у справах колоній –

Асамблея Французького Союзу, який повинен був здійснювати розгляд питань спільних для всього союзу.

Основні риси Конституції 1946 р.

- 1) Була збережена двопалатна система парламенту. Цей факт сприяв стабільності законодавству, оскільки законопроект, який обговорювався в двох органах окремо був більш виважений. Разом з тим, з метою недопущення гальмування законодавчого процесу повноваження верхньої палати була значно зменшені.
- 2) Право приймати закони було надано лише Національному Зібранню, без можливості його делегування будь-яким іншим органам.
- 3) Конституція не передбачала сильну і незалежну від парламенту президентську владу.
- 4) Уряд визнавався фактично залежним від Національного Зібрання.

На протязі 1948-54 років у Франції відбулося ряд Конституційних реформ, в результаті яких значно посилилась роль Ради Республіки в законодавчому процесі та у політичній системі країни в цілому. Також була підсилена влада уряду, перш за все за рахунок незалежності від парламенту.

ТЕМА 10. РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ В АНГЛІЇ

1. Суспільний і державний лад Англії періоду ранньофеодальної монархії (9 – 11 ст.)
2. Суспільний і державний лад Англії періоду сеньйоральної монархії (11-13 ст.)
3. Суспільний і державний лад Англії періоду станово-представницької монархії (13-15 ст.)
4. Суспільний і державний лад Англії періоду абсолютної монархії (15-17 ст.)
5. Революція 17 ст. і зміни в державному ладі Англії
6. Державний лад Англії Нового часу (17-19 ст.)
7. Загальна характеристика державного ладу Англії в пер. пол. 20 ст.

1. Суспільний і державний лад Англії періоду ранньофеодальної монархії (9 – 11 ст.)

Становлення феодальної держави в Англії пов'язано з багато чисельним завоюванням Британських островів племенами германського і скандинавського походження.

У якості головних етапів розвитку англійської феодальної держави можна виділити такі періоди:

- 9-11 ст. – період англосаксонської ранньофеодальної монархії;
- 11-12 ст. – період централізованої сеньйоральної монархії і період громадянських війн за обмеження королівської влади;
- друг. пол. 13-15 ст. - період станово-представницької монархії;
- кон. 15- сер. 18 ст. – період абсолютної монархії.

Формування феодального суспільства у германських племен в Британії проходило уповільненими темпами, що було пов'язано з консервацією

племінних звичаїв англо-саксів на острові та стійким впливом скандинавських традицій.

У 6 – 8 ст. серед населення виділяються наступні соціальні групи:

- король;
- священики;
- ерли – родоплемінна знать;
- керли – особисто вільні общинники;
- лети – напіввільні люди;
- раби-слуги, які використовувались в домашньому господарстві;

У 8 столітті поширеною була практика згідно з якою кожна людина повинна була шукати собі глафорда (покровителя). При цьому така особа ставала особисто залежною, оскільки не мала право вільно залишати свого покровителя.

Особливою соціальною групою слід вважати танів, дружинників короля. До складу цієї категорії входили як ерли, так і керли, які несли військову службу у короля. Єдиним критерієм належності до цієї групи була наявність земельної ділянки відповідного розміру.

Таким чином в англійському суспільстві цього періоду не було чітко обмежених соціальних груп, з замкнутим доступом до них . Це в першу чергу проявлялося у можливості отримати звання тана як нащадку родоплемінної знаті так і селянину.

На протязі 10 ст. відбувається поступове формування системи панування і підпорядкування заснованої на наявності земельної власності та особистому статусі особи. В 11 ст. були визначені основні обов'язки як танів, так і залежного селянства.

Тани володіли пожалуваною від короля земельною власністю і були зобов'язані нести військову службу, приймати участь у побудові укріплень та мостів. Поступово тани утворюють військовий стан.

Із збіднілих керлів утворюються багато чисельні категорії залежного селянства з фіксованими обов'язками або без таких.

Значне розповсюдження було також у рабської праці завойованого населення.

Англійська церква на чолі з архієпископом Кентерберійським була більш автономна від Папського престолу, ніж церква на континенті. Це спричинило укріплення її позицій в середині держави. Церква стала одним з наймогутніших землевласників в Англії.

Державний лад.

Главою держави в Англії вважався Король. Однак, не дивлячись на укріплення і зміцнення королівської влади в цей період, зберігається відношення до короля як до воєнного вождя країни. Мілітаристський підхід до оцінки статусу короля пояснюється завойовницьким характером племен-англо-саксів, важливістю військової сили в суспільстві, а також, не в останню чергу, пережитками принципу військової демократії, згідно з яким короля на посаду обирали. Поступово монарх закріплює за собою право верховної власності на землю, монопольне право на карбування грошей, виключне право збирати мито, право збирати натуральні платежі зі всього населення, право вимагати військової служби з боку вільних.

Вищим державним органом у англо - саксонську епоху був вітанагемот (рада мудрих). До складу цього зібрання входив король, вище духовенство, світська знать, в тому числі т.з. королівські тани. Окрім цього на засідання цього органу запрошувалися королі Шотландії та Уельсу та виборні особи депутати міста Лондона. Основною функцією Ради було обрання нового короля та вирішення стратегічних питань стосовно управління королівством. Усі найважливіші справи королівства вирішувалися „з поради та згоди” цього зібрання. До компетенції Ради входило також здійснення вищого суду.

Основним центральним органом управління державою був королівський двір. Поступово у державі складається двірцево-вотчинна система

управління, за якої найбільш наближені слуги короля стають одночасно і найвищими посадовими особами при дворі.

Разом з тим в королівстві спостерігалися тенденції, згідно з якими крупним землевласникам, які отримали своє володіння від короля, поступово передаються права і повноваження королівської влади. Так їм надається право здійснення суду, отримувати платежі та штрафи, збирати ополчення та керувати ним. Як правило найбільш могутні тани призначалися і королівськими чиновниками у відповідному територіальному окрузі.

Місцеве управління в Англії в значній мірі базувалось на принципах самоврядування стосовно нижчих ланок та комбінації принципів управління та самоврядування стосовно вищих ланок.

Країна була розділена на 32 графства, на чолі яких стояв призначений королем, за згодою Ради, елдормен. Основною функцією елдормена було організація ополчення та військової справи на території графства. Він також керував зібранням графства. Поступово, роль керівника графства переходить до призначеного особисто королем чиновника – герефа. Основною функцією цього чиновника було управління ввіреним йому округом у військовій і цивільній сфері. Окрім військових функцій він також здійснює поліцейські, судові та фінансові повноваження. На рівні графства також діяв представницький орган самоврядування – Зібрання, яке очолювалося елдорменом і збиралося двічі на рік для вирішення найбільш важливих питань. До компетенції ради також належало судочинство в певних категоріях цивільних і кримінальних справ.

Територія графства поділялася на сотні, яка управлялася сотником, а згодом представником короля – герефою сотні. На рівні сотні також діяли зібрання, які розглядали усі місцеві справи, а також розгляд деяких судових справ.

Найнижчою ланкою територіального устрою був десяток, який очолювався десятником, основним завданням якого було контроль за сплатою податків.

2. Суспільний і державний лад Англії періоду сеньйоральної монархії (11-13 ст.)

В 1066 році Англія, за сприяння короля Франції та Риму, була захоплена герцогом Нормандським Вільгельмом. Нормандське завоювання здійснило великий вплив на подальший розвиток Англії, зробило цю країну більш інтегрованою у загально європейський простір. Однак рисою, яка відрізняла еволюцію англійської держави, від решти європейських держав була рання централізація, відсутність феодалної роздробленості і швидкий розвиток публічних начал королівської влади.

Основні соціальні групи:

- феодали;
- духовенство;
- міські жителі;
- особисто вільні селяни (сокмени)
- особисто залежні селяни віллани;

Основою феодалної власності в цей період став манор – сукупність земельних володінь окремого феодала. Разом з тим в цей самий період відбувається укрупнення королівських землеволодінь, до яких окрім великої кількості земельних наділів також належали майже усі лісні угіддя. Із завоювання нормандцями Англії, велика частина земель англосаксонської знаті була конфіскована. Більшість конфіскованих земель перетворилися на власність короля. Король оголосив себе власником усіх земель і вимагав від усіх феодалів принесення присяги на вірність. Принесення присяги перетворювало феодалів, в незалежності від відносин сюзеренітету-васалітету, у безпосередніх васалів короля. Таким чином, основний принцип, який панував в середині класу феодалів : „васал мого васала – мій васал”. Це було найбільш відмінною рисою англійського феодалізму по відношенню до французького та континентального в цілому.

У відповідності з проведеним в 1086 році переписом населення і майна, можна констатувати, що встановлення феодалних відносин в Англії відбулося.

Більша частина вільних селян була закріпачена і виступала у якості особисто невольних, спадкових держателів землі від лорда. Таких селян називали вілланами.

Однак у Східній Англії та деяких інших місцевостях збереглися категорії вільного селянства та близьких до них за статусом сокменів, на яких розповсюджувалася лише судова влада сеньйора.

Державний лад.

В 12 столітті, при підтримці всіх соціальних груп, королівська влада підсилювалася. Основним органом центральної влади була Королівська Курія, структурно поділялася на Велику Раду і Малу Курію. Велика Рада скликала тричі на рік, у складі принців, найвищих посадових осіб короля та представників світської і духовної знаті. В компетенцію Ради входило надання порад королю з усіх питань, які були винесені на її розгляд, слухання проєктів рішень та законодавчих актів короля. Рішення ради носили дорадчий характер. Однак король був зацікавлений у її функціонуванні як органу вищих феодалів, який підтримує його рішення, а отже і підсилює їх легітимачію.

Мала Курія була фактичним колегіальним виконавчим органом влади. До її компетенції належало здійснення вищої судово-адміністративної та фінансової влади. До складу Курії належали вищий юстицінарій, лорд-канцлер, лорд-казначей, камергер, стюард палацу, хранитель особистої печатки короля, а також спеціально запрошені прелати і барони. Мала Курія в свою чергу розпадалася на власне курію, яка відала адміністративно-судовими питаннями та рахункову палату, яка займалася фінансовими проблемами. Засідання Малої Курії і Великої Ради очолювалися королем, а за його відсутності – великим юстицінарієм.

Основними посадовими особами центрального апарату були:

- конетабль – головний королівський військовий головнокомандувач;
- канцлер – завідуючий канцелярією і державний секретар;
- казначей – керівник фінансового управління;

- маршал – один з головних посадових осіб казначейства та судових засідань курії.

Реформи Генріха II.

Реформами Генріха II називають комплекс заходів по зміні державного апарату управління, який відбувся у другій половині 12 ст. за царювання зазначеного монарха.

Суть реформ:

- Надано більш чітку структуру королівській юстиції (удосконалено форми процесу, утворення системи роз'їзних суддів та постійно діючих центральних судів).
- Реформовано армію на основі поєднання принципів системи ополчення та найманих військ;
- встановлено нові види, форми оподаткування населення;

Внаслідок реформ велика категорія справ передавалася у відання королівських судів. Цікавим є також той факт, що деякі категорії справ зацікавлена сторона могла перенести із місцевого суду до королівського суду, який вважався більш професійним, за визначену плату.

Встановилася наступна судова система. Постійно діючим королівським судовим органом ставала Королівська Курія, яка засідала у кількості п'яти суддів – двох цивільних і двох священників. Королівська Курія розглядала касаційні скарги на рішення інших судів, а також деякі категорії позовів про власність. Під її юрисдикцією також знаходилися всі королівські васали. На початку 13 ст. Королівська Курія розділилася на Суд королівської лавиці, який розглядав кримінальні справи та скарги на рішення інших судів та Суд загального розгляду, який розглядав справи загального характеру.

У другій половині 12 століття оформився інститут роз'їзних суддів, які щорічно виїжджали до судових округів для того, щоб розглядати позови, пов'язані з інтересами короля. Крім того, вони здійснювали ревізію місцевого управління.

Наступним шляхом у розвитку королівської юрисдикції було введення посади присяжних обвинувачів, які призначалися у сотнях з місцевого населення і були зобов'язані надавати інформацію королівським чиновникам про місце знаходження та причетність до вчинення злочину окремих осіб.

Місцеве управління і самоврядування. Після нормандського завоювання Англії ці ланки державного механізму майже не зазнали суттєвих змін. Було збережено поділ країни на графства і сотні. Представниками королівської адміністрації у графствах стали шерифи, а у сотнях бейлифи. Шерифу належала вища військова, фінансова та поліцейська влада на території графства. Він також був головним виконавцем наказів королівської канцелярії.

Свої адміністративно-судові функції шерифи здійснювали у тісній взаємодії з зібраннями графств і сотен, які скликалися на їх вимогу і в яких вони головували. Зібрання збереглися і в цей період розвитку Англії, однак їх роль поступово падала і вони втрачали свою самостійність, перетворюючись на інструмент центральної влади.

3. Суспільний і державний лад Англії періоду станово-представницької монархії (13-15 ст.)

Суспільний і державний лад цього періоду нерозривно пов'язаний з боротьбою станів з королівською владою, утворенням парламенту та поступовим реформуванням вищих виконавчих судових органів та місцевого самоврядування і управління.

Суспільна структура цього періоду залишилась майже незмінною. Особливістю суспільної структури цього періоду є виникнення нового дворянства (джентрі) – особливої суспільної групи феодальних власників, які отримали дворянський титул, але займалися торговими і промисловими справами, як буржуазія.

Поступове укріплення королівської влади викликало невдоволення з боку баронів, рицарства, міського патриціату та заможного селянства і спричинило боротьбу між ними та короною. Важливою подією цієї боротьби

було прийняття королем Іоанном Безземельним у 1215 році Великої Хартії Вільностей, якою вищі феодали намагалися збалансувати розподіл влади між ними та королівською владою. Центральне місце в Хартії належить статтям, які виражають інтереси баронів. Баронські феодалні маєтки оголошувалися вільно успадкованими володіннями. Король не мав права вимагати більших виплат за вступ у володіння спадкоємця, ніж тих, які були зазначені у договорі платежу. Суттєво обмежувалися випадки, коли васали були зобов'язані здійснювати подарунки на користь короля.

Разом з тим Хартія захищала інтереси і інших учасників анти королівських виступів. Так, підтверджувалися існуючі раніше привілеї церкви і духовенства, по відношенню до рицарів встановлювалося правило не брати додаткових зборів без їх згоди, підтверджувався вільний статус міста Лондона та деяких інших міст, оголошувалося про вільну торгівлю та дано обіцянку не розорювати селян непомірними поборами тощо.

Деякі положення Хартії відіграли виключно важливу роль у політичній еволюції країни. Так, в статті 12 було встановлено, що використання грошей, які феодали сплачували на утримання найманого війська, здійснюється радою королівства. Також було наведено перелік осіб, які входять до цієї ради: архієпископи, єпископи, абати, графи, барони та інші безпосередні васали короля. Утворення цієї ради дослідники вважають прототипом Палати Лордів, який діє по сьогодні.

Окрім цього Хартія містила правові норми, щодо кримінального судочинства, які торкалися неможливості затримання, арешту, чи позбавлення власності вільної особи (феодала) інакше, як за вмотивованим рішенням суду. В такому розрізі цей основоположний принцип був викладений вперше.

В цілому Велика Хартія Вільностей внесла значний вклад у розбудову правової системи багатьох країн.

Наступним етапом боротьби між короною і станами був період сер. 13 ст. (50-60 роки). Приводом до загострення боротьби було скликання королем Великої Ради в 1258 р., на якій він поставив вимогу зібрати третину доходів

кожного до казни. Невдоволенні такою вимогою представники вищого дворянства зібралися в місті Оксфорд і прийняли петицію, згідно з якою влада в королівстві мала перейти до рук 15 наймогутніших баронів, які мали контролювати дії короля, звільняти та призначати на посади тощо. Тричі на рік мав скликатися парламент, до компетенції якого мало бути віднесено вирішення усіх найважливіших питань. До складу парламенту окрім 15 вищезгаданих баронів мали належати ще 12 обраних баронів від усього стану феодалів. Таким чином, було проігноровано рицарство, міщани і селяни. Невдоволенні таким рішенням баронів, останні зібралися у Вестмінстері і прийняли власну петицію, яка встановлювала гарантії мілким васалам і передбачала деякі поліпшення діяльності органів місцевих органів влади, самоврядування і судочинства в цілому.

Режим баронської олігархії спричинив в країні анархію, і між королем і вищими феодалами розгорнулася війна, яка на першому етапі закінчилася перемогою феодалів. В результаті перемоги, в 1265 році було скликано перший в історії Англії Парламент, який представляв практично усю країну. В парламенті засідали по два рицарі від кожного графства і по два представника від кожного міста.

З часом війська короля перемогли повсталих феодалів, однак він вимушений був піти на поступки, оскільки виникала небезпека повернення анархії і безконтрольності ситуації з боку монарха. В 1295 році було скликано т. з. „примірний парламент”. До його складу увійшли вище духовенство і барони, які були запрошені особисто королем, а також по два рицарі від кожного графства та по два міщанина від кожного міста, яке отримало на це спеціальний дозвіл. Таким чином, в парламенті були представлені майже всі верстви населення, включаючи духовенство, окрім селян.

Із середини 14 ст. парламент почав поділятися на дві палати: верхню – палату лордів, у який засідали вище духовенство і феодала, та нижню – палату общин, у роботі якої приймали участь рицарі та міщани. Тісний союз між цими

двома станами забезпечив палаті общин більший політичний вплив, ніж у інших станово представницьких установ Європи.

Починаючи з 15 ст., палата лордів формувалася переважно зі спадкових перів, а палата общин – із представників мілкого дворянства і міського патриціату. Духовенство не було виділено у окремий стан, і його представники приймали участь в палаті лордів.

Основною функцією парламенту, яка обумовлювала його міцність і важливе значення у політичному житті країни, було прийняття постанов про оподаткування населення новими податками. Поступово встановився порядок, згідно з яким прийняття фінансових постанов про оподаткування спочатку розглядалося палатою общин, а потім затверджувалося палатою лордів.

Функції парламенту поступово розширювалися. В 14-15 ст. дістала оформлення законодавча ініціатива парламенту. Від нижньої палати королю подавалася петиція, в якій ставилося питання про видання законів у бажаному для парламенту смислі. Пізніше такі пропозиції оформлювалися у законопроект, приймалися обома палатами і передавалися королеві для затвердження. Після затвердження законопроект ставав статутом (законом) і не міг бути змінений інакше, як за згодою обох палат.

Парламент також втручався у сферу зовнішньої політики: його згода була потрібна при оголошенні війни і укладанні миру.

Поступово парламент також встановлює контроль за органами державної влади. Контроль здійснювався за допомогою процедури імпічменту, суть якої полягала у тому, що палата общин могла порушити обвинувачення проти радників, міністрів короля. Обвинувачення розглядалося палатою лордів як найвищою судовою інстанцією. З цього періоду часу почалося також оформлення палати лордів як найвищої судової інстанції в країні, яка окрім іншого розглядає справи за участі вищих посадових осіб держави. Така практика застосовується по сьогодні і не лише палатою лордів у Великобританії, але й багатьма верхніми палатами в інших країнах.

Англійський парламент досяг значних успіхів і став найбільш активним серед станово-представницьких органів європейських країн. Англійський парламентаризм здійснив виключно важливий вплив на формування парламентських інститутів у багатьох країнах світу.

На протязі 13 ст. проходить також розвиток нового органу виконавчої влади – Королівської ради, яка складалася з найбільш близьких до короля радників, в руках яких концентрувалася вища виконавча і судова влада. До складу ради як правило входили канцлер, казначей, судді, а також деякі інші вищі чиновники. Велика рада втратила своє значення, оскільки її функції перейшли до парламенту.

Судочинство в цьому періоді зазнало свого подальшого розвитку: було утворено велику кількість спеціалізованих органів та реформовано структуру та компетенцію існуючих на той час судів.

Повністю оформилися наступні судові установи:

- Суд королівської лавиці – був вищою апеляційною і наглядовою інстанцією щодо усіх нижче стоячих судових установ. З часом перетворився на спеціалізований апеляційний суд з кримінальних справ.
- Суд загального процесу (загальна лавиця) - розглядав більшість приватних цивільних позовів і став основою ланкою загального права.
- Суд казначейства – здійснював розгляд фінансових спорів.
- Суд лорда-канцлера – здійснював розгляд спеціальних категорій справ по „праву справедливості”. Його практика мала велике значення для становлення прецедентної справи, оскільки він створював нові форми процесу і норми матеріального права.

Була значно змінена система роз’їздних судів в якій були утворені спеціальні комісії по розгляду окремих категорій справ. Виросла роль Великих журі, як органів віддання до суду та Малих журі як органів винесення вердикту „винен-не винен”.

Стосовно системи місцевого управління і самоврядування слід відмітити поступове скорочення влади шерифів і бейлівів, а також введення

нових виборних посад на рівні графства - коронера, який займався досудовим розглядом справ про насильницьку смерть та констебля, в компетенцію якого входило здійснення поліцейських функцій. З втратою судових функцій Зібрань графств і сотень їх роль у місцевому політичному житті значно впала. На містах почали діяти мирові судді, які виконували функції по підтримці громадського порядку, деякі судові функції та здійснювали контроль за не порушенням порядку управління.

4. Суспільний і державний лад Англії періоду абсолютної монархії (15-17 ст.)

Становлення абсолютизму в Англії нерозривно пов'язано з династією Тюдорів, (основними представниками якої були Генріх VII, Генріх VIII, та Єлизавета I) та династією Стюартів (Яків I, Карл I).

Соціальна структура суспільства в цей період залишалася майже незмінною. Основною опорою короля в абсолютизації його влади виступили джентрі. Найважливішим явищем у суспільному ладі слід визнати „огороджування”, суть якого полягала звільненні феодалами своїх земель для випасу овець і вигнанням з неї залежних селян. Огороджування було пов'язано з надзвичайною прибутковістю виробництва вовни. Наслідком цього процесу стало погіршення соціальної ситуації в країні, що дістало свій прояв у перетворенні великої кількості селян у безземельних жебраків, їх міграцією до великих міст і, в свою чергу, зростанням кількості жителів останніх із числа незабезпечених осіб.

Основні етапи абсолютизації:

1) Правління Генріха VII (1457-1509) – Розпочав процеси абсолютизації перший представник династії Тюдорів – Генріх VII, який вступивши на престол після затяжної громадянської війни Червоної і Білої Рози, приборкав баронські виступи, припинив заколоти феодалів, розширив королівську юрисдикцію і укріпив королівську адміністрацію.

2) Правління Генріх VIII (1491-1547), який, продовжуючи політику свого батька, переміг у боротьбі не лише з магнатами, але й з парламентом. Він значно звузив юрисдикцію парламенту і добився урівняння по юридичній силі статутів парламенту і указів короля. В 1534 році за його ініціативи парламент оголосив про відокремлення англійської церкви від Риму і утворення окремої англіканської церкви на чолі з королем.

3) Правління Єлизавети I (1533-1603) – на цей час прийшовся розквіт абсолютизму: остаточно укріпилася англіканська церква, королева визнана її главою. Країна перетворилася у потужну морську державу, було створено перші колонії у Північній Америці, була здобута важлива перемога над Іспанією на морі, яка дозволила Англії з часом перетворитися у домінуючу морську та колоніальну імперію. В цей період створилася Ост-Індська торгова компанія, спостерігався зріст культури і економіки тощо. Однак в цей період виникло таке суспільне явище як „огороджування” зі всіма його негативними наслідками.

4) Правління династії Стюартів (1566-1649) – остаточне позбавлення парламенту його важливих функцій, в тому числі введення прямого оподаткування населення, обминаючи парламент. Роки занепаду парламенту супроводжувалися створенням нових органів державної влади, які сприяли укріпленню королівської влади.

Державний лад.

Король залишався главою держави і прямо або опосередковано концентрував у своїх руках усю повноту законодавчої, виконавчої і судової влади.

Вищим органом управління періоду абсолютизму була Таємна рада, до складу якої входили представники як феодалної верхівки, так і джентрі та буржуазії. Таємна рада володіла достатньою високим рівнем компетенції: вона управляла заморськими колоніями, регулювала зовнішню торгівлю, за її участі видавалися акти короля, вона розглядала деякі категорії в якості суду першої інстанції та в апеляційному порядку майже всі справи.

Серед новостворених установ слід виділити Зіркову палату, яка була відділенням Тасмної ради. Зіркова палата, створена для боротьби з противниками королівської влади, являла собою фактично політичний трибунал. Процес носив інквізиційний характер, допускалося застосування тортур. Зіркова палата здійснювала також цензуру друкованих видань.

Висока комісія – була органом керівництва англіканською церквою.

Парламент залишаючись центральним органом влади майже втратив більшу частину своїх владних повноважень.

Була утворена посада королівського секретаря, яка отримує велике значення в 16 ст. Призначалися два секретарі, які займалися найбільш важливими державними справами.

В період абсолютизму була розширена королівська юрисдикція. Суд королівської лавиці, Суд загального розгляду та Суд канцлера були найвищими судовими інстанціями.

Місцеве самоуправління зберігалось практично в тому виді, в якому воно існувало раніше. Нововведенням було створено посаду лорда-лейтинанта у графствах, який очолював системи мирових суддів і поліції.

5. Революція 17 ст. і зміни в державному ладі Англії

Основною передумовою виникнення революції слід вважати протистояння між абсолютизмом та буржуазією (в т.ч. „новим дворянством”), які виникли внаслідок економічних факторів. Корона повністю узурпувала владу в країні, відсунувши представників буржуазії від реального впливу на вироблення державної політики, і стала гальмом у подальшому розвитку капіталістичних відносин. В суспільстві сформувалися три основні течії, кожна з яких пропонувала свою модель розвитку суспільства. Пресвітеріанство, яке об’єднувало крупну буржуазію та земельну аристократію, проповідувало ідею конституційної монархії. Індепендентство, яке спиралось на середню буржуазію, погоджувалося з ідеєю конституційної монархії, однак пропонували визнати деякі права за вільними людьми (свобода совісті, слова тощо) та

збільшити представництво середньої буржуазії в палаті общин. Левелери об'єднували ремісників, вільних селян, які вимагали встановлення республіки.

Протистояння між двома основними силами (король-буржуазія) вилилося у конфлікт між королем і парламентом, який досяг свого апогею за часів правління Карла I Стюарта (1600-1649). На протязі довгого проміжку, 1629-1640 часу королем не скликався парламент. В 1640 році, внаслідок збройного повстання в Шотландії, король був змушений скликати парламент, який мав затвердити видатки корони на військові цілі. Однак парламент не дав згоди на введення нових податків. Більше того, було прийнято рішення, по якому король позбавлявся права розпуску парламенту. Цей період в історії Англії увійшов під назвою Довгий парламент, оскільки останній засідав до 1653р. З його діяльністю безпосередньо пов'язана англійська буржуазна революція. В цілому революція пройшла такі основні етапи:

- Конституційний етап (3 листопада 1640 р. – 22 серпня 1642 р.), під час якого парламент ліквідував важливі структурні елементи абсолютизму – Зіркову палату та Високу комісію, та прийняв Велику демонстрацію до короля. В цьому документі йшлося про необхідність зменшення впливу церкви на підданих королівства, обумовлювалися питання недоторканості особи та її майна, засуджувалася політика огорожування, підкреслювалася недопустимість свавільного збору податків тощо. Усі прийняті парламентом документи обмежували королівську владу і сприяли утвердженню конституційної монархії.
- Перша громадянська війна (1642 р. – 1646 р.), розпочалася після того, як конституційний конфлікт між короною та парламентом і населенням не вдалося вирішити мирним шляхом. На першому етапі війни перевага була на боці королівської армії, яка була краще організована. Однак, внаслідок реформи армії парламенту, проведеної генералом Кромвелем, була збільшена її боєздатність, і в 1645 році армія короля потерпіла поразку. Карл Стюарт виїхав до Шотландії, де був затриманий і виданий парламенту.

- Боротьба за утвердження демократичного змісту революції (1646-1649 рр.) Внаслідок першої громадянської війни все відчутніше почали спостерігатися розбіжності у поглядах між представниками різних політичних сил. Пресвітеріани вважали, що революція досягла своєї мети, встановивши фактично форму конституційної монархії. ІнDEPENDенти вимагали проведення більш радикальних реформ. Боротьба, яка розгорнулася між цими двома силами привела до другої громадянської війни, між армією (яка здебільшого складалася із інDEPENDентів) та королем і пресвітеріанським парламентом. Війна завершилася перемогою інDEPENDентської армії, яку підтримали левелери.
- Республіка (1649- 1653) Після закінчення другої громадянської війни, парламент оголосив Англію республікою і виніс рішення про страту короля. Палата лордів була розпущена, а Палата общин оголосила себе вищим органом державної влади. Виконавчим органом влади стала Державна рада, до компетенції якої належало протидія реставрації монархії, управління військом, встановлення нових податків, управління торгівлею, визначення зовнішньої політики.

З встановленням республіки серед новостворених органів влади поступово починає домінувати особиста влада генерала Кромвеля, який був керівником армії інDEPENDентів. Парламент, який не підтримував такий розвиток подій, в 1653 році був розпущений. В кінці 1653 році була введена конституція, яка фактично встановлювала диктатуру Кромвеля. Згідно з цією Конституцією вводилася нова посада лорда-протектора. Вища законодавча влада концентрувалася в руках парламенту і лорда-протектора. Встановлювалася однопалатна структура парламенту. Участь у виборах обмежувалася суттєвим майновим цензом. Вища виконавча влада належала лорду-протектору і Державній раді, яка мала складатися з не менш ніж 13, і не більш ніж з 21 члена. Призначення членів ради залежало від волі лорда-протектора.

В перервах між сесіями парламенту лорд-протектор командував збройними силами, здійснював дипломатичні відносини з іншими державами, призначав вищих посадових осіб.

Місцеве управління концентрувалося в руках військових командирів, які призначалися у визначену місцевість Кромвелем.

Конституція прямо оголошувала довічним лордом-протектором Кромвелю. Після її прийняття поступово перестає збиратися парламент, а державна рада перетворюється на формальний інструмент виконавчої влади, залежний від лорда-протектора.

Таким чином республіканська форма правління в Англії, з початку свого встановлення носили монархічний характер і була пов'язана з диктатом лорда-протектора, який спирався на війська.

Після смерті Кромвелю в 1658р., верховна влада деякий час була передана до рук його сина, але вже в 1659 році парламент оголосив себе установчими зборами і проголосив реставрацію монархії та повернення на престол Карла Другого Стюарта, сина страченого Карла Першого Стюарта.

6. Державний лад Англії Нового часу (17-19 ст.)

Реставрація Стюартів в Англії не означала повернення до старих абсолютистських порядків. В цей період в Англії сформувалися дві основні політичні партії – торі (консерватори, які являли собою прибічників посилення королівської влади) і вігі (ліберали, які представляли інтереси буржуазії і середнього дворянства). Боротьбою за домінування в парламенті між цими двома політичними силами позначився весь період, який історики класифікують як „новий час”.

Не дивлячись на наявність королівської влади в країні, на протязі кінця 17- другої половини 19 століття парламент був основною політичною силою в країні, який прийняв ряд важливих актів, що визначили конституційний лад Англії. Прийняття цих важливих документів було напряду пов'язано з домінуванням певної політичної партії в парламенті.

Так в 1679 році, в період, коли більшість в палаті общин належала вігам, було прийнято Хабеус корпус акт, документ, який до сьогодні має надзвичайно важливе значення у кримінальному судочинстві багатьох країн. Згідно з цим документом, будь-яка особа могла оскаржити свій арешт до суду, який зобов'язаний був розглянути мотиви арешту і вирішити про доцільність його подальшого застосування. Розглянувши це питання, суд міг винести три рішення: про звільнення особи, про звільнення особи під заставу, про продовження арешту.

В 1685 році до влади прийшов король Яків II, який почав проводити відверту анти буржуазну політику, направлену на повернення абсолютистських порядків. Його політика не дістала підтримки в жодній з двох основних політичних партій, які об'єдналися проти короля і скинули його з престолу. Парламентом був обраний новий король, штатгальтер Нідерландів Вільгельм Оранський. Ця подія увійшла в англійську історію під назвою „славна революція”. З цього часу в Англії остаточно закріпилася конституційна монархія. Вступивши на престол, новий король підтримував прийнятий парламентом Біль про права. В основі цього документу були положення, які мали на меті обмежити владу короля і посилити владу парламенту, особливо в питаннях законодавства. Зокрема було зазначено, що король не вправі без згоди парламенту зупиняти дію законів, встановлювати нові податки, збільшувати чи зменшувати кількість збройних сил тощо. Вибори до парламенту оголошувались вільними. В парламенті мала бути забезпечена свобода слова, дискусій, виступів. Заборонялося переслідування за виступи, виголошені в парламенті.

В 1701 році було прийнято Акт про устрій, в якому важливе місце займали питання про спадкування корони, а також було встановлено принцип контрасигнації актів короля з боку відповідального за певну галузь міністра та встановлювався принцип незмінності суддів, що мало забезпечити їх незалежність.

Структура вищих державних органів виглядала наступним чином. Король залишався главою держави. До його компетенції належало здійснення зовнішньої політики, оголошував війну і укладав мир, призначав і відкликав послів, був верховним головнокомандувачем збройними силами. Від його імені діяли парламент та Таємна рада. Він призначав і звільняв міністрів, міг достроково розпустити палату обшин, призначити нових членів до палати лордів. Однак реально, в силу звичаїв, що склалися, він не міг реально здійснювати жодну з перерахованих прерогатив.

Вищим органом законодавчої влади і найбільш впливовою політичною силою в Англії до середини 19 століття залишався парламент. Його структура залишалася двопалатною. До палати лордів входили особи, які займали місце або в силу спадкування, або за посадою, або за призначення короля.

Палата обшин формувалася на основі виборчого права і відігравала особливу роль: тут відбувалася співпраця між представниками буржуазії і аристократії. В середині цієї палати відбувалася перманентна боротьба між основними політичними силами - партіями торів і вігів. Склад палати визначався на основі існуючої виборчої системи, яка залишалась ще з феодальних часів. Так, великі промислові міста майже не мали представництва в парламенті, а невеликі містечка, ще з попередніх часів були наділені правом обирати депутатів. З часом склалося стійке протиріччя між представниками буржуазії, яка концентрувалася в основному у промислових містах та аристократами-землевласниками, які представляли провінцію, яке вилилося у боротьбу за виборчі реформи. В 19 столітті відбулося декілька виборчих реформ, внаслідок яких було перерозподілено мандати між промисловими центрами і провінцією, що відкрило прямий доступ представникам буржуазії до парламенту. Право обирати належало чоловікам, які досягли 21-річного віку, які відповідали певному майновому цензу.

На початку 20 століття була проведена реформа палати лордів, яка змінила її статус. Було встановлено, що будь-який акт, тричі прийнятий палатою обшин, не дивлячись на ставлення до нього, передавався на підпис

королеві. Фінансові законопроекти взагалі не вимагали згоди палати лордів. Таким чином палата лордів, залишаючись верхньою палатою парламенту, перестала бути впливовим політичним центром країни.

Кабінет міністрів, який був створений у 18 столітті, став фактичним органом виконавчої влади в країні, який виконував усі функції, які належали королеві. Цікавим є той факт, що діяльність Кабінету не регулювалася майже жодним правовим актом і базувалася виключно на звичаях. Поступово сформувалося правило, що король не є присутнім на засіданнях Кабінету, а також введено принцип невідповідальності монарха. Цей принцип, разом з обов'язковою контрасигнатурою, фактично вивів Кабінет із під влади короля. Перенос відповідальності з короля на членів Кабінету привів до підзвітності їх перед парламентом. Підзвітність виражалася у одноосібній, а з часом у солідарній відповідальності Кабінету перед парламентом. Фактична невідповідальність королеві спричинила утворення посади прем'єр-міністра, як керівника Кабінету.

Призначення членів Кабінету відбувалося королем. Але з часом склалося правило, що король призначає на посади тих осіб, яких підтримує парламентська більшість. Таким чином, починаючи з середини 19 століття, Кабінет стає концентрованим вираженням владної партії, що посилює його вплив і перетворило на основний орган державної влади Англії.

З кінця 19 століття також відбувається реформа органів місцевого управління, наслідком якої стало утворення в містах і графствах представницьких органів - рад, яким була передана уся адміністративна влада.

Судова влада також зазнала значних змін: усі вищі суди Англії були об'єднані у Верховний Суд, який складався з Високого суду і Апеляційного суду по цивільним справам.

7. Загальна характеристика державного ладу Англії в пер. пол. 20 ст.

Перша половина двадцятого століття характеризується економічними труднощами в Англії, які були безпосередньо пов'язані з участю останньої в

двох світових війнах. Не дивлячись на цей фактор, початок століття став визначальним з точки зору формування державно-політичної системи в країні. В цей період можна виділити такі основні особливості, які впливали на цей процес:

1. Сформувалася класична двопартійна система (до 1923 консерватори і ліберали, з 1923 – консерватори і лейбористи). Суть цієї системи полягала в тому, що у домінуванні під час виборів двох основних партій. Така система не виключає наявності інших політичних сил, однак, побудована таким чином, що завжди дві домінуючі партії будуть займати домінуючі позиції на виборах, періодично змінюючи одна одну. Особливістю цієї системи є також той факт, що обидві партії в принципі поділяють існуючий суспільно-державний лад в країні, і змінюючи одна одну під час виборів, не роблять кардинальних змін. Така система може вважатися одним з конституційних звичаїв держави.

2. На початку 20 століття було проведено ряд виборчих реформ, наслідком яких було введення загального виборчого права щодо осіб, яким виповнилося 21 років і які відповідали цензу осілости 6 місяців. Крім цього вперше було урівняно у виборчих правах чоловіків і жінок. Починаючи з 1969 року , віковий ценз виборчого права було зменшено до 18 років.

Розвиток державного ладу Великобританії в 20 столітті зводився до подальшого посилення виконавчої влади.

Главою держави в країні залишався король. За ним зберігалося право призначення і звільнення прем'єр-міністра і членів кабінету, надавати згоду на введення нових законів, скликати і розпускати парламент, надання титулу пера, а також ряд інших повноважень по управлінню державою. Однак, на практиці ці повноваження монархом фактично не здійснювалися і залишалися лише формально закріпленими за ним. Тим не менше, монарх був резервною силою, у випадку виникнення конституційного конфлікту між парламентом і урядом. Вважалося, що король не пов'язаний думкою своїх радників-міністрів, тому у випадку виникнення кризової ситуації може на власний розсуд або розпустити парламент, або відправити у відставку міністрів.

Парламент, залишаючись основним органом законодавчої влади, значно втратив свій вплив на здійснення державної політики. Одним з основних факторів, який викликав зменшення ролі парламенту, було введення інституту делегованого законодавства. Згідно з цим інститутом вважалося, що уряд може приймати акти у певних сферах, формально за дорученням парламенту, які направлені на „розвиток законодавства”. Надаючи урядові такі повноваження, парламент не тільки сприяв посиленню його виконавчої влади, але й передавав йому частину законодавчої влади.

В 1949 році було проведено реформу парламенту, яка перш за все торкнулася палати лордів. Згідно з цією реформою склад цієї палати змінився і виглядав наступним чином: меншість палати складали нащадки старої аристократії, майже половина – пери, які отримали титули в 20 ст., третина – директори крупних компаній. Палата обшин також намагалася обмежити владу верхньої палати, вводячи термін права вето на не фінансові закони до одного року. Однак ці спроби не зазнали вдачі. Палата лордів продовжувала залишатись доволі сильним елементом законодавчого процесу, який часто перешкоджав введенню в силу законів, прийнятих нижньою палатою.

Кабінет залишаючись вищим органом виконавчої влади остаточно закріпився як найбільш впливовий інститут в державі. До складу Кабінету входили прем'єр-міністр та міністри, які формально призначалися та звільнялися королем. Однак на практиці, посада прем'єр міністра обіймалася лідером партії парламентської більшості, а уряд формувався на коаліційному принципі. Посилення виконавчої влади в особі уряду супроводжувалось розширенням його структури. На початку 20 століття діяло біля ста міністерств і відомств в т.ч. було засновано ряд нових: землеробства і риболовства, праці, транспорту, пенсій, громадських робіт.

Судова влада. Найвищим судовим органом у країні була Палата Лордів, яка виступала в якості апеляційної інстанції в справах, рішення по яких винесли нижче стоячі суди, та першої інстанції по обвинуваченню перів. Вищим судовим органом залишався Верховний суд, який складався з трьох підрозділів:

високий суд (розглядав цивільні справи), суд корони (розглядав кримінальні справи), апеляційний суд (здійснював перегляд справ нижчих інстанцій). На містах правосуддя здійснювалось мировими суддями.

Місцеве управління. В згаданий період спостерігається тенденція по централізації країни і передачі ряду важливих компетенцій від органів самоврядування до органів державної виконавчої влади на місцях. Згідно з законом від 1972 року була встановлена двоступенева система адміністративно-територіального устрою, з поділом на графства і округи. В 1985 році були муніципалітети у великих промислових центрах. На рівні графств та окремих міст діяли ради, які здійснювали функції самоврядування. Усю повноту влади на місцях фактично концентрували призначені з центру чиновники.

Особливе значення в системі державної влади належало поліції, яка будувалася на основі місцевих формувань. В кожному графстві діяв постійний комітет, який складався з представників суду ради графства і призначав керівника поліції графства – констебля, який контролем постійного комітету набирив поліцейський персонал, визначав його структуру і здійснював управління поліцейськими силами. У містах міською радою призначався начальник поліції міста, який мав функції близькі до констебля. Загальне керівництво поліцією здійснює міністерство внутрішніх справ.

ТЕМА 11. РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ В НІМЕЧЧИНІ

- 1. Суспільний і державний лад Німеччини періоду ранньофеодальної монархії (10-12 ст.).**
- 2. Особливості суспільного і державного ладу Німеччини в період територіальної роздробленості (13-19 ст.)**
- 3. Державний лад Німеччини після падіння Священної римської імперії і до утворення Німецької імперії.**
- 4. Державний лад Німецької імперії.**
- 5. Державний лад Німеччини періоду Веймарської республіки (1918-1933).**
- 6. Державний лад фашистської Німеччини (1933-1945)**
- 7. Державний лад ФРН (1946-1990)**

1. Суспільний і державний лад Німеччини періоду ранньофеодальної монархії (10-12 ст.).

Німецька держава виникла в результаті укладення Верденської угоди 843 року, яка оформила розпад Франкської держави і утворення на її східних землях нової держави – Східно-франкського королівства.

Розвиток Німеччини значною мірою відрізнявся від розвитку інших західних країн, наприклад Франції і Англії. Така різниця була пов'язана з декількома факторами, основними з яких були наступні:

- Німеччина, як самостійна держава, виникла на землях п'яти основних племінних герцогств (Франкенія, Саксонія, Швабія, Баварія, Лотарингія), які відрізнялися між собою як в етнічному, так і суспільно-економічному плані.
- Процес феодальної роздробленості в Німеччині носив незворотній характер. Основною тенденцією розвитку країни була децентралізація.
- Починаючи з 13 століття, історію Німеччини можна розглядати як історію її складових територіальних князівств.
- Основними рисами державного ладу країни була парламентська форма правління та федеративна форма устрою.

- Основні етапи становлення середньовічної західно європейської країни (ранньофеодальна монархія, станово-представницька монархія, абсолютизм), можна спостерігати на в рамках цілої держави, а на рівні окремих її складових герцогств та інших територіальних володінь.

Особливості суспільного ладу. Розвиток феодалізму проходив у різних німецьких герцогствах нерівномірно. У 11-12 ст. в країні сформувались наступні основні класи:

- 1) Військово-рицарський стан, до якого належали представники родової та служилої аристократії. З часом з представники цього стану, об'єднавшись з найбільш могутніми представниками церкви, утворили стан територіальних князів. Об'єднуючим фактором цього стану була об'єктивна незацікавленість у централізації Німеччини і послаблення королівської влади в державі.
- 2) Середнє і мілке рицарство. До складу цього стану належали мілко помісні дворяни, верхівка вільного селянства та міністеріали (вільні слуги короля, які виконували адміністративні повноваження)

Феодальне дворянство і духовенство було розділено по ієрархічному принципу на так звані щити (ранги). Так, одна з основних пам'яток феодального права "Саксонське зерцало" називає сім військових щитів.

- 3) Селянство в Німеччині розділялося на дві категорії: вільні і невільні. Категорія особисто вільних селян складалася з чиновників (держателі панської землі, які повинні були виплачувати йому грошову плату), та орендаторів (які отримували землю тимчасово).
- 4) Жителі міст. Починаючи з 10 століття, спостерігається зріст будівництва укріплених фортець, які з часом перетворюються на міста. Таким чином виникає особлива категорія населення – жителі міст, правовий статус яких відрізнявся від наведених вище класів.

Однією з особливостей суспільного ладу Німеччини була відсутність виділення духовенства у окремий стан і інтеграція його у стан територіальних

князів. Останнє було пов'язано з активним наділенням духовенства з боку короля землею, і, як результат, посиленням його залежності від останнього.

Державний лад. В 10-12 столітті Німеччина являла собою відносно єдину державу. Слабкий розвиток феодалізму, зовнішня загроза та активна політика централізації перших королів сприяли тимчасовому посиленню центральної влади. Разом з тим відсутність етнічної єдності, слабкі економічні зв'язки між окремими герцогствами характеризували єдність цієї держави як відносну.

Однією з характерних рис цього періоду було значне територіальне розширення держави і ведення завойовницьких воєн. Апогеем цього процесу було приєднання до Німеччини Північної і Центральної Італії, Чехії, Бургундії і утворення в 962 році Священної римської імперії, імператором якої було проголошено короля Німеччини. Утворення нового державного утворення мало ряд важливих наслідків. Так новоутворена імперія вважалася правонаступницею Франкської держави і та Західної Римської Імперії, що значно посилювало статус імператора як по відношенню до князів Німеччини, так і монархів інших європейських держав. Був оголошений дуумвірат вищої влади в імперії: світську владу уособлював імператор, а духовну – Папа, при цьому домінував імператор. Проголошення утворення імперії дало можливість імператору активно вмішуватися у церковні справи, в тому числі призначати єпископів.

Центром вищої державної влади в країні був королівський, а згодом імператорський двір. До нього належали окрім імператора і члени його родини, міністеріали, чиновники, слуги, які складали урядовий апарат. Апарат зберігав риси двірцево-вотчинної системи управління. Імператор обирався на зібранні феодалів. Однією з особливостей державного ладу Німеччини цього періоду була відсутністю столиці держави, і міграція імператора разом із двором по території країни.

Найвищими сановниками у королівській адміністрації були стольник, чашник, камерарій, капелан, дворецький та канцлер. Останній був найвищою

посадовою особою, і управляв майже всіма галузями в апараті. Найвищою посадовою особою, яка здійснювала управління двором був дворецький.

У політичному житті країни велику ролі відігравали зібрання феодалів, які обирали і усували з посади королів, визначали їх компетенцію, вступали у переговори з Римом, призначали на вищі посади, надавали земельні володіння тощо.

В 11 столітті було засновано королівську раду, яка складалася з вищих представників знаті і розглядала найбільш важливі питання в державі.

Система місцевих королівських органів управління в імперії майже не складалася. Поступово плеємінні герцогства та князівства перетворюються на окремі територіальні володіння, в яких влада належала місцевому правителю, слабо залежному від центру. Власники крупних феодальних вотчин, отримуючи імунітетні права перетворилися на князів, які часто лише формально визнавали сюзеренітет короля. Тимчасове посилення влади короля на містах слід пов'язувати з розширенням церковної юрисдикції, яка полягала у поширенні влади єпископів на значні території в рамках князівств, а також передання ряду судових функцій в межах цього округу до рук вищого духовенства. Таким чином в межах князівств були створені самостійні церковні округи, безпосередньо підпорядковані імператору.

2. Особливості суспільного і державного ладу Німеччини в період територіальної роздробленості (13-19 ст.)

Суспільний лад Німеччини цього періоду характеризувався певними змінами, по відношенню до попереднього етапу її розвитку. Особливістю суспільного ладу була відсутність єдиної васально-ленної ієрархії в межах цілої країни. Сформувалися два основні стани в рамках цілої країни: імперські чини та земські чини. До перших належали імперські князі, імперські рицарі та представники імперських міст; до других – дворяни і духовенство князівств та жителі князівських міст.

Клас феодалів зазнав певних структурних змін: у його складі формується дві основні категорії: вища аристократія (курфюрсти та князі) та нижче дворянство і рицарство. З часом зникає середнє дворянство, представники якого або перетворюються на володарюючи князів, або стають нижчими рицарями.

Подібна диференціація відбувається і серед духовенства, яке розділяється на вище, яке перетворюється на князів і нижче, представники якого близькі у статусі до вільних селян і міщан.

У містах виділяються три основні соціальні групи – міський патриціат, представники якого обіймали всі вищі посади в управлінні, бюргерство (т.з. „середній клас”, ремісники, майстри тощо), плебс – (наймані працівники тощо). Окрім цього спостерігається диференціація самих міст на імперські (безпосередні васали імператора), вільні (які не сплачували податків і користувалися повним самоуправлінням), князівські (статус яких визначався князем).

В положенні залежних селян відбулися значні зміни, які виразилися у послабленні кріпосної залежності. Сформувалися три основні групи селян: орендатори, які за плату наймали від феодала його землю і могли видавати її у піднайм; прикріплені до землі селяни, які мали виконувати ряд чітко визначених повинностей; особисто залежні селяни, які відбували повинності, що не були чітко визначеними.

Важливою особливістю державного ладу Німеччини цього періоду був поступовий розпад її на окремі територіальні володіння, які зберігали майже повну незалежність. Процесу розпаду сприяли наступні чинники:

- 1) Надання привілеїв світським магнатам у обмін на підтримку у завойовницьких походах проти Італії. Отримання великої кількості привілеїв в свою чергу сприяло перетворенню окремих феодалів на фактично незалежних від центру володарюючи князів.
- 2) Посилення влади вищих церковних посадовців і перетворення їх у князів, які поступово перетворились у противників королівської влади і централізації.

- 3) Невдалі військові кампанії проти Італії, які мали на меті інтегрувати її територію в державний організм Німеччини, але фактично лише виснажили ресурси імператора, який не лише повністю не завоював Італії, але й значно послабився у самій Німеччині.
- 4) Відсутністю серйозної зовнішньої небезпеки, яка би виступила консолідуючим фактором.
- 5) Імператорська влада не змогла укласти союзу з містами і перетворити їх на своїх союзників.

Феодална роздробленість була закріплена Золотою буллою 1356 року. Згідно з цим документом, глава держави – імператор Священної Римської Імперії та король Німеччини обирався колегією семи курфюрстів, найвищих світських і духовних феодалів. Визнавалася повна незалежність курфюрстів від імператора в межах їх володінь. Імператор також зобов'язувався не втручатися у справи окремих територіальних володінь. У межах власних володінь князі отримали всі права самостійних суверенів. Було проголошено, що імперія є політичною організацією суверенних князів. Імперія зберігалася як символ єдності німецької нації.

Таким чином главою держави залишався імператор, який обирався та міг бути усунений з посади Колегією курфюрстів. Його влада була слабкою. Йому не належали майже жодні центральні засоби і інструменти: не було загального війська, а також і суду.

Вище управління країною здійснювалося Колегією курфюрстів, які обирали імператора і були його найвищими радниками. Курфюрсти володіли абсолютним суверенітетом у межах власних земель і збиралися для вирішення найбільш вадливих загальних справ.

Імперським представницьким органом був рейхстаг, який складався з трьох курій: Колегії курфюрстів, колегії князів (до якої входили глави територіальних князівств) та колегії міст (до якої входили бургомістри імперських міст. До компетенції рейхстагу належало встановлення миру між князівствами, організація загальних військових дій, питання війни і миру з

іншими державами, обкладання імперськими повинностями, територіальні зміни в імперії, творення імперського права. В перервах між засіданнями рейхстагу імператору за участю членів королівської ради належало право видання указів, які підлягали обов'язковому затвердженню рейхстагом. Серед особливостей в структурі рейхстагу слід відзначити відсутність в його складі представників т.з. третього стану та не утворення окремої колегії духовенства. Рейхстаг виступав одночасно як імперський представницький орган та як орган представництва окремих земель.

В кожному з територіальних князівств було побудовано власний апарат управління. Починаючи з 14 століття, спостерігається трансформація окремих князівств у станово-представницькі монархії. На чолі окремої землі стояв як правило монарх, влада якого передавалася у спадок. В якості дорадчих та адміністративних органів при монархові діяли різноманітні ради, до складу яких входили його найближчі родичі, наближені чиновники тощо. Окрім цього в кожній із земель діяли ландтаги – представницькі органи, до складу яких входили представники дворянства, духовенства та міст. До компетенції ландтагів у різні періоди належали різні питання: визначення складу монаршої ради, обрання глави князівства при виродженні правлячої династії, надання згоди на оголошення війни, вирішення деяких церковних, військових та поліцейських справ, затвердження нових податків. Окрім цього певний проміжок часу ландтаги виступали найвищою судовою інстанцією в рамках князівства. Таким чином, ландтаги частково обмежували владу монарха, однак останній, спираючись на дворянство і духовенство, майже завжди використовував його у власних цілях.

В період з 16 по 18 століття в князівствах Німеччини поступово встановлюється абсолютизм. При цьому виділяються дві найбільш потужні країни - Прусія і Австрія - які значно відрізнялися між собою за побудовою державного апарату і з часом вступили у боротьбу між собою за домінування в Німеччині. Прусія утворилася на початку 17 століття на землях Східної Німеччини, Північної Польщі та Прибалтики. Вона являла собою класичний

приклад занадто централізованої військово-поліцейської держави. Особливою ознакою державного апарату цієї країни була воєнізація всіх структурних підрозділів державного апарату при майже повній відсутності будь-яких форм самоврядування. Австрія на відміну від Прусії не являла собою суворо централізованої держави. Початок її формування слід рахувати починаючи з 13 століття, з часу зайняття престолу Австрійського герцогства династією Габсбургів. Поступово відбувалося територіальне розширення країни, шляхом зайняття престолів різних держав правлячою династією. З 15 століття герцоги Австрії стають незмінними імператорами. Таким чином, Австрія являла собою багатонаціональну монархію, зі збереженням певних форм самоврядування і автономності в окремих її частинах.

Судова влада. Розвиток цієї гілки влади характеризується ростом кількості феодалних судів і де дальшим розширенням сфери їх компетенції. Разом з тим, в країні паралельно існували церковні суди, юрисдикція яких поширювалася на духовенство та на категорії справ в сімейному і спадковому праві. Третім видом судових установ були міські суди, які обиралися місцевим населенням і здійснювали судочинство на території міста.

З укріпленням князівської влади в окремих територіях утворилися вищі суди князівства, які здійснювали в якості апеляційної інстанції перегляд справ, рішення по яким було винесено нижче стоячими судами.

На рівні імперії діяла єдина судова установа – імперський суд.

3. Державний лад Німеччини після падіння Священної римської імперії і до утворення Німецької імперії.

Цей період хронологічно охоплює 1806-1871 роки і найбільш характерною рисою для нього намагання об'єднати німецькі землі в складі одного державного організму. Найбільш частою формою такого об'єднання в цей час були союзи. Період також характеризується перманентною боротьбою між Австрією і Прусією за домінування в Німеччині.

На початку 19 століття Священна римська імперія лише формально являла собою єдину державу, до складу якої входило більше трьохсот феодалних володінь, які володіли майже повною незалежністю. Імперія була об'єднана не стільки економічним чи політичним факторами, а культурною та мовною єдністю її народів.

В 1806 році в результаті завойовницьких воєн Наполеона Священна римська імперія розпалася. Під впливом завойовників було значно змінено політичну карту тогочасної імперії: ліквідовано велику кількість невеликих земель, територія яких, як правило, включалася до складу залежних від Наполеона держав. Була збільшена територія Бадену, Баварії, Вюртембергу, Саксонії. Окрім цього було утворено достатньо крупне Вестфальське королівство. В цьому ж році було утворено Рейнський союз, в якому об'єдналися 16 незалежних держав, число яких з часом збільшилося. Союз виник як конфедерація монархій, які не позбавлені державного суверенітету, однак по суті всі його учасники визнавали сюзеренно-васальні відносини з Францією. Рейнський союз оголосив про свій вихід зі складу Священної римської імперії, внаслідок чого вона розпалася. У державах союзу було введено ряд прогресивних змін: скасовано станові привілеї та особисту кріпосну залежність, реорганізовані судова та правоохоронна системи, введено цивільний кодекс Франції тощо. В цілому державний лад та правова система цих країн була перебудована по зразку наполеонівської Франції.

З розпадом імперії Наполеона, на Віденському конгресі 1815 року було прийнято Союзний акт, яким оголошувалось про створення конфедеративного державного утворення під назвою Німецький союз. До складу союзу увійшли 35 суверенних монархій – королівств, князівств, герцогств тощо та чотири вільних міста (Гамбург, Бремен, Любек, Франкфурт). Найбільш впливовою державою, яка управляла союзними справами, була Австрія. Однак до складу союзу входили також і інші впливові країни, перш за все Прусія, що спричинило подальшу боротьбу між ними за домінування в союзі. Всі держави-учасниці союзу зберігали свою незалежність.

Характерною рисою побудови державного механізму Німецького союзу була відсутність єдиного законодавства, дипломатичних та фінансових органів. Єдиним загальним правлячим органом був Союзний сейм, який складався із уповноважених всіх німецьких держав-членів союзу і мав вирішувати спільні питання. Сейм засідав у повному складі (69 чоловік) або у вузькому складі (17 представників найбільш потужних держав). Однак всі рішення мали прийматися консенсусом, що спричинило майже повне блокування роботи Сейму, оскільки представники від кожної з країн відстоювали свою думку. Головування на Сеймі належало представникові Австрії.

Основною метою Німецького союзу було недопущення „рецидиву Наполеона”. Однак, держави-переможниці у війні проти наполеонівської Франції не були зацікавлені у створенні сильної німецької держави у центрі Європи. З рештою, Німецький союз показав свою неспроможність завершити об’єднавчий процес країн.

Одним з важливих рішень, які були прийняті в процесі роботи Німецького союзу, було рішення про необхідність прийняття конституцій в союзних державах. В період між 1816-1847 роком в більшості країн членів Німецького союзу було прийнято конституції, які були майже ідентичними за змістом. Основні риси конституцій:

- 1) Майже всі конституції приймалися у формі дарованих хартій;
- 2) главою держави вважався монарх, особа якого була недоторкана і священна;
- 3) найвищим представницьким органом в країнах визнавався двопалатний ландтаг, який разом з монархом здійснював функцію законотворчості.
- 4) головним органом виконавчої влади визнавався уряд, який складався з призначених монархом і відповідальних перед ним міністрів.
- 5) усі конституції містили обмежений перелік демократичних прав і свобод, однак не передбачали правових гарантій їх здійснення.

В тридцятих роках 19 століття в Німеччині виникає ряд нових союзних утворень, наприклад Митний союз, які були певною мірою замінити інертний Німецький союз і прискорити об’єднання країни.

В 1848 році в Берліні (столиці Пруссії) відбулася буржуазно-демократична революція, основною метою якої було пом'якшення положення залежного селянства, створення умов для розвитку буржуазії, обмеження влади монархії тощо. Революційні події відбулися і в інших німецьких країнах. В результаті кризової ситуації правителі цих країн дали згоду на скликання у Франкфурті все німецького установчого зібрання, метою якого було оголошено прийняття єдиної федеральної конституції. Однак скликані збори, виробивши доволі прогресивний проект, не ухвалили його.

Враховуючи ситуацію, що склалася в країні, прусський уряд був змушений піти на поступки населенню і скликати Зібрання для прийняття Конституції. Оскільки вибори до установчого органу були проведені за куріальною системою то більшість міст у парламенті отримали представники заможних верств перш за все чиновництва тощо. В 1850 році була прийнята конституція, яка в цілому відповідала наведеним вище характеристикам.

Важливою подією в історії Німеччини була Прусько-австрійська війна, яка закінчилася в 1866 році перемогою Пруссії. Внаслідок цієї перемоги територія Пруссії значно розширилася і до її складу було включено ряд країн (Ганновер, Гессен-Кастель, Франкфурт, Нассау тощо.). Пруссія усунула Австрію від лідерства у об'єднавчому процесі і сама зайняла це місце.

Наступним етапом на шляху об'єднання Німеччини було створення нової конфедеративної держави – Північно німецького союзу. До складу союзу увійшло 28 країн північної, східної, південної і західної Німеччини. Однак ряд країн, які раніше об'єднувалися у складі Німецького союзу, до нового утворення не увійшли. Мова йде перш за все за Австрію та близькі до Франції Баден, Вюртемберг і Баварію. В новій державі була прийнята Конституція 1867 року, яка визначила, що президентом союзу є король Пруссії. Президент наділявся всією повнотою виконавчої влади та рядом інших важливих повноважень. Створювався загальносоюзний представницький орган на основі загального виборчого права Рейхстаг, який наділявся виключним правом введення податків та вирішував інші питання в сфері законодавства.

Безпосередньо повноваження виконавчої влади здійснював призначуваний пруським королем канцлер. При цьому не передбачалося створення колегіального органу у складі міністрів, а діяли лише окремі відділи підпорядковані канцлерові.

Таким чином провідна роль у об'єднавчому процесі в Німеччині належала Пруссії.

4. Державний лад Німецької імперії.

В 1870 році розпочалася франко-пруська війна, переможцем в якій стала Пруссія. Внаслідок цього відкрилася можливість до приєднання до Північно німецького союзу південних та західних земель Німеччини і утворення нової держави під зверхністю Пруссії. Приєднання Баварії, Бадену, Вюртембергу було оформлено договорами. Після приєднання було проголошено про створення Німецької імперії, а король Пруссії став імператором.

В 1871 році була прийнята Конституція Німеччини. Згідно цього документу до складу новоутвореної імперії увійшли 22 монархії та декілька вільних міст. Держави, які стали складовими імперії, були наділені незначною самостійністю у політичній та економічній сферах, яка постійно скорочувалася. Однією з найбільш важливих ознак конституції була відсутність навіть декларування принципу народного суверенітету. Встановлювалось що законодавча і виконавча влади здійснюються від імені імператора. Окрім цього в конституції не містилося норм, які б регулювали права і свободи людини і громадянина. У відповідності з Конституцією в імперії встановлювалася федеративна форма державного устрою.

Главою держави був імператор, який одночасно виступав в якості короля Пруссії. Імператор вважався безпосереднім керівником виконавчої влади, верховним головнокомандувачем збройних сил імперії, призначав канцлера та вищих посадових осіб імперського апарату, здійснював безпосереднє керівництво усім апаратом імперії. Йому також належало право розробки та промульгації законів, нагляду за їх виконанням. Глава держави був наділений

правом оголошувати військовий стан у будь-якому суб'єкті федерації. Імператор скликав представницькі органи імперії та здійснював їх розпуск. Ряд повноважень глави держави було обмежено необхідністю надання згоди на їх здійснення з боку парламенту: оголошення війни і миру, укладання договорів з іншими державами тощо. Як король Пруссії імператор призначав членів верхньої палати імперського парламенту від цієї країни. Однією з особливостей слід відзначити відсутність права вето у імператора на прийнятий обома палатами закон.

Найвищим органом законодавчої влади було федеральне зібрання, яке складалося з двох палат: рейхстагу та бундесрату. При цьому рейхстаг представляв населення імперії в цілому, а бундестаг, який був союзною радою, представляв інтереси суб'єктів федерації. До компетенції імперського законодавчого органу належало прийняття законів у сферах армії та флоту, зовнішніх справ, митних відносин та торгівлі, пошти, телеграфу, залізниць, судохідства тощо. Рейхстаг обирався за допомогою загальних виборів при таємному голосуванні. У виборах могли брати участь особи, що досягли віку 25 років та відповідали ряду цензів, в тому числі майнових. Особливістю структури бундестагу було застосування принципу нерівного представництва від земель. Так, кількість місць в цьому органі залежала від території, населення, військової сили окремого суб'єкта федерації. Внаслідок застосування таких засад побудови бундестагу Пруссія отримала 17 місць із 58 можливих і встановила майже повний контроль за діяльністю цього органу. У розподілі повноважень між палатами у складі парламенту перевагу мала верхня палата. Бундестаг володів правом вето на законопроекти прийняті нижньою палатою, видавав адміністративні приписи щодо введення законів у дію, разом з імператором вирішував конфлікти між суб'єктами федерації, за згодою останнього міг розпустити нижню палату.

Конституція визначала перевагу імперських законів над законами окремих земель.

Виконавча влада в імперії здійснювалась Канцлером, який уособлював імперський уряд. Особливістю побудови структури апарату імперської виконавчої влади був його одноосібний характер. Канцлер вважався єдиним офіційним представником виконавчої влади, а також виступав в якості голови бундестагу. До його компетенції належало керівництво усіма органами імперського апарату, що спричинило його перетворення на фактично другу особу за ступенем впливу у імперії. Міністри, які призначалися імператором не творили уряд, а були заступниками канцлера по окремих галузях. Німецька конституційна модель, особливо стосовно розмежування владних повноважень та структури вищих органів, значно відрізнялась від англійської та французької моделі парламентської монархії. Так, на уряд Німеччини, уособлений Канцлером, Конституція фактично не накладала майже жодної відповідальності за його діяльність. Канцлер зобов'язаний щорічно звітувати перед парламентом про витрату імперських коштів, однак останній по наслідкам звіту не міг приймати резолюції, яка би усувала канцлера з посади. Німецький уряд був підконтрольний і підзвітний виключно імператорові.

Окрема глава конституції визначала військові питання. Так вводилася загальна військова повинність для осіб чоловічої статі, що досягли двадцяти років на семирічний термін. На всій території імперії вводилося прусське військове законодавство, яке мало прискорити створення єдиних збройних сил підпорядкованих імператору. Окремо слід зазначити про включення норми, яка дозволяла використання збройних сил в якості поліцейських загонів.

В цілому новоутворена держава значно відрізнялася від решти європейських держав (перш за все Англії і Франції) за політичними та соціально-економічними засадами, закріпленими в конституції. Прийнятий основний закон дав можливість імператору і канцлеру, при підтримці бундестагу, фактично узурпувати владу і встановити в країні режим військової диктатури. Після утворення імперії в Німеччині пройшов значний економічний зріст, який вивів її у європейські лідери. Могутність, досягнута Німеччиною за короткий термін та історично закладена агресивність у зовнішній політиці,

спричинили бажання цієї країни поширити свій вплив на решту Європи і розширити власну територію за рахунок інших країн. Однак розв'язана разом з Австро-Угорщиною та союзниками перша світова війна не була вдалою для Німецької імперії, яка зазнала поразки. Внаслідок цього країна втратила значні економічні ресурси, була позбавлена ряду територій, монархія перестала існувати і в країні була проголошена республіка.

5. Державний лад Німеччини періоду Веймарської республіки (1918-1933).

Восени 1918 року в Німеччині виникла революційна ситуація, яка була спричинена поразками німецьких військ на фронтах і складною соціально-економічною ситуацією. По країні прокотилася хвиля революційних виступів і зрештою в листопаді 1918 року імператор зрікся престолу і в країні була оголошена республіка. Після тимчасового переходу влади до рук створених рад робітничих, солдатських і матроських депутатів в 1919 році в м. Веймарі було скликано Установчі збори, які мали прийняти нову конституцію Німеччини.

Нова конституція була прийнята в липні 1919 року і містила в собі принципово нові концепції порівняно з конституцією 1871 року. Так вперше до тексту основного закону було вміщено положення про народний суверенітет та народну єдність, проголошувалися принципи свободи і соціальної справедливості. Окрім цього у другому розділі містилися основні права і свободи громадян у політичній, соціально-економічній, особистій галузях. Конституція вводила класифікацію прав на особисті (право на життя і недоторканість, права національних меншин, презумпція невинності особи), суспільні (право на об'єднання), релігійні, освітні, господарські (трудові), соціальні права.

Згідно з конституцією Німеччина перетворювалась з конституційної монархії на республіку, з федеративним устроєм. Тим не менше назва „Німецька імперія” зберігалася. Було встановлено, що нова держава базується не на „союзи династій”, а на союзі суб'єктів федерації, статус яких було змінено з „союзних держав” на землі.

Главою держави проголошувався президент, який обирався за допомогою прямих виборів терміном на 7 років. Главі держави приділялася роль позапартійного арбітра, який мав сприяти встановленню стабільності в суспільстві, який мав виступати важливим чинником стримання абсолютизму парламенту. Конституція приділяла досить широке коло повноважень президенту, як главі держави, а також у сфері виконавчої влади. Президент:

- Призначав і звільняв канцлера
- За поданням канцлера призначав імперський уряд, вищих посадових осіб країни
- Був верховним головнокомандувачем
- Представляв країну у міжнародних відносинах, укладав договори
- Володів правом помилювання
- У випадку загрози конституційному ладу чи порушень громадської безпеки і порядку він міг вводити надзвичайний стан, при якому дозволялось тимчасово відходити від додержання прав і свобод
- Вирішував спори між палатами стосовно законопроектів
- Володів правом розпуску рейхстагу

Згідно з конституцією вища законодавча влада належала рейхстагу, який був органом народного представництва. Однак фактично вона здійснювалася двопалатним парламентом: рейхстагом і рейхсратом. Рейхстаг обирався за допомогою загальних прямих виборів терміном за пропорційною системою. Рейхсрат був палатою територіального представництва, яка складалася з представників земель. Кожна з земель отримувала кількість голосів, яка була пропорційна кількості жителів, що проживали на її території. Однак з метою обмеження впливу окремих земель вводилась заборона отримувати більше 2/5 місць у верхній палаті.

Законодавча компетенція в Німеччині була розділена на три сфери: виключна компетенція федерація, сфера переважного федерального законодавства (у якій землі могли приймати закони, якщо ці питання не були

врегульовані імперським законодавством), сфера законодавства суб'єктів федерації. Також було встановлено принцип переваги федерального над земельним законодавством. До сфери виключної компетенції федерації відносились питання зовнішніх зносин, громадянства, митне право, оборона, пошта і телеграф, федеральні податки тощо. До сфери переважного федерального законодавства належали цивільне і кримінальне право, судоустрій, торгівля, промисловість, утворення об'єднань громадян, визначення порядку реалізації свободи слова, друку, об'єднань тощо. Окрім цього федерація могла приймати обов'язкові до виконання основні принципи законів, які мали розроблятися землями: в сфері освіти, культури, релігії тощо. До сфери компетенції земель належало незначне коло питань у сфері місцевого оподаткування, доріг і комунікацій, санітарної медицини тощо.

Законодавчий процес. Правом законодавчої ініціативи володіли депутати рейхстагу і уряду, за погодженням з рейхсратом. Будь-який законопроект віднесений до сфери федерації спочатку розглядався рейхстагом, а потім передавався на затвердження рейхсрату. Останній міг застосувати право вето і відправити законопроект на повторний розгляд. Рейхстаг долав вето при повторному прийнятті законопроекту кваліфікованою більшістю голосів. Необхідно також зазначити, що в деяких випадках (при прийнятті бюджету) рейхсрат міг вносити поправки у проект ухвалений рейхстагом.

У випадку виникнення спору щодо законопроекту питання передавалося на розгляд президента, який міг оголосити референдум по скасуванню прийнятого рейхстагом закону.

Окремим важливим повноваженням рейхстагу слід назвати право винесення питання дострокового позбавлення повноважень президента на референдум та паво ініціювати процедуру імпічменту президента, канцлера та будь-якого міністра.

Вищим органом виконавчої влади в країні був імперський уряд, який призначався президентом без обов'язкової участі складу більшості в парламенту. Однак уряд потребував затвердження його складу рейхстагом. На

чолі уряду стояв канцлер, за поданням якого президентом призначалися інші члени кабінету. Члени уряду несли персональну відповідальність перед парламентом, який міг відправити їх у відставку.

Федеральний устрій. Територія Німеччини складалася із 18 земель (15 республік та 3 вільних міст). Кожна з земель мала власний представницький орган – ландтаг, який обирався за допомогою всенародних виборів. В кожному з суб'єктів федерації діяла власна конституція, яка мала бути узгоджена з федеральною конституцією, обирався уряд тощо.

Конституцією передбачалось створення Імперської судової палати, яка стала прообразом конституційного суду і основним завданням якої було нагляд за відповідністю федеральному законодавству законодавства земель.

6. Державний лад фашистської Німеччини (1933-1945)

В двадцятих роках в Німеччині склалася доволі складна економічна ситуація, яка викликала нестабільність та революційні настрої в суспільстві. В такій обстановці представники крупного капіталу, які побоювались нової робітничої революції, вирішили згуртуватись та підтримати націонал-соціалістичну робочу партію на чолі з Адольфом Гітлером. Ця партія виникла в 1919 році і її метою було створення нової сильної Німеччини, в тому числі за рахунок інших ненімецьких народів. Партія обіцяла ліквідувати безробіття, підвищити ціни на сільськогосподарську продукцію і в цілому відновити сприятливу економічну ситуацію. Лозунги партії були розраховані на підтримку широкими верствами населення. Однак ще до приходу до влади було висунуто ряд ідей завойовницького, анти людського по суті характеру (зверхність німецької нації, необхідність завоювання достойного життєвого простору за рахунок інших країн тощо).

Під час виборів до рейхстагу 1932 року фашисти отримали достатньо велику кількість голосів, однак здобули абсолютної перемоги. Тим не менше, президент Гінденбург, під впливом великих підприємців та військових, призначив Гітлера канцлером Німеччини.

Зайнявши посаду канцлера, Гітлер почав проводити політику на встановлення фашистської диктатури в країні. Було прийнято ряд законів, які обмежували політичні свободи громадян і наділяли необмеженими правами поліцію та силові структури. З часом фашистський уряд заборонив діяльність будь-яких партій, окрім націонал-соціалістичної.

З часом розпочалася поступова інтеграція партійних структур в державний апарат. Рішення з'їздів фашистської партії з моменту їх ухвалення ставали законами, перебування на державній службі безпосередньо пов'язувалось з перебуванням у лавах партії тощо. Оскільки партія мала воєнізовану структуру, з наявністю окремих воєнізовано-поліцейських органів (гестапо, сс тощо), то в ній підтримувалася жорстка дисципліна, і її діяльність була суворо централізованою.

Державна влада в Німеччині сконцентрувалася в руках канцлера, який одночасно був фюрером (вождем) партії, головнокомандувачем збройних сил тощо. Усі ці посади обіймав Адольф Гітлер, який був визнаний ні перед ким не підзвітним вождем нації. Йому також було надано право передавати владу у спадок. В 1934 році було ліквідовано посаду президента і його повноваження передані фюреру.

Найвищим законодавчим органом формально визнавався рейхстаг, до складу якого могли входити лише члени націонал-соціалістичної робітничої партії, особисто визначені фюрером. Для легітимації обрання членів рейхстагу проводився плебісцит. Верхня палата парламенту рейхсрат була ліквідована. Основним завданням рейхстагу вважалося прийняття законів, однак враховуючи, що уряд наділявся правом приймати загальнообов'язкові акти, які навіть суперечили конституції, то ця функція парламенту була зведена нанівець.

В цей період в Німеччині утворюється велика кількість центральних органів влади, безпосередньо підпорядкованих вождю, які мали виконувати функції управління у різних сферах. Так разом з імперським урядом було утворено ряд центральних установ: Рада міністрів по питаннях оборони,

Таємний кабінет, Колегія трьох уповноважених тощо. Важливу роль у фашистському державному механізмі займали також органи, які забезпечували ідеологію фашизму та відповідали за безпеку діючого режиму. Серед цих органів потрібно відзначити міністерство суспільної освіти і пропаганди, імперську палату культури, державні телерадіокомпанії, головне управління імперської безпеки у складі таємної поліції (гестапо), служби безпеки, поліції порядку тощо.

Була проведена реформа територіального устрою. Землі були позбавлені статусу суб'єктів федерації і перетворилися на ланки адміністративного устрою. Ліквідовувалася діяльність земельних парламентів. Уряди земель призначались канцлером і були безпосередньо підпорядковані урядові. Окрім цього призначались намісники земель, які були повинні слідкувати за додержанням вказівок центрального уряду та здійснювали нагляд за місцевими органами.

Значної перебудови зазнала також судова система. Окрім діючих судів вводилися ряд інших судових установ, з повноваженнями надзвичайного характеру. Серед них потрібно відзначити діяльність народних трибуналів, які вирішували справи про державну зраду у спрощеному порядку. Окрім цього в армії діяли спеціально створені військово-польові суди. Діяльність згаданих судових органів відзначалася особливою жорстокістю при недодержанні елементарних прав підсудних.

В 1939 році фашистська Німеччина розпочала другу світову війну. За короткий проміжок часу була завойована територія Польщі, частина Франції. Ще до початку війни була приєднана Австрія і Чехія. В 1941 році фашисти оголосили війну Радянському Союзу, в результаті якої зазнали поразки. В 1945 році Німеччина була завойована військами Радянського Союзу, США, Англії та Франції. Територія країни була поділена на чотири окупаційні зони, кожна з яких контролювалася військами країни-союзниці. Вища влада в країні була передана Союзній контрольній раді, яка складалася з глав військових адміністрацій чотирьох союзних країн. Було проведено демілітаризацію країни,

знищено виробничий потенціал, який був здатен виробляти зброю, проведено „чистку” апарату від представників нацистської партії.

7. Державний лад ФРН (1946-1990)

В 1949 році з дозволу влад США, Великобританії і Франції три окупаційні зони на території Німеччини, які контролювалися урядами цих держав, були об'єднані у єдину державу – Федеративну Республіку Німеччина. При цьому північно-східна окупаційна зона, яка контролювалася військами СРСР, до складу новоутвореної держави не увійшла, а на її території була створена Німецька демократична республіка, яка згодом увійшла до т. з. „соціалістичного табору”. Таким чином, після закінчення Другої світової війни на території німецьких земель утворилося два державних утворення – ФРН та НДР. Окрім цього було визначено, що місто Берлін, яке було столицею колишньої Німеччини буде поділено на дві частини: східна – стане столицею НДР, а на території західної утворилося спеціальне державне утворення під контролем західних країн з назвою Західний Берлін.

Відразу ж після утворення ФРН дістала нову конституцію, яка була затверджена окупаційними владами. Столиця новоутвореної держави була перенесена до м. Бонн. Конституція відновила демократичні інститути влади та в деякій мірі була схожою на Веймарську конституцію. Згідно з новим конституційним документом, який мав назву Основний закон, ФРН ставала парламентською республікою з федеративним устроєм та демократичним режимом. Країна складалася з 10 земель, кожна з яких була самостійною у вирішенні питань бюджету та незалежною одна від одної. Кожна з земель мала свій представницький орган із законодавчими функціями – ландтаг та власний уряд, який володів значною ступінню самоврядності по відношенню до центру.

Главою держави в країні вважався президент, який обирався парламентом терміном на 5 років. Президент не був наділений реальними повноваженнями по управлінню країною і майже уся повнота влади належала уряду.

Законодавча влада належала двопалатному парламенту, який складався з нижньої палати – бундестаг та верхньої палати – бундесрат. Вибори до бундестагу проходили за мажоритарно-пропорційною системою. До складу парламенту входили депутати, обрані в округах, та депутати обрані від загальнонаціональних списків політичних партій, які на виборах подолали 5% бар'єр. До складу бундесрату належали представники земель, які призначалися їх урядами. Основні законодавчі повноваження належали бундестагу. Однак з цілого ряду питань (зміна конституції, переділ території, компетенція земельних влад, фінанси) бундесрат наділявся правом абсолютного вето. У інших випадках верхній палаті належало право відкладального вето.

Федеральна виконавча влада належала федеральному уряду на чолі з канцлером. Канцлер обирався парламентом, за поданням президента, формування іншої частини складу уряду відбувалося за поданням канцлера. Однак на практиці главою уряду ставав лідер партії парламентської більшості. Уряд, а особливо його глава, був реальним політичним лідером держави, який концентрував у своїх руках значну кількість владних повноважень.

Найважливішим федеральним судовим органом слід вважати Конституційний суд ФРН. До повноважень суду входило тлумачення конституції, визначення відповідності конституційним нормам прийнятих законів, вирішення питання щодо розмежування компетенції між федерацією і землями тощо.

В період з 1949 по 1990 рік найбільш впливовими партіями у ФРН були Християнсько-демократична партія та Соціал-демократична партія. Ці партії, як правило здобували перемогу на парламентських виборах, однак зазвичай вони не набирали абсолютної більшості місць у бундестазі і тому не могли сформувати власний уряд. Виходячи з цього, досить помітну роль відігравала менш впливова партія вільних демократів, яка вступала то з однією то з іншою з двох названих партій, забезпечуючи собі представництво на високих урядових посадах.

ТЕМА 12. РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ В США

- 1. Утворення США.**
- 2. Конституційний лад США 18-20 ст.**
- 3. Розвиток держави у США у 18- поч. 20 ст.**
- 4. Основні тенденції державно-правового розвитку США в 20 ст.**
- 5. Розширення державного апарату США в 20 ст.**
- 6. Правоохоронні органи США.**

1. Утворення США.

США на сьогодні є однією з наймогутніших країн світу. Однак історія її державності розпочалася відносно недавно (порівняно з деякими потужними європейськими країнами).

Базою утворення США виступили англійські колонії, засновані на північно американському континенті в 17 – 18 ст. На момент утворення можна було виділити три основні регіони: південь, де переважав рабовласницький спосіб виробництва, північ – колонії, в яких дістав розвиток мануфактурний спосіб виробництва, центр – деякі колонії, які зайняли так зване проміжне становище. Населення колоній складалося в основному із представників англійської аристократії, буржуазії, фермерів та завезених африканців-рабів.

З точки зору порядку управління колонії також поділялися на три групи: приватновласницькі володіння (Меріленд, Пенсільванія), колонії-республіки (Род-Айленд, Коннектикут), королівські колонії. Населення колоній вважало себе вільними підданими англійської корони, на нього поширювалася дія основних правових актів метрополії (Біль про права, Велика хартія вільностей тощо.) Однак з часом проявилася протистояння між урядом, який розглядав колонії в якості сировинного придатку, та населенням колоній. Найбільшої гостроти ці протиріччя досягли в середині 18 століття.

Основні етапи боротьби за незалежність.

- 1774р.- скликання у Філадельфії Першого континентального конгресу колоній, який прийняв звернення до короля Англії, в якому було виражено прохання припинити порушення прав жителів колоній. Англійський уряд відреагував військовими діями.
- 1775р. – Другий континентальний конгрес, який оголосив війну Англії, утворив американську армію. Почалася війна за незалежність.
- 4 липня 1776 року Третій континентальний конгрес прийняв Декларацію про незалежність. Цей документ був складений групою політиків (Джеферсоном, Вашингтоном, Адамсом, Гамільтоном), які притримувалися прогресивних поглядів на державотворчі процеси, сповідували ідеї наявності у людини невід’ємних природних прав тощо. У Декларації було оголошено про розірвання залежності між колоніями і метрополією, через порушення Англією невідчужуваних прав американців. На основі теорії природного права оголошувався принцип національного суверенітету, повновладдя народу тощо.
- 1781 р. – прийняття конгресом першого конституційного документу США, який мав назву „Статті конфедерації”, в якому було зафіксовано створення Сполучених Штатів Америки як державного утворення конфедеративного типу, до складу якого входили англійські колонії, розташовані у Північній Америці. Колонії були проголошені незалежними державами (штатами). Було встановлено, що кожний штат зберігає свою незалежність, зобов’язується надавати допомогу і підтримку іншим штатам та не втручатися в їх справи. Оголошувалося про свободу пересування та торгівлі в середині конфедерації. Для ведення загальних справ утворювався Конгрес, в якому кожен зі штатів мав по одному голосу. Конгрес працював сесійно, а в перерві між сесіями його функції виконував Комітет штатів.

Таким чином, в кінці 18 століття в Північній Америці виникле нове державне утворення конфедеративного типу – Сполучені Штати Америки, яке було остаточно визнано за англо-американським мирним договором 1783 року.

2. Конституційний лад США у 18-20 ст.

Після завершення у 1783 році війни з Англією правлячі кола північно американських колоній дійшли до необхідності посилення союзу між штатами і переходу на більш централізовану систему державного ладу.

В 1787 році у Філадельфії зібрався Конституційний конвент, на якому були представлені 12 із 13 штатів. На протязі чотирьох місяців ввелася підготовча робота, результатом якої було прийняття Конституції, що діє і сьогодні.

Одним з основних принципів конституції визнався *принцип розподілу влад* на законодавчу, виконавчу і судову.

Законодавча влада надавалася Конгресу США (парламенту), який складався з двох палат: сенату (верхня палата) і палати представників (нижня палата). Сенат був палатою територіального представництва, а палата представників виражала інтереси нації в цілому. Сенат складався з обраних терміном на 6 років законодавчими органами штатів senatorів. Палата представників – з конгресменів, обраних на 2 роки населенням штатів із розрахунку 1 конгресмен від 30000 громадян. Найважливішою прерогативою Конгресу було прийняття законів. У цій сфері обидві палати були наділені однаковими повноваженнями, за виключенням законів у фінансовій сфері, які могли ініціюватися палатою представників. Законопроект перетворювався на закон у випадку його прийняття обома палатами та затвердження президентом. Президент був наділений правом відкладального вето, яке долалося 2/3 голосів членів обох палат.

Виконавча влада здійснювалася президентом, який наділявся повноваженнями глави держави і уряду. Президент визнавався верховним головнокомандувачем, наділявся правом помилування, за згоди і поради сенату призначав дипломатів та інших вищих посадових осіб, скликав палати Конгресу у термінових випадках та здійснював інші повноваження. Як глава уряду, президент керував адміністративним апаратом та повсякденними справами в галузі управління, видавав адміністративні розпорядження, які мали

відповідати діючим законам. Президент обирався за допомогою непрямих виборів терміном на 4 роки. Вибори проходили наступним чином: населення штатів обирало виборщиків, які в свою чергу обирали президента.

Третя влада була представлена *судом*. Загально федеральну судову систему очолював Верховний Суд США. По найбільш важливим справам суд здійснював розгляд за участі присяжних. Судді верховного суду призначалися президентом за згодою сенату на невизначений термін.

Таким чином передбачалася *конституційна система „стримувань і противаг”*. Конгрес міг відхилити законопроекти, внесені на розгляд президентом, а сенат – не погодитися із внесеною на його розгляд кандидатурою. Конгрес і сенат, за участі верховного суду, отримали право розпочати і провести процедуру притягнення президента до відповідальності. Президент був наділений правом відкладального вето, що дало йому можливість впливати на законодавчий процес. Введення двопалатної системи конгресу передбачало конкуренцію палат і запобігало узурпації законодавчої влади однією з палат. Різні терміни обрання парламенту та президента запобігали безвладдю.

Конституція передбачала *федеративний устрій*. Відповідно розмежовувалися правомочності між загально федеральною владою та владами окремих штатів. Федерація була наділена правом здійснення закордонних справ, зовнішньої торгівлі, регулювати грошову систему країни, встановлювати єдині стандарти в галузі метрології, керувати питаннями оборони. Підкреслювалося верховенство федерального права. Фіксуючи основи федерації, конституція вводила змішану систему Конгресу, в якій представництво корпусу виборців країни в цілому стало суміщатися з рівним представництвом штатів у сенаті в незалежності від кількості населення кожного з них. Таким чином, верхня палата ставала більш послідовним виразником інтересів штатів, особливо малонаселених.

Однією з важливих ознак Конституції була відсутність у її основному тексті норм, які б стосувалися прав і свобод людини. Ця прогалина була

заповнена в 1791 році із введеннями у дію прийнятого в 1789 р. *Біллю про права*, який складався з десяти поправок до Конституції. Принциповою ідеєю поправок було визнання недопустимості прийняття законів, які порушують свободи громадян (віросповідання, слова і преси, мирних зібрань, звернення до уряду з проханням зупинити зловживання). Визнавалося право носіння зброї, заборонялося проводити затримання особи, слідчі дії, які порушують її особисті права без належно оформлених дозволів. Ніхто не міг бути підданий покаранню інакше, як за рішенням суду. Вводився обов'язковий розгляд кримінальних справ судом присяжних та обумовлювалося право обвинуваченого на захист.

Таким чином, із прийняттям Біллю про права американська конституція стала першим в історії документом, який на сьогодні прийнято класифікувати як конституція. Однією з важливих ознак цього акту є його надзвичайна стабільність (діє і сьогодні), яка обумовлена наявністю в ньому лише найбільш важливих, основоположних принципових норм і надзвичайно складним процесом внесення змін до нього.

3. Розвиток держави у США у 18- поч.20 ст.

Першим президентом США було обрано Дж. Вашингтона. З його іменем пов'язано утворення апарату загально федеральної центральної виконавчої влади. Було утворено ряд центральних органів (департаментів), які керували відповідними галузями: військовий, фінансовий, державний (закордонних справ). Пройшла уніфікація структури органів влади і управління в штатах: законодавча влада в основному здійснювалася легіслатурами, а виконавча – губернатором, ступінь повноважень якого була різною у різних штатах.

Суди були реорганізовані у класичну федеративну систему, яка складається із двох паралельних рівнів судових систем: федеральної судової системи та судової системи окремих штатів. Таким чином, у кожному штаті утворилася власна судова система, яка не завжди була схожа на судові системи інших штатів. Однак в цілому у штатах склалася триступінчата судова система,

яка включала до себе місцеві суди, що розглядали мілкі справи, суди першої інстанції – здійснювали розгляд основної категорії справ, верховні суди – здійснювали перегляд рішень нижчих судів у якості апеляційної інстанції.

Федеральна судова система складалася з окружних, апеляційних та Верховного суду США. Уся країна була розділена на судові округи, в яких діяли окружні суди в якості суду першої інстанції, які розглядали справи правовідносин, по яких регулювалися федеральним законодавством. Декілька окружних судів були прикріплені до апеляційного суду, який здійснював перегляд віднесених ними рішень. Верховний суд вважався найвищою судовою інстанцією країни, який здійснював розгляд справ по обвинуваченню вищих посадових осіб, справ, де однією із сторін виступає один штат, а також перегляд справ у останній інстанції, по рішенням винесеним нижче стоячими федеральними судами в апеляційному порядку.

Таким чином, однією з особливостей судової системи США був її розподіл на два рівні, згідно з яким суди федеральної юрисдикції розглядали справи федерального значення, а суди штатів – справи місцевого значення. Іншою особливістю було поступове перетворення вищого судового органу США та відповідно штатів у суди вищої конституційної юрисдикції, які могли визнавати окремі акти неконституційними і проводили тлумачення Конституції. Окрім цього необхідно зазначити, що в США не було утворено окремої системи конституційної юстиції, і загальні суди здійснювали частково функцію конституційних судів.

Однією з важливих тенденцій державотворення було *територіальне розширення країни*, яке відбувалося в основному за рахунок захоплення земель корінних індіанців, завоювання мексиканських земель, придбання володінь європейських країн у Північній Америці. Нові землі отримували автономію у складі США, утворювали власні законодавчі органи. Однак центр залишав за собою значні права в керівництві автономією. Так, місцевий уряд очолювався призначеним президентом губернатором, який міг накласти вето на прийняті місцевими законодавчими зборами закони, Конгрес міг позбавити автономію її

спеціального статусу тощо. Поступово, при дотриманні умови встановлення республіканської форми правління та ряду інших, автономія могла бути реорганізована у окремий штат. Окрім цього окремі шати утворилися шляхом самовизначення через відокремлення від інших штатів. Таким чином, на початок 20 століття у США налічувалося 48 штатів.

Важливим елементом політично системи США були *партії*, які хоча і не являли собою владні органи, але здійснювали значний вплив на державну політику США. В 1828 році утворилася демократична партія, яка була створена на базі очолюваного Джеферсоном політичного угруповання, яке виступало за необхідність включення до складу Конституції білю про права. З часом у складі цієї партії почали домінувати представники консервативно налаштованого півдня. В 1854 році утворилася республіканська партія, в якій з часом намітилися дві течії: права та ліберально-демократична. Інтенсифікації політичної структуралізації суспільства сприяла проведена о в країні лібералізація виборчого права, внаслідок чого активне виборче право отримали усі повнолітні чоловіки; також були скасовані деякі цензи для зайняття посад.

Наріжною сторінкою в американській історії слід вважати *громадянську війну 1861-65 років*. Причиною війни виступили протиріччя між консервативно налаштованими, рабовласницькими південними штатами та індустріальними, більш розвиненими північними штатами. Війна розпочалася після обрання радикально налаштованого республіканця Лінкольна президентом, який виступав за відміну рабства. Південні штати оголосили про утворення конфедерації південних штатів і вихід зі складу США. Розпочалися воєнні дії, в яких переможцем став федеральний центр. Після закінчення воєнних дій у південних штатах було введено тимчасове воєнне управління, яке могло бути скасоване лише після прийняття 15 поправок до Конституції, яка передбачала надання виборчих прав всім громадянам незалежно від кольору шкіри.

Таким чином, *основним завоюванням держави цього періоду слід вважати урівняння громадян незалежно від кольору шкіри у політичних правах*

і скасування рабства. В країні склалися сприятливі умови для її подальшого розвитку у економічній, політичній, культурній сферах. Державний лад, встановлений Конституцією 1787 року, виявився дієздатним і був збережений.

4. Основні тенденції державно-правового розвитку США в 20 ст.

В 20 ст. США домоглися високих стандартів у багатьох галузях суспільного життя, передусім у економічній сфері, і поступово перетворилися на державу – світового лідера. Дві світові війни, в яких приймала участь Америка, майже не спричинили негативних наслідків для неї; більше того, вони сприяли зростанню її економічної потужності. З часом в країні відбулася структурна перебудова в економіці, наслідком якої був перехід домінування до крупних фінансово-промислових корпорацій. В країні відбулися також зміни у публічному секторі. Однак зміни в державному ладі США, які відбулися в 20 ст., носили фактичний характер і майже не зачіпали основ конституційного порядку.

Перш за все необхідно зазначити на значні *зміни у галузі федерального виборчого права*, які розпочалися в двадцятих роках минулого століття. В 1920 році жінкам було надано право активного і пасивного виборчого права. З часом було вирівняно виборчі права громадян окремих штатів і федеральних територій. Було заборонено обмежувати виборчі права на підставі несплати податків. З часом надано виборчі права всім громадянам, які досягли 18 річного віку та скасовано більшу частину виборчих цензів, які стосувалися майнового стану. Окрім цього було змінено кордони виборчих округів у відповідності з кількістю населення. На основі змін у федеральну виборчу систему значно демократизувалися також виборчі системи окремих штатів.

На протязі 20 століття в країні повністю сформувалася *двopapтійна система* (республіканці-демократи), яка будувалася на наявності в країні двох потужних політичних сил, які не мають принципової різниці у поглядах і змінюють одна одну на чергових виборах, не даючи узурпувати владу.

Основні зміни в державному механізмі знаходилися у площині *розширення джерел формування державної політики*. Все більшу роль в цьому сенсі починають відігравати різні підприємницькі союзи та подібні їм громадські об'єднання, які по суті були групами тиску. Найбільш значними з них були і залишаються Національна асоціація промислових компаній та Торгова палата. Ці об'єднання окрім економічних виконують по суті політичні функції, оскільки шляхом прийняття різного роду рекомендацій та їх лобіювання по суті впливають на процес прийняття нормативно-правових актів.

Ще одна не менш важлива тенденція розвитку механізму держави полягала у *централізації державної влади*. Цей процес не носив відкритий характер і був досить складним, оскільки політичні влади окремих штатів, природно, виступали проти нього. Важливим фактором централізації країни виступила т.з. „доктрина вічного союзу”, у відповідності з якою за кожним штатом перестало визнаватися право на сепаратизм (відокремлення) від США та право окремого штату на невизнання федерального законодавчого акту.

Наступним проявом централізації було *розширення компетенції федеральної влади* та утворення розгалуженого апарату управління, який складався з професійних службовців. В країні діяли принаймні три типи федеральних установ: департаменти (міністерства) – основним завданням яких було здійснення державного управління відповідної галузі, агентства – органи, подібні до департаментів за своїми функціями, але нижчі за статусом, тимчасові комісії та інші органи – створені для вирішення конкретних задач.

Суттєвим було також питання щодо *призначення вищих посадових осіб в державі*. В цей час склалася практика розподілу федеральних посад на дві категорії: політичних і цивільних. До перших посад належали глави департаментів та інші вищі службовці, і вони вважалися найближчими соратниками президента, обраного на черговий строк. Призначення на ці посади потребувало схвалення сенату, який, як правило, завжди погоджувався з пропозицією президента. Особи, що займали ці посади, розглядалися як радники президента з відповідного кола питань. Враховуючи таке розуміння

вищих державних посад, в США не склалася практика утворення вищого колегіального органу виконавчої влади, який би ніс відповідальність перед парламентом. Вищі службовці вважалися особисто підзвітними президентові. Щодо посад цивільної служби, то їх займали кадрові службовці, які рідко змінювалися з приходом нової влади і вважалися професійними управлінцями.

В структурі державного управління дістала свій прояв і інша тенденція, яка була обумовлена федеративним устроєм США. Формально в країні не сформувалася єдина система державної служби. Кожен штат утворював власну систему адміністративних органів, які номінально не були підлеглими федеративним органам влади. Однак на практиці федеративні органи влади дістали змогу втручатися в діяльність органів влади окремих штатів, використовуючи для цього різноманітні засоби, перш за все фінансового характеру.

Однією з важливих тенденцій в державно-політичній сфері слід виділити *зростання ролі виконавчої влади у сфері правотворчості*. Органи виконавчої влади за допомогою т. з. виконавчих наказів, які мали конкретизувати законодавство, та актів делегованого законодавства фактично створювали нові правові норми. В цей же час спостерігається зростання ролі центральних відомств правоохоронно-оборонного блоку. Тим не менше, за допомогою інших гілок влади, система державної влади в США на сьогодні залишається збалансованою.

5. Розширення державного апарату США в 20 ст.

Однією з тенденцій державотворення, яка мала місце в США в 20 ст., було поступове розгалуження системи державного апарату. В цей період часу спостерігалось значне розширення структури органів виконавчої влади, які підпорядковані президентові. Утворилася велика кількість департаментів, агентств, відомств, комісій, комітетів, кожен з яких входив до системи адміністративних органів, наділених владними повноваженнями та правами виносити рішення стосовно прав і обов'язків фізичних і юридичних осіб.

Державним органам належало також право видання нормативно-правових актів та контролю за їх виконанням, що значно підсилювало їх статус. Виходячи з цього, в країні з'явилася велика кількість приписів, норм, стандартів, які були результатом правотворчості адміністративних відомств і значно розширювали коло їх впливу на суспільні відносини.

Апарат вищих органів влади формувався президентом спільно з конгресом. Президент здійснював загальне керівництво та контролював їх діяльність. У відповідності з спеціальними актами конгресу йому також належало право проводити реорганізацію цих органів.

Органами державної виконавчої влади найвищого рівня слід вважати *департаменти*, основною функцією яких є здійснення керівництва окремою галуззю в країні. Перші з них виникли ще у 18-19 столітті і займалися керівництвом найважливішими галузями: департамент оборони, департамент фінансів, державний департамент тощо. Починаючи з 20 ст., враховуючи кардинальні зміни у внутрішній політиці в країні, виникли ряд нових департаментів: департамент праці, департамент охорони здоров'я і соціальних служб, департамент освіти, департамент житлового будівництва і міського розвитку, департамент транспорту, департамент по енергетиці.

Специфічним утворенням адміністративної системи США є незалежні *агентства*, які наділені адміністративними і деякими судовими повноваженнями, але залишаються відокремленими від міністерств і користуються певною самостійністю по відношенню до президента. Агентства вважаються підпорядкованими конгресу, але контроль за їх діяльністю та оперативне керівництво здійснюється президентом. Агентство очолюється, як правило, колегіальним органом, глава якого призначається президентом. Термін призначення членів органу управління перевищує термін обрання президента. Окрім цього проводиться поступова ротація його складу. Ці фактори сприяють збільшенню незалежності керівного органу агентства від глави держави. На сьогодні утворено більше 100 агентств, які за функціональною ознакою можна розділити на політичні, економічні і соціальні.

До першої групи слід віднести Комісію по громадянським правам, Федеральну виборчу комісію; до другої – Федеральну резервну систему, Комісію по цінним паперам та біржовим операціям, Федеральну корпорацію страхування вкладів, Експортно-імпорتنний банк тощо; до третьої – Національну раду по трудовим спорам, Комісію по забезпеченню рівних можливостей для працевлаштування тощо.

Окремим видом державних органів є *урядові корпорації*, статус яких схожий до статусу незалежних агентств. З одного боку вони діють в якості адміністративних утворень, а з іншого – вступають у цивільно-правовому обороті в якості звичайних юридичних осіб, заснованих на державній власності. Основною функцією таких суб'єктів є виконання конкретних завдань сформульованих урядом. Одним з прикладів можна навести Корпорацію по гарантуванню пенсійного забезпечення.

Одним з видів федеральних органів слід назвати різноманітні *комісії, бюро, комітети*, які носять тимчасовий характер і утворюються для вирішення актуальних проблем та виконання конкретних задач. Такі органи діють певний проміжок часу і, або припиняють свою діяльність, або трансформуються у постійно діючі органи у ранзі департаментів чи агентств. Серед прикладів можна навести Міжштатну комісію по торгівлі, яка була реорганізована у Міністерство торгівлі, Федеральну комісію по енергетиці тощо.

Однією з найважливіших ланок державного апарату слід вважати *Виконавче управління президента*. Не дивлячись на те, що утворення цього органу не передбачено Конституцією країни, з початку свого утворення воно займало важливе місце у системі органів державної влади. Воно було створене за виконавчим наказом президента Рузвельта для виконання інформаційно-координуючих функцій з метою підсилення взаємодії між окремими ланками державного апарату. З початку утворення управління було мало чисельним за складом, однак з часом його штат значно розширився. Управління за організаційною структурою поділяється на *Апарат Білого дому, Адміністративно-бюджетне управління, Раду по плануванню національних*

ресурсів, Управління економічної стабілізації, Інформаційну службу новин, Управління з надзвичайних ситуацій, Управління координації інформації, Раду національної безпеки з підпорядкованим їй Центральним розвідувальним управлінням тощо.

Основним органом Виконавчого управління слід вважати Адміністративно-бюджетне управління, яке займається зібранням і аналізом даних для складення і контролю за виконанням щорічного бюджету, вивчення діяльності органів виконавчої влади, розробка планів реорганізації, ревізія бюджетних коштів, схвалення прийняття та зміни державних програм тощо. Враховуючи особливе значення цього органу, його керівник призначається президентом, але з обов'язковим наданням згоди сенатом.

Враховуючи поступове розширення повноважень президента, поступово розширялася і компетенція Виконавчого управління президента, яке окрім виконання координаційних функцій перетворилося на орган по розробці основних засад державної політики, особливий чинник прийняття важливих рішень.

6. Правоохоронні органи США.

Правоохоронні органи США займають важливе місце в системі органів державної виконавчої влади федерації та окремих штатів.

Особливістю формування системи правоохоронних органів є її *децентралізація* і, як її наслідок, відсутність єдиної вертикальної структури на території всієї країни у цілому ряду таких органів. Такий факт перш за все спричинений тим, що США є федеративною країною, в якій існує два рівня юрисдикції: юрисдикція федерації та юрисдикція штатів. Однак відсутність у США єдиної системи правоохоронних органів відрізняє її від цілого ряду інших федеративних країн, де діяльність правоохоронних органів входить до виключної компетенції федерації.

Ще однією характерною ознакою є *відсутність у США федеральної поліції*, як структурного підрозділу департаменту внутрішніх справ чи як

окремої структурної одиниці. Поліцейські функції в сфері федеральної юрисдикції виконуються рядом інших спеціальних органів, які діють в рамках департаменту юстиції.

Найбільш важливою ланкою правоохоронної системи є *атторнейська служба*, яка складається з декількох незалежних одна від одної атторнейських систем: федеральної, штатів, місцевої тощо. Органи атторнейської служби наділені повноваженнями порушення кримінальних справ, розслідування порушень законів, підтримання державного обвинувачення тощо.

Характерною ознакою атторнейської служби в США є той факт, що вона не здійснює функцій загального нагляду за додержанням законності та не складає єдиної структурно підпорядкованої системи органів. На кожному з рівнів юрисдикції діє власна служба, яка здійснює вищезгадані повноваження.

Федеральна атторнейська служба очолюється генеральним атторнеєм, призначається президентом за згодою з сенатом і одночасно є главою департаменту юстиції США. Посада генерального атторнея в країні вважається політичною, оскільки окрім функцій глави системи федеральних правоохоронних органів, які здійснюють розшукові, слідчі, розвідувальні, прокурорські та інші функції, він також виступає юрисконсультom федерального уряду та радником президента з правових питань.

Атторнейська служба має власну систему місцевих органів, які розташовані при федеральних окружних і апеляційних судах. До місцевих органів федеральної атторнейської служби належать атторнеї судових округів та федеральні маршали. Місцеві атторнеї виконують прокурорські функції на території округу, а маршали діють у якості виконавців рішень та розпоряджень федерального суду. Окрім цього вони керують спеціальними поліцейськими формуваннями, які використовуються для підтримання порядку у надзвичайних випадках.

Серед правоохоронних органів особливе місце займає *Федеральне бюро розслідувань*, яке діє в системі департаменту юстиції США. ФБР очолюється директором, який призначається президентом за згодою з сенатом. У

організаційному відношенні служба має свої підрозділи по всіх великих містах країни. Формальним завданням ФБР є ведення слідства по злочинам, передбаченим федеральним законодавством. Однак в полі його діяльності на практиці є значно ширше коло справ, особливо тих, які набувають широкого резонансу і мають політичне забарвлення. Особливе значення ФБР серед інших правоохоронних та оборонних органів пояснюється також тим, що до його компетенції належить міжвідомча координація всієї діяльності по забезпеченню внутрішньої безпеки країни. Таким чином, ФБР є не тільки слідчим органом, але і спеціальним органом контррозвідки.

У складі департаменту юстиції США також діє ряд інших правоохоронних органів, основним завданням яких є забезпечення законності у різних галузях суспільного життя. Серед таких органів слід відзначити *Службу імміграції і натуралізації, Адміністрацію по застосуванню закону про боротьбу з наркоманією тощо.*

Діяльність ФБР та інших правоохоронних органів департаменту юстиції США тісно пов'язана з діяльністю спеціальних розвідувальних органів США, які входять до складу розвідувального співтовариства США. Основна ланка цього співтовариства – *Центральне розвідувальне управління*, яке було створено в 1947 році. ЦРУ очолюється директором, що призначається президентом за згодою сенату. Метою діяльності ЦРУ є обов'язок захищати національну безпеку держави. Закон, за яким було створено ЦРУ, не передбачав надання цьому органу поліцейських функцій і підкреслював, що його діяльність має носити зовнішній характер. Тим не менше, окрім проведення розвідувальної роботи та операцій за межами США, ЦРУ нерідко ініціювало і здійснювало цілий ряд програм у середині країни, діючи при цьому таємно і нерідко поза рамками правового поля держави.

Не дивлячись на достатньо широку сферу повноважень та відносну „закритість” федеральних правоохоронних органів, діяльність кожного з них контролюється незалежними *генеральними інспекторами*, які зобов'язані декілька раз на рік доповідати конгресу про законність діяльності

підконтрольних їм служб, про порушення, використання бюджетних коштів, основні програми та окремі операції.

ТЕМА 13. ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ В ІТАЛІЇ

- 1. Об'єднання Італії в 19 ст. Державний лад Італійського королівства.**
- 2. Державний лад Італії періоду фашистської диктатури.**
- 3. Державний лад Італії після Другої світової війни. Конституція 1947 року.**

1. Об'єднання Італії в 19 ст. Державний лад Італійського королівства.

На протязі середньовіччя Італія не становила єдиного державного організму, і на її сучасній території існувало більше десятку країн, які володіли повною незалежністю, або входили до складу більш потужних монархій. Починаючи з 962 року, територія Північної і Центральної Італії входила до складу Священної Римської Імперії під назвою королівство Італія, яке згодом розпалося на декілька менших державних утворень. Характерним було співіснування на сучасній території держав з монархічною та республіканською формами правління. Найбільш крупними країнами стали Міланське герцогство, Венеціанська республіка, Папська область, Флорентійська республіка. Значна частина країн потрапила під іноземний вплив у особі Австрії, Іспанії та Франції.

В Південній Італії існували протягом деякого часу, як незалежні, Неаполітанське та Сицилійське королівства, які згодом перейшли під контроль правлячих домів Іспанії.

Історія Італії, як держави в її сучасних кордонах, розпочинається в другій половині 19 століття з моменту об'єднання італійських країн у єдину державу. Об'єднання сталося у 1861 році навколо найбільш потужного на той момент королівства П'ємонт (Савойя). Процес об'єднання італійських земель навколо П'ємонту носив назву „Рісорджименто”.

Внаслідок об'єднання на територію новоутвореної держави була розповсюджена Конституція П'ємонту 1848р., яка мала назву Альбертинський статут. За цією Конституцією в Італії встановлювалася конституційна монархія.

Главою держави був король, влада якого передавалася у спадок. Як глава держави, він був наділений широкими законодавчими і виконавчими повноваженнями, які він здійснював разом з парламентом і урядом. Король був наділений правом затвердження і відхилення законів, видання декретів, формував уряд, призначав усіх вищих посадових осіб держави, оголошував війну і укладав мир, укладав міжнародні угоди, був верховним головнокомандувачем збройних сил.

Законодавчий орган Італії складався з двох палат – сенату і палати депутатів. Сенатори призначалися королем довічно, а палата депутатів обиралася строком на п'ять років населенням. Вибори депутатів проводилися за мажоритарною системою. Виборче право належало лише громадянам чоловічої статі, які досягли 30 річного віку. До виборів також допускалися громадяни-чоловіки, які досягли 21 річного віку, відповідали цензу писемності, або податковому цензу, або цензу нерухомості, або відбули службу у війську.

Центральним виконавчим органом Італії був уряд. Члени уряду призначалися і звільнялися королем і несли відповідальність перед ним. Відповідальність уряду перед парламентом країни не була передбачена.

Судова система складалася з підпорядкованих королівському прокурору мирових суддів (преторів), які одночасно були слідчими та обвинувачами, обласних трибуналів, які здійснювали розгляд справ за участі присяжних, апеляційного суду та верховного касаційного суду.

В конституції також проголошувалися основні демократичні свободи, однак були внесені застереження щодо можливості їх обмеження законами у разі виникнення загрози державі тощо.

На початку 20 століття в країні спостерігалася криза королівської влади, наслідком якої було поступове формування урядів підзвітних і підконтрольних парламенту та фактичне передання права розпускати парламент від короля до уряду.

Важливим фактором побудови держави та її розвитку були взаємовідносини між Італією і Папою Римським. В 1871 році більша частина

території Папської області була приєднана до Італії. Під світською владою Папи залишилася західна територія Риму – Ватикан, яка була оголошена незалежною державою. Італія визнавала його суверенітет у внутрішніх та зовнішніх відносинах, а також зобов'язувалася виплачувати щорічну ренту на утримання глави Ватикану. Не дивлячись на такі домовленості, Ватикан з часом вимагав повернення відсіченої території, внаслідок чого виник конфлікт з Італією. Враховуючи серйозні засоби міжнародного впливу, які були у Ватикану, конфлікт заважав нормальному розвитку Італійського королівства.

2. Державний лад Італії періоду фашистської диктатури.

Не дивлячись на те, що Італія вийшла із першої світової війни однією з держав-переможниць, політична та соціально-економічна ситуація в країні залишалась складною. В таких умовах підсилились революційні настрої серед населення, в країні назрівала кризова ситуація. В умовах соціальної кризи відбувся занепад декількох політичних сил (ліберальної партії, католицької партії, соціалістичної партії тощо), з одночасним зростанням впливу фашистського руху.

Перша фашистська організація була заснована колишнім соціалістом Беніто Муссоліні ще до закінчення першої світової війни в 1915 році під назвою „фаши революційної дії”, яка виступала за активну участь у війні та розподілі наслідків перемоги, територіальне розширення держави тощо. З часом була заснована організація учасників війни та інші фашистські організації, які окрім іншого вимагали покращення економічного стану та соціального становища робітників і селян, внаслідок чого здобули підтримку серед значної частини населення. В 1922 році за підтримки асоціації промисловців, асоціації аграріїв та армії Муссоліні поставив вимогу перед королем про передання йому влади. Враховуючи ситуацію, король вирішив призначити його прем'єр-міністром з переданням частини владних повноважень. Таким чином, влада в країні була фактично захоплена фашистами.

З захопленням влади фашистами італійська конституція формально не втратила своєї чинності, однак фактично не виконувалася. В 1925 році був прийнятий закон „Про обов’язки і прерогативи глави уряду”, згідно з яким більша частина владних повноважень в країні перейшла до рук глави уряду, який призначався монархом і визнавався відповідальним виключно перед ним. Усі члени кабінету призначалися королем і були особисто відповідальні перед ним і прем’єр-міністром. Враховуючи той факт, що король знаходився під впливом фашистських лідерів, уся влада в країні опинилася в руках прем’єр-міністра.

Окрім повноважень по здійсненню виконавчої влади в країні уряду також було надано право видавати акти, які регулюють виконання законів, функціонування адміністративного апарату. Також уряду надавалося право на прийняття актів з силою закону у „виключних випадках”, коло яких не було обмежено законом. Остання правомочність перетворила уряд на другий законодавчий орган в державі.

Одним з напрямків реформування державної влади, проведеного фашистами, була реорганізація і часткова ліквідація представницьких органів. За виборчим законом 1923 року та реформою політичного представництва 1928 року в країні була встановлена пропорційна виборча система, яка передбачала отримання кваліфікованої більшості голосів у парламенті політичною силою, яка набирала відносну більшість голосів на чергових парламентських виборах. Таким чином, фашисти забезпечили собі абсолютну більшість голосів у парламенті, яка давала їм можливість прийняття будь-яких рішень. Окрім цього, в період з 1926 по 1927 рік в країні були заборонені усі політичні партії окрім фашистської, під приводом забезпечення державної безпеки.

Паралельно йшла ліквідація виборних органів місцевого самоврядування із заміною їх на призначених центром посадових осіб та створених при них дорадчих органах. На муніципальному рівні влада була передана призначеному міністром внутрішніх справ подеста, на обласному – префекту. Дорадчі органи

призначалися також міністром внутрішніх справ як на муніципальному, так і на обласному рівнях.

В 1938 році вищенаведена система державної влади була замінена на нову систему, яка базувалась на ідеї „корпоративної держави”. Основною ідеєю корпоративної держави, яка популяризувалася фашистською пропагандою, було примирення власників і найманих працівників. За допомогою реформи фашистські лідери намагалися ще більше укріпити свою владу в країні. Вихідним елементом держави нового толку були корпорації і синдикати, які утворювалися урядом за галузевою ознакою і були покликані представляти інтереси найманих працівників і власників відповідної галузі.

Одним з кроків реформи було розпущення парламенту і передання його повноважень до рук „Палати фашій і корпорацій”. До складу цього представницького органу входили члени уряду, представники корпорацій, вищих органів фашистської партії. До складу палати входили 650 членів, які призначалися особисто Муссоліні.

Важливу роль у механізмі корпоративної держави грала фашистська партія, яка перетворилася у суворо централізований державний орган. Партійні органи фактично замінили органи державної влади, і до них перейшли основні функції щодо управління державної та вироблення державної політики.

Особлива роль у партійній системі та системі державного апарату належала Беніто Муссоліні, який був визнаний вождем нації, главою уряду, міністром внутрішніх справ і оборони, главою партії. Йому було присвоєно титул „дуче” (вождь) і при цьому було зауважено, що він є незмінним і займає свої посади довічно. Таким чином, в руках однієї особи була сконцентрована майже уся повнота державної влади.

Партійні органи ділилися на одноосібні і колегіальні. Останні виконували здебільшого дорадчі функції. До одноосібних органів належали „дуче”, генеральний та адміністративний секретарі, які були найближчими помічниками вождя, федеральні секретарі, які очолювали фашистські організації провінцій, та секретарі нижчих партійних ланок. При кожному з

одноосібних керівників створювався дорадчий орган: при „дуче” – Велика фашистська рада, при генеральному секретарі – Національна директорія, при адміністративному секретарі – Національна рада, при федеральних секретарях – провінційна директорія, при секретарях – директорії. Усі органи були призначуваними посадовими особами вищого рівня.

Важливе місце у системі державного механізму фашистської Італії належало силовим органам та судовій системі, які формувалися головним чином шляхом розширення раніше існуючих органів. Основною ланкою в системі силових органів була поліція, яка поділялася на загальну поліцію, поліцію безпеки, корпус карабінерів. Очолював поліцію міністр внутрішніх справ, який призначався королем за поданням прем'єра (цю посаду обіймав Муссоліні). На рівні області поліцейські підрозділи очолювали префекти, які призначалися міністром.

Окрім суто поліцейських структур в країні була створена „добровільна міліція суспільної безпеки”, яка діяла під особистим керівництвом вождя, і основною метою якої було боротьба проти відкритих проявів непокори режиму. Цей підрозділ був воєнізованим, а його чисельність перевищувала регулярну армію.

Система кримінальних судів республіки також була дещо розширена і змінена. Окрім існуючих судових органів були введені поліцейські трибунали, які здійснювали розгляд справ, пов'язаних з антифашистськими проявами. Суди присяжних були замінені на суди шефенів. Останні підбиралися із числа чиновників і призначалися королем за поданням міністра юстиції. Під час досудового слідства діяла презумпція винності обвинуваченого, і він був майже позбавлений усіх процесуальних прав на захист. Отже, судова система фактично обслуговувала інтереси фашистської партії, не зберігаючи навіть формальні принципи відкритого, справедливого, незалежного судочинства.

3. Державний лад Італії після Другої світової війни. Конституція 1947 року.

Після закінчення Другої світової війни влада фашистів в Італії була скинена. Така ситуація була викликана загальним невдоволенням населення у методах керівництва фашистської верхівки, складним соціально-економічним станом і поразкою у війні.

Внаслідок зростання виступів проти влади та враховуючи окупацію півдня Італії військами союзників, король був вимушений відправити уряд Муссоліні у відставку і передати владу у руки маршала Бадольо. Ця подія сталася 25 липня 1943 року, ще до моменту закінчення війни. В 1945 році, після визволення Італії від військ фашистської Німеччини, в країні було сформовано Тимчасовий уряд, який добився зречення від престолу короля Віктора Мануїла, який скомпрометував себе співпрацею з фашистами.

У червні 1946 року було проведено вибори до установчих зборів, які мали прийняти нову конституцію, а також одночасно було проведено референдум щодо форми правління. Під час референдуму з невеликою перевагою більшу підтримку отримав варіант республіканської форми.

22 грудня 1947 року Установчими зборами була прийнята Конституція Італійської республіки, яка вступила в силу з початку 1948 року.

Конституція проголосила Італію демократичною республікою і встановила, що суверенітет належить народові. В конституції закріплено широке коло демократичних прав і свобод: рівність усіх перед законом, рівноправність громадян незалежно від соціальної, політичної, національної і іншої приналежності, свобода особистості і її особиста недоторканість, свобода зборів, союзів, політичних партій тощо. В галузі соціально-економічних прав були проголошені право на працю, право на справедливую винагороду за працю, рівність, незалежно від статевої ознаки, у економічній галузі, свобода профспілок, участь працівників в управлінні компанією.

Державний лад.

Італія є парламентською республікою, з унітарним устроєм та демократичним режимом.

Главою держави є Президент, який обирається строком на 7 років спеціальною колегією, яка складається з членів обох палат італійського парламенту та з представників від представницьких органів місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць першого рівня (областей) з розрахунку по три від кожної області і один від однієї з них. Президентом може бути обраний громадянин Італії, який досяг 50-річного віку і який володіє повним обсягом політичних прав.

Основні функції і повноваження Президента:

- призначення строку (дня) парламентських виборів;
- має право розпустити парламент;
- призначає і звільняє державних службовців високого рангу;
- володіє правом помилування;
- представляє державу у міжнародних відносинах;
- є верховним головнокомандувачем;
- має право накладати відкладальне вето на закони;
- здійснює промугльгацію законів;
- у визначених законодавством випадках видає декрети, які мають силу закону.

Усі акти, які видаються Президентом, потребують контрасигнації з боку відповідного галузевого міністра, який несе за них відповідальність.

Найвищим органом законодавчої влади в Італії є двопалатний парламент, до складу якого входять Палата Депутатів (нижня палата) і Сенат (верхня палата).

До складу нижньої палати входять 630 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів за пропорційною системою. Термін перебування депутатів на посаді складає п'ять років. У виборах приймають участь особи, які досягли 18-річного віку. Депутатом може стати особа, яка є громадянином Італії та досягла віку 25 років.

До складу верхньої палати, яка є палатою територіального представництва, входять 315 сенаторів. Кількість сенаторів від кожної області пропорційна населенню даної області. Вибори у Сенат проходять за

пропорційною виборчою системою. У виборах приймають участь особи, які досягли 25-річного віку; сенатором може стати громадянин Італії, який досяг 40-річного віку.

Основними функціями парламенту є прийняття законів, бюджету та здійснення контролю за діяльністю уряду. Парламентський контроль здійснюється у формі інтерпеляцій, резолюцій, розслідувань тощо. Уряд держави несе відповідальність перед обома палатами парламенту. Обидві палати парламенту є рівними щодо здійснення процесу прийняття законодавчих актів.

Законодавчий процес. Італійський законодавчий процес відзначається деякими особливостями, порівняно з законодавчими процесами інших держав. Отже, законопроект перед його прийняттям проходить три читання. Під час першого читання в обох палатах оголошується назва, короткий зміст і мета законопроекту. Після цього він передається в одну з постійних комісій, яка обговорює проект у другому читанні, вносить до нього зміни і доповнення. Під час третього читання законопроект обговорюється на засіданні кожної з палат та по ньому проводиться голосування. У випадку розбіжностей між обговоренням і голосуванням у палатах створюється погоджувальна комісія з представників обох палат, яка займається прийняттям єдиного тексту законопроекту. Палати можуть прийняти рішення, згідно з яким законопроект може передаватись для прийняття в постійну комісію, яка розглядала його на попередній стадії законодавчого процесу. Забороняється передавати для прийняття в комісії законопроекти, які стосуються окремих питань, що визначені законодавством. Більшість законів приймається саме в комісіях, що і складає особливість італійського процесу прийняття законів. Після прийняття закону він направляється Президенту, який на протязі місяця здійснює його підписання і оприлюднення. Президент вправі накласти відкладальне вето, яке долається абсолютною більшістю складу обох палат парламенту.

Найвищим органом виконавчої влади, який здійснює реальне керівництво державою, є Рада міністрів. Очолює Раду прем'єр-міністр, який призначається

президентом зі складу лідерів парламентської більшості. Призначення інших членів уряду здійснюється за поданням прем'єр-міністра теж Президентом держави. Прем'єр-міністр та члени уряду несуть відповідальність перед парламентом за свою діяльність. Парламент вправі відправити уряд у відставку, у випадку через винесення йому вотуму недовіри.

Основні функції і повноваження уряду:

- здійснює управління державним апаратом;
- володіє правом законодавчої ініціативи;
- видає акти підзаконного характеру (регламенти), а також в порядку делегованого законодавства видає акти, які мають силою закону, тобто фактично здійснює законодавчі функції;
- приймає участь у здійсненні зовнішньої політики держави.

Органами судової влади в Італії є суди конституційної, загальної та адміністративної юрисдикції. Систему загальних судів очолює Вищий Касаційний Суд, до її складу входять апеляційні суди та суди першої інстанції; систему органів адміністративної юрисдикції - Державна Рада, яка також виконує функції консультативного органу в правовій галузі щодо уряду держави. Органом конституційної юрисдикції є Конституційний Суд, до складу якого входять призначені в рівних пропорціях Президентом, парламентом (на спільному засіданні обох палат), і вищими органами загальної і адміністративної юрисдикції 15 членів, на 9-річний термін.

Італія є унітарною державою, яка поділяється на двадцять областей, п'ять з яких наділені автономним статусом: автономні області Трентино-Альо-Адідже, Вале-д'Аоста, Сардинія, Сицилія, Фриулі-Венеція-Джулія; інші області: П'ємонт, Лигурія, Венеція, Емілія-Романья, Ломбардія, Умбрія, Тоскана, Лаціо, Марке, Молізе, Абруцці, Кампанія, Апулія, Базіліката, Калабрія. Статус автономних областей визначається Конституцією і статутами областей. В свою чергу області поділяються на провінції, а провінції на комуни.

На кожному рівні адміністративно-територіального устрою обираються представницькі органи місцевого самоврядування - ради. Ради автономних

областей наділені правом прийняття місцевих законів. Строк повноважень обласних рад – п'ять років. Ради утворюють виконавчі органи - джунти, які обирають своїх голів. В кожній з областей діє призначений урядом комісар, який здійснює контрольні функції за діяльністю органів місцевого самоврядування та координує роботу органів державної влади на місцях.

ТЕМА 14. ДЕРЖАВНИЙ ЛАД КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

(друга половина 20 століття)

- 1. Державний лад Угорської Республіки.**
- 2. Державний лад Словацької Республіки.**
- 3. Державний лад Республіки Польща.**
- 4. Державний лад Чеської Республіки.**

1. Державний лад Угорської Республіки.

Основним конституційним актом Угорщини є Конституція 1949 року зі змінами і доповненнями.

За змістом Конституції Угорську Республіку можна визначити як парламентську республіку з унітарним устроєм та демократичним політичним режимом.

Главою держави є Президент, який обирається парламентом терміном на чотири роки. Обраним вважається кандидат, якого при висуненні підтримали не менше ніж п'ятдесят депутатів і який набрав дві третини голосів під час таємного голосування. Главою держави може бути обраний громадянин Угорщини, який володіє правом голосу і досяг тридцяти п'ятирічного віку. Одна і та ж сама особа може обіймати посаду Президента не більше двох строків підряд.

Президент Угорщини:

- представляє державу у зовнішніх відносинах;
- укладає міжнародні договори за згодою парламенту;
- призначає дату парламентських виборів та виборів до органів місцевого самоврядування;
- вправі виступити ініціатором референдуму;
- пропонує парламенту кандидатуру прем'єр-міністра, за поданням останнього призначає та звільняє міністрів;

- призначає і звільняє Голову Національного Банку, ректорів та професорів університетів, затверджує на посаді Президента Академії Наук;
- є головнокомандувачем збройних сил;
- присвоює військові і спеціальні звання, нагороджує нагородами та відзнаками;
- володіє правом помилування;
- вирішує питання громадянства.

В цілому, правовий статус Президента є типовим відносно статусу глави держави в парламентській республіці.

Законодавча влада в державі здійснюється однопалатним парламентом - Державними Зборами. Відповідно до Конституції, Державні Збори є вищим органом державної влади та представницьким органом народу Республіки. Парламент складається з представників, які обираються шляхом прямих виборів за змішаною системою строком на чотири роки. Державні Збори очолюються Головою, який обирається і відкликається з посади депутатами.

Основні функції Державних Зборів:

- прийняття Конституції Угорщини;
- прийняття законів;
- контроль за діяльністю уряду;
- визначення плану соціально-економічного розвитку;
- приймає бюджет країни;
- обрання Президента республіки, Прем'єр-міністра, членів Конституційного Суду, Голову Верховного Суду тощо;
- укладення міжнародних договорів, які мають особливе значення для держави, вирішує питання щодо використання збройних сил.
- вирішує питання про створення нових областей, міст з правом області, зміни кордонів областей тощо.

Законодавчий процес. Правом законодавчої ініціативи наділені Президент, уряд, представники Державних Зборів. Прийнятий парламентом законопроект передається для підписання главі держави, який протягом п'ятнадцяти днів вправі застосувати відкладальне вето, повернувши його для

доопрацювання в парламент з власними зауваженнями. Державні Збори долають вето Президента шляхом підтримки законопроекту простою більшістю голосів, після чого останній має бути промудований главою держави на протязі п'яти днів.

Виконавча влада в Республіці здійснюється Урядом, до складу якого входять прем'єр-міністр та міністри. Прем'єр-міністр обирається парламентом за пропозицією Президента. Кандидатом на посаду прем'єр-міністра глава держави, як правило, призначає лідера партії, яка отримала більшість місць в парламенті під час виборів. Міністри призначаються Президентом за поданням прем'єр-міністра, який фактично за погодженням з парламентом формує власний кабінет.

Уряд несе відповідальність перед парламентом та складає повноваження перед новообраним складом законодавчого органу. Державні Збори, по аналогії з німецькою конституційною моделлю, вправі заявити т.з. “конструктивний вотум недовіри” Уряду, шляхом висунення на посаду прем'єр-міністра нового кандидата. Якщо більшість депутатів парламенту підтримає таку пропозицію, то попередній склад Уряду подає у відставку, а кандидат на посаду прем'єр-міністра вважається обраним.

Основними функціями Уряду є захист конституційного порядку, координація роботи центральних органів влади, здійснення державної політики в економічній, соціальній, гуманітарній сферах, міжнародне співробітництво.

Судова влада в Угорщині здійснюється Верховним судом Республіки, Столичним судом, національними судами та місцевими судами. У відповідності до Конституції дозволяється створення спеціальних судів для розгляду особливих категорій справ.

Очолює судову систему Верховний Суд, який здійснює контроль за судочинством та діяльністю судових установ. Очолює Верховний Суд голова, який обирається парламентом. До складу Верховного Суду входять також заступники голови та судді, які призначаються Президентом.

Конституційне судочинство здійснюється Конституційним Судом Республіки.

Призначення на судові посади всіх ланок здійснюється главою держави довічно.

Територія Угорщини поділяється на столицю, області, та міста з правом області. Столиця та міста з правом області в свою чергу поділяються на райони, а області на міста і села. Таким чином, на відміну від багатьох європейських держав, в Угорщині діє двоступенева система адміністративно-територіального устрою, в якій відсутня проміжна ланка районного рівня між адміністративно-територіальною одиницею першого рівня (область) та низовою ланкою адміністративно-територіального поділу. Однак, на сьогоднішній день, у відповідності з сучасними тенденціями регіоналізації в Європі та з підготовкою до вступу в Європейський Союз, в Угорщині відбувається територіально-адміністративна реформа, наслідком якої має бути утворення регіонів, до складу яких будуть входити області і міста з правом області, що означатиме перехід до традиційної триступеневої системи адміністративно-територіального поділу.

Особливістю територіальної організації Угорщини є відсутність представників центральної влади на місцях і достатньо широка компетенція місцевих органів самоврядування. Отже, в столиці, областях, містах і селах діють представницькі органи місцевого самоврядування, які обираються населенням строком на чотири роки за пропорційною системою. Представницькі органи місцевого самоврядування очолюються мером, який окрім муніципальних обов'язків може бути наділений функціями державної виконавчої влади.

2. Державний лад Словацької Республіки.

Основним конституційним актом Словацької Республіки є Конституція 1992 року.

За формою державного правління Словаччина є напівпрезидентською республікою, а за формою державного устрою - унітарною державою. Діючий державний режим можна класифікувати як демократичний.

Главою держави в Словаччині є Президент, який обирається населенням строком на 5 років. Президентом Словаччини може бути обраний будь-який громадянин, який володіє правом голосу і досяг тридцяти п'ятирічного віку. Одна і та сама особа не може бути обрана президентом більше ніж на два строки підряд.

Основні функції і повноваження глави держави:

- представляє державу у міжнародних відносинах;
- скликає установчу сесію Національної Ради;
- у визначених законом випадках вправі розпустити парламент;
- підписує закони Словацької Республіки;
- оголошує проведення референдумів;
- наділений правом відкладального вето щодо законопроектів прийнятих парламентом;
- призначає та звільняє прем'єр-міністра, його заступників та інших членів уряду;
- призначає на найвищі державні посади, в тому числі на посади ректорів та професорів університетів, надає і підвищує у званні генералів;
- є верховним головнокомандувачем збройних сил;
- оголошує амністію та здійснює помилування.

Законодавча влада в республіці здійснюється Національною Радою, яка складається зі 150 представників, обраних на основі всенародних виборів. Строк повноважень представників складає чотири роки. Членом парламенту може стати громадянин Словацької Республіки, який володіє виборчим правом, досяг 21-річного віку та має постійне місце проживання на території Словаччини. Активним виборчим правом володіють громадяни Словаччини, які досягли 18-річного віку.

Основними функціями Національної Ради є прийняття Конституції та законів, затвердження державного бюджету, ратифікація міжнародних договорів, внесення пропозиції щодо проведення референдуму, контроль за діяльністю уряду, обрання на деякі вищі посади, в тому числі на посади суддів.

Законодавчий процес. Законодавчою ініціативою наділені члени парламенту та уряд. Прийнятий Національною Радою законопроект передається для підписання і обнародування главі держави. Президент вправі повернути законопроект для повторного розгляду його парламентом, висловивши свої пропозиції і зауваження. Після повторного прийняття законопроекту Національною Радою йому надається сила закону, і він повинен бути обнародований.

Вищим органом виконавчої влади в Словаччині є Уряд, який складається з Голови, заступників Голови та міністрів. Глава уряду призначається та звільняється з посади Президентом Республіки; інші члени кабінету - Президентом, за поданням прем'єр-міністра. Уряд несе відповідальність за виконання своїх повноважень перед Національною Радою. Парламент вправі виразити вотум недовіри всьому складу уряду або окремому з його членів, що має наслідком відставку уряду або його члена. Відставка Глави уряду тягне відставку всього кабінету.

Уряд вирішує основні питання внутрішньої та зовнішньої політики, проводить основні заходи до забезпечення економічної та соціальної політики держави, призначає та звільняє державних службовців тощо.

Судова влада в Словацькій Республіці здійснюється системою загальних судів та Конституційним Судом.

Система загальних судів очолюється Верховним Судом, до складу якого входять Голова, заступники голови та судді, які обираються парламентом. Верховний Суд є вищою судовою інстанцією в розгляді цивільних, адміністративних і кримінальних справ.

Конституційний Суд є органом конституційної юрисдикції, який здійснює розгляд справ щодо конституційності нормативних актів та їх

відповідності діючому законодавству, про спори між центральними органами влади, справи щодо порушення прав і свобод людини і громадянина тощо.

Територіальний устрій Словаччини характеризується надзвичайною централізованістю. Територія Словаччини поділяється на вісім країв, які в свою чергу поділяються на окреси. В кожній з визначених адміністративно-територіальних одиниць діють адміністрації відповідно краю та окресу на чолі з призначеним урядом чиновником. На рівні адміністративно-територіальних одиниць першого (край) та другого (окрес) рівнів відсутні органи місцевого самоврядування.

Органи місцевого самоврядування створюються та діють на рівні сіл та міст. Органами місцевого самоврядування є муніципальні управи та мери муніципалітетів. Вибори управ та мерів здійснюються населенням за допомогою виборів, строком на чотири роки. У окремих випадках муніципалітет може бути наділений деякими функціями державної виконавчої влади.

3.Державний лад Республіки Польща.

Основними конституційними актами Республіки Польща є Конституційний закон “Про відносини між законодавчою та виконавчою владами Республіки Польща та про місцеве самоврядування” від 17 жовтня 1992 року і Конституційні положення, які залишені чинними цим законом.

За формою державного правління Польща є змішаною республікою з унітарним устроєм та демократичним режимом.

Главою держави є Президент, який обирається шляхом прямих виборів терміном на п'ять років. Віковий ценз для кандидатів у Президенти складає 35 років. Одна і та сама особа може бути переобрана на посаду повторно лише один раз.

Основні функції і повноваження Президента:

- представляє державу у зовнішніх відносинах;
- ратифікує та денонсує міжнародні договори;

- здійснює загальне керівництво у галузі зовнішньої та внутрішньої безпеки держави;
- є верховним головнокомандувачем збройних сил;
- призначає Голову Ради Міністрів та за його поданням інших членів Ради міністрів;
- призначає на посади суддів та деяких інших вищих державних службовців;
- вирішує питання громадянства;
- здійснює право помилування.

Законодавча влада в державі здійснюється Сеймом і Сенатом, які фактично являють собою двопалатний парламент. У визначений законом випадках Сейм та Сенат можуть засідати спільно. В такому випадку вони утворюють Національні Збори.

Сейм складається з 460 депутатів, які обираються шляхом загальних виборів за пропорційною системою. Строк повноважень депутатів складає чотири роки. У виборах приймають участь громадяни Польщі, які досягли 18 річного віку; кандидати в депутати повинні досягти 21-річного віку і проживати на території Польщі не менше п'яти років. Сенат складається зі 100 сенаторів, які обираються населенням за пропорційною системою терміном на чотири роки; цензи для зайняття посади сенатора такі ж самі, як і для посади депутата Сейму.

Основними функціями парламенту є прийняття законодавчих актів, схвалення бюджету та здійснення контролю за діяльністю уряду. Палати в цілому є нерівноправними як в законодавчому процесі, так і в здійсненні контролю за діяльністю уряду. Так Сейм фактично наділений більш широкими повноваженнями, ніж Сенат.

Законодавчий процес. Право законодавчої ініціативи належить депутатам Сейму, Сенатові, Президенту та Раді Міністрів. Прийнятий Сеймом законопроект передається для обговорення в Сенат, який протягом тридцяти днів повинен прийняти законопроект або запропонувати внесення поправок чи відхилити законопроект. Сейм вправі більшістю голосів скасувати постанову

Сенату щодо відхилення законопроекту або внесення до нього поправок. Прийнятий обома палатами законопроект передається Президенту, який вправі передати його на повторне обговорення до Сейму. Сейм долає вето Президента більшістю у дві третини голосів.

Основним органом виконавчої влади в Республіці є Рада Міністрів. До складу Ради Міністрів входять Голова Ради, заступники Голови, міністри, керівники центральних відомств. Члени уряду призначаються Президентом за поданням прем'єр-міністра. Новий склад кабінету повинен отримати вотум довіри Сейму.

Основними функціями Ради Міністрів є:

- забезпечення виконання законів;
- може видавати акти з силою закону в порядку делегованого законодавства;
- керує роботою всіх органів державної виконавчої влади;
- здійснює нагляд за місцевим самоврядуванням;
- забезпечує зовнішню та внутрішню безпеку.

Судова влада в державі здійснюється Конституційним Трибуналом, Державним Трибуналом, системами державних та спеціальних судів, а також органами адміністративної юстиції.

Конституційний Трибунал є органом конституційної юрисдикції, який здійснює розгляд справ про відповідність конституції законів та інших нормативних актів та проводить офіційне тлумачення законів. Висновки конституційного суду щодо невідповідності конституції нормативних актів підлягають розглядові Сейму.

Державний Трибунал виносить рішення про відповідальність осіб, які обіймають визначені законом вищі державні посади (Президент, прем'єр-міністр, міністри тощо) за порушення конституції та законів. Трибунал обирається Сеймом не з числа депутатів на період терміну повноважень Сейму. Головою Державного Трибуналу є Перший Голова Верховного Суду.

Систему загальних та спеціальних судів очолює Верховний Суд. До складу Верховного Суду входять обраний Сеймом за поданням Президента

Перший Голова та призначені Президентом Голова та судді. Верховний Суд здійснює нагляд за діяльністю нижче стоячих судів та здійснює перегляд рішень, які постановлені нижчими інстанціями.

Після адміністративної реформи, яка мала місце в 1999 році, територія Польщі поділяється на 16 воєводств, які в свою чергу поділяються на повіти. Низовою ланкою адміністративно-територіального устрою виступають гміни. В воєводствах діють призначені урядом чиновники (воєводи), які здійснюють функції державної виконавчої влади на місцях та контролюють діяльність органів місцевого самоврядування. У всіх ланках адміністративно-територіального устрою діють представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування, які обираються населенням шляхом прямих або непрямих виборів. Так, на рівні воєводства представницьким органом місцевого самоврядування сеймик, на чолі з маршалком, який формується радами гмін. На рівні гмін представницьким органом виступає обрана населенням строком на чотири роки рада гміни, а виконавчим органом є правління на чолі з війтом або бурмістром.

4. Державний лад Чеської республіки.

Основним конституційним актом Чехії є Конституція 1992 року.

Виходячи зі змісту Конституції, Чехія є парламентською республікою з унітарним устроєм та демократичним політичним режимом.

Главою держави є Президент, який обирається парламентом на спільному засіданні обох палат строком на п'ять років. Кандидат у Президенти повинен бути громадянином Чеської республіки, володіти правом голосу та досягти сорокарічного віку. Нікого не може бути обрано Президентом більше, ніж на два строки підряд. Конституція визначає, що у випадках коли Президент не може виконувати свої функції, він може передати свої повноваження Голові Палати Представників.

Основні функції і повноваження Президента:

- призначає і звільняє Прем'єр-Міністра та за його поданням інших членів уряду, з подальшим затвердженням складу уряду парламентом;
- скликає засідання Палати Представників та у визначених законом випадках розпускає Палату;
- призначає Голову Верховного Суду, Голову та членів Конституційного Суду;
- представляє державу у зовнішніх відносинах;
- є головнокомандувачем збройних сил;
- призначає та підвищує у званні генералів;
- призначає суддів;
- володіє правом відкладального вето;
- вправі оголошувати амністію та помилювання.

Законодавча влада у Чеській Республіці належить Парламентові, який складається з двох палат - Палати Представників (нижня палата) та Сенату (верхня палата).

До складу Палати Представників входить 200 депутатів, які обираються строком на чотири роки за пропорційною системою. Активним виборчим правом володіють громадяни, які досягли 18-річного віку, а пасивним - 21-річного віку.

До складу Сенату входить 81 сенатор, які обираються громадянами, що досягли 18-річного віку на основі мажоритарної системи (від територіальних одиниць). Сенатором може бути обраний громадянин Чехії, який володіє правом голосу і досяг 40-річного віку. Строк повноважень Сенату складає шість років з оновленням третини складу через кожні два роки.

Основними функціями парламенту є прийняття Конституції, законів, бюджету, контроль за діяльністю уряду тощо.

Законодавчий процес. Прийнятий Палатою Представників законопроект передається на розгляд Сенату, який вправі відхилити законопроект, повернути його або висловити пропозицію щодо внесення до нього поправок. Палата Представників абсолютною більшістю голосів може прийняти законопроект в незмінному вигляді і передати його Президенту для обнародування. Президент

вправі повернути прийнятий законопроект на протязі п'ятнадцяти днів в Палату Представників, висловивши свої зауваження. Палата Представників долає вето Президента абсолютною більшістю голосів.

Уряд є найвищим органом виконавчої влади. Уряд складається з Прем'єр-Міністра, заступників прем'єр-міністра та міністрів. Голову та членів уряду призначає та звільняє глава держави. Уряд несе відповідальність за свою діяльність перед Президентом та є підзвітний перед парламентом.

Конституція не визначає чітко коло функцій та повноважень уряду, однак на практиці він реально здійснює державну політику у основних сферах суспільного життя: економіці, гуманітарній сфері, соціальних питаннях тощо.

Судова влада в Республіці здійснюється Конституційним Судом, загальними судами, Вищим Адміністративним Судом.

До системи загальних судів належать Верховний Суд, обласні суди та районні суди Республіки. Верховний Суд є вищою судовою інстанцією, яка здійснює нагляд за нижче стоячими судами та переглядає справи, щодо яких рішення винесені нижчими судовими ланками.

Призначення суддів на посади здійснює глава держави. Строк повноважень суддів не обмежується.

Конституційний Суд є судовим органом захисту конституційності, до компетенції якого віднесено вирішення справ про конституційність нормативних актів, вирішення спорів про розподіл компетенції між органами державної влади і місцевого самоврядування, вирішення справ про порушення прав і свобод людини і громадянина тощо. До судової системи також належить Вищий Адміністративний Суд, який розглядає адміністративні справи.

Територія Чеської Республіки поділяється на 13 країв, які в свою чергу поділяються на окреси. Низовою ланкою адміністративно-територіального устрою є міста і села.

В кожному краї та окресі діють призначені урядом представницькі центральної влади. В усіх територіальних ланках діють органи місцевого самоврядування, які обираються населенням строком на чотири роки. У

визначених законом випадках, органам місцевого самоврядування може бути доручено здійснення деяких функцій державної виконавчої влади.

ТЕМА 15. ДЕРЖАВНИЙ ЛАД КОРОЛІВСТВА ШВЕЦІЯ у 20 ст.

Основними конституційними актами королівства Швеція є Основний закон “Про Форму правління”, Основний закон “Про престолонаслідування”, Основний закон “Про свободу друку”, Основний закон “Про парламент”, прийняті в 1974 році.

Швеція є парламентською республікою, з унітарним устроєм та демократичним державним режимом.

Главою держави є Король, який передає і отримує владу шляхом спадкування. Спадкування титулу Короля в Швеції відбувається за кастильською системою, тобто визнається право на спадкування за чоловіками і жінками, при наданні переваги чоловікам.

Глава держави в основному наділений церемоніальними повноваженнями, серед яких основне місце посідає відкриття сесій парламенту тощо. Король не наділений жодними, навіть формальними функціями в сфері законодавчої і виконавчої влади: він не бере участі в засіданнях уряду, не наділений правом призначати і звільняти голову і членів уряду, не володіє правом відкладального вето щодо прийнятих парламентом законопроектів. Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок про особливість форми правління в Швеції, яка проявляється у тому, що повноваження глави держави по здійсненню державної політики є мінімізованими навіть на формальному рівні. Перш за все йдеться про відсутність закріплення таких повноважень в законодавчих актах держави.

Вищим органом законодавчої влади Швеції є однопалатний парламент - Ріксадг. До складу Ріксадагу входять 349 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів за пропорційною системою. Термін повноваження депутатського корпусу парламенту чергового скликання складає чотири роки. Віковий ценз активного і пасивного виборчого права збігається і становить 18 років.

Ріксадг наділений виключними законодавчими повноваженнями, що означає, що прийнятий ним законопроект набуває сили без згоди глави держави.

Основними функціями і повноваженнями парламенту, окрім прийняття законів, є:

- прийняття бюджету країни;
- вирішення питань щодо державних кредитів;
- розпорядження державною власністю;
- оголошення війни і укладання миру;
- здійснює контроль за діяльністю уряду, адміністративними і судовими органами, органами місцевого самоврядування;

Законодавчий процес. Право законодавчої ініціативи належить членам парламенту та уряду. Законопроект, який запропонований для прийняття суб'єктами законодавчого процесу, спочатку розглядається на засіданні Ріксадагу, де оголошується його назва та автор. Після цього, він проходить стадію обговорення на рівні профільної комісії, яка вправі прийняти в цілому, внести поправки або відхилити законопроект. Після цього текст проекту розглядається на засіданні парламенту, який або виносить його на голосування або повертає для доопрацювання в комісію. Законопроект вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більшість членів парламенту.

Вищим органом державної виконавчої влади в Швеції є Кабінет міністрів, який формується Ріксадгом і несе перед ним відповідальність. Призначення уряду відбувається парламентом з врахуванням чергових парламентських виборів. Кандидатуру прем'єр-міністра пропонує Ріксадгу тальман (голова парламенту) і ним, як правило, є лідер партії або коаліції, яка здобула перемогу на чергових парламентських виборах. Прем'єр-міністр самостійно визначає членів Кабінету міністрів, після чого парламент здійснює затвердження їх на посаді. Уряд може бути розпущений парламентом, після прийняття останнім спеціальної резолюції осуду діяльності уряду.

Основні функції і повноваження Кабінету міністрів:

- вирішення основних напрямів економічної, соціальної політичної діяльності в державі;
- призначення державних службовців високого рангу;
- призначення суддів;
- визначає зовнішню політику;
- здійснює керівництво збройними силами;
- наділений правом утворювати деякі центральні органи виконавчої влади.

Окрім цього, Кабінет міністрів наділений правом розпуску Ріксдагу, яке все ж обмежене законодавством. Так, уряд не вправі розпускати новообраний парламент, раніше ніж через три місяці після початку першої сесії.

Надзвичайно широке коло повноважень уряду пояснюється тим, що він наділений багатьма повноваженнями глави держави навіть на формальному (нормативному) рівні, що не є властивим для всіх державних моделей в країнах, в яких форму державного правління можна класифікувати як парламентська монархія.

Судова влада в Швеції здійснюється системою загальних та адміністративних судів. Вищим судовим органом загальної юрисдикції є Верховний суд, який складається з двадцяти двох членів, призначених урядом. До складу системи загальної юрисдикції також належать апеляційні суди та окружні суди. Призначення суддів цих судових ланок також здійснюється урядом. Система адміністративної юрисдикції очолюється Верховним адміністративним судом.

Особливим місцем в державному механізмі наділений Канцлер Юстиції та Омбудсмани. Канцлер є незалежною від уряду посадовою особою, на яку покладається здійснення нагляду за законністю в вищих судових органах, контроль за додержанням законодавства про свободу засобів масової інформації, порушення кримінальних справ проти деяких категорій державних службовців, здійснення загальних наглядових функцій у визначених законодавством галузях (перш за все за органами юстиції в широкому розумінні).

Інститут омбудсманів, який зародився в Швеції на початку 18 ст., займає важливе значення в галузі парламентського контролю за виконавчою владою, судовими органами, місцевим самоврядуванням, додержанням основних прав і свобод людини і громадянина. Омбудсмани організаційно пов'язані з Ріксдагом, обираються в кількості чотирьох чоловік, які контролюють дотримання законності в різних галузях суспільного життя.

Територія Швеції поділяється на 24 лянї (області), які в свою чергу поділяються на муніципалітети. В лянях і муніципалітетах діють представницькі органи місцевого самоврядування - ради, які обираються населенням (громадянами, особами без громадянства, особами з подвійним громадянством, іноземцями, які постійно проживають на території країни) відповідної території строком на три роки. Ради формують представницькі органи місцевого самоврядування - комітети. В кожному лянї функціонують представники державної виконавчої влади - губернатори, які призначаються урядом і які наділені повноваженнями по контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та по координації діяльності місцевих органів державної виконавчої влади.

ТЕМА 16. ДЕРЖАВНИЙ ЛАД ІСПАНІЇ, 20 ст.

Основним конституційним актом Іспанії є Конституція 1978 року, яка після попереднього обговорення конституційною комісією парламенту та після схвалення парламентом була прийнята на референдумі.

Іспанія є парламентською монархією, з унітарним устроєм та демократичним політичним режимом.

Главою держави є король, який передає та утримує владу у спадок. Спадкування престолу відбувається за кастильською системою, тобто при право спадкування престолу надається чоловікам і жінкам при дотриманні переважного права чоловіків успадковувати престол.

Король наділений досить широкою сферою повноважень, однак переважна більшість з них здійснюється урядом держави.

Основними функціями і повноваженнями монарха є:

- контролює правильне функціонування державних інститутів;
- санкціонує і промульгує закони;
- скликає і розпускає Генеральні Кортеси (парламент);
- оголошує вибори проведення парламентських виборів;
- призначає після консультацій з політичними партіями, які отримали місця у парламенті, прем'єр-міністра з подальшим його затвердженням парламентом;
- за поданням прем'єр-міністра призначає міністрів і інших членів уряду;
- володіє правом помилування;
- представляє країну в міжнародних відносинах.

Законодавча влада в Іспанії належить двопалатному парламенту - Генеральним Кортесам, які складаються з Конгресу депутатів, та Сенату.

Конгрес депутатів є нижньою палатою парламенту, яка складається з депутатів в кількості від трьохсот до чотирьохсот осіб, які обираються шляхом загальних прямих виборів за пропорційною системою, строком на чотири роки. Активне виборче право і пасивне виборче право належить громадянам Іспанії, які досягли віку 18 років.

Сенат (верхня палата) є палатою територіального представництва. До складу верхньої палати входять по чотири представники від кожної провінції (територіальна одиниця другого рівня), від острівних провінцій один та три сенатори, від міст Сеута і Мелілья (північний берег Африки) по два від кожного. Члени верхньої палати від провінцій обираються шляхом загальних і прямих виборів. Окрім того, певне число сенаторів призначається представницькими органами автономних регіонів, тобто обираються шляхом загальних непрямих виборів.

У кожній з палат створюється постійна депутатська комісія, яка складається з голови палати та декількох депутатів (всього не менше 21 члена). Основним завданням комісії є виконання деяких функцій палати в перерві між сесіями.

Основними функціями парламенту є прийняття законів, бюджету і контроль за урядом. До особливих функцій парламенту належать вирішення питань регентства та опікунства.

Законодавчий процес. Правом законодавчої ініціативи володіють Конгрес депутатів, Сенат, уряду. Законопроекти приймаються депутатами обох палат на пленарному засіданні більшістю голосів. У випадку розбіжностей щодо прийняття рішення між палатами перевагу має Конгрес депутатів, який кваліфікованою більшістю, а в деяких випадках простою більшістю приймає остаточне рішення щодо законопроекту. Прийнятий закон передається для підписання і обнародування королю, який зобов'язаний це зробити на протязі 15 днів з дня прийняття законопроекту Генеральними Кортесами. Законодавство не передбачає право відкладального вето у короля. З досить широкого кола питань парламент вправі передати уряду компетенцію по прийняттю актів, що мають силу закону (акти делегованого законодавства). Такими актами, однак, не можуть змінюватися основні інститути держави та правовий статус особи.

Виконавча влада в Іспанії здійснюється Радою Міністрів. Глава ради міністрів здійснює керівництво урядом та координує діяльність його членів.

Кандидатура Глави уряду пропонується королем після консультацій з політичними партіями, які представлені в парламенті, і затверджується парламентом; після затвердження парламентом король своїм указом призначає Главу уряду. Уряд здійснює керівництво внутрішньою і зовнішньою політикою держави, обороною, управлінням фінансами, управлінням гуманітарною сферою. Особливим повноваженням уряду є право видання актів делегованого законодавства та право видання актів, які мають силу закону у деяких випадках, з наступним затвердженням їх парламентом на протязі 30 днів. Рада Міністрів несе колективну відповідальність перед Конгресом Депутатів, який вправі оголосити недовіру уряду, що тягне відставку останнього. Однак у випадку оголошення недовіри уряду, його глава вправі запропонувати Королю розпустити одну або обидві палати парламенту.

До судової влади належать суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Система загальних судів очолюється Верховним Судом (Верховним Трибуналом Юстиції), та до її складу входять апеляційні суди та суди першої інстанції. До складу судової влади також належить Генеральна судова рада, яка здійснює управління в сфері судочинства, матеріальне та фінансове забезпечення судів, вирішення кадрових питань тощо. Конституційний суд є органом конституційного контролю, до складу якого входять вісім суддів, що призначаються терміном на дев'ять років в рівній пропорції обома палатами парламенту, урядом та Генеральною судовою радою.

Форма державного устрою в Іспанії хоча і визначається як унітарна, але вона наділена деякими особливостями. Територія держави поділяється на 17 автономних регіонів та двох міст: Мадрид, Кастилія-Леон, Кастилія-Ла-манча, Наварра, Арагон, Каталонія, Астурія, Галісія, Естремадура, Андалузія, Ріуха, Країна Басків, Мурсія, Валенсія, Баlearські Острови, Мелілья, Канарські острови, Сеута, Кантабрія. Кожний регіон наділений автономними правами, що визначається загальнодержавною конституцією і статутами автономних регіонів, які приймаються місцевою комісією або асамблеєю (місцевим представницьким органом) і затверджуються Генеральними Кортесами.

Асамблея обирає місцевий уряд на чолі з головою. В кожному з автономних регіонів діє призначуваний урядом представник, який здійснює функції державної влади на місці та координує роботу місцевих органів державної виконавчої влади. Територія автономних регіонів поділяється на провінції, які в свою чергу поділяються на муніципалітети. В провінціях і муніципалітетах діють представницькі (ради) і виконавчі органи місцевого самоврядування.

Описана вище модель дає підстави вважати, що державний устрій в Іспанії не є унітарним у “чистому” вигляді, а досить близько наближається до федеративної форми устрою.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД І СИСТЕМА КУРСУ	4
ТЕМА 2. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ	8
ТЕМА 3. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ	20
ТЕМА 4. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО РИМУ	28
ТЕМА 5. ДЕРЖАВА І ПРАВО ВІЗАНТІЇ	40
ТЕМА 6. ФРАНКСЬКА ДЕРЖАВА	45
ТЕМА 7. ДЕРЖАВА І ПРАВО КИТАЮ	54
ТЕМА 8. АРАБСЬКИЙ ХАЛІФАТ	65
ТЕМА 9. ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВИ У ФРАНЦІЇ	71
ТЕМА 10. РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ В АНГЛІЇ	108
ТЕМА 11. РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ В НІМЕЧЧИНІ	132
ТЕМА 12. РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ В США	154
ТЕМА 13. ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ В ІТАЛІЇ	170
ТЕМА 14. ДЕРЖАВНИЙ ЛАД КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (друга половина 20 століття)	181
ТЕМА 15. ДЕРЖАВНИЙ ЛАД КОРОЛІВСТВА ШВЕЦІЯ у 20 ст.	194
ТЕМА 16. ДЕРЖАВНИЙ ЛАД ІСПАНІЇ, 20 ст.	198

УДК 340.15(100)(075.8)

П 16

Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / А. Панов. – Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2024. - 203 с.

ISBN 978-617-8127-34-3

Історія держави і права зарубіжних країн викладається в якості основної дисципліни на всіх юридичних факультетах, інститутах, академіях. Разом з “Теорією держави і права”, Історією політичних і правових вчень”, “Філософією права”, “Історією держави і права України”, “Римським правом” цей курс утворює групу історико-філософських правових наук, які є базовими по відношенню до галузевих юридичних наук.

Предмет курсу полягає у вивченні виникнення, розвитку, функціонування інститутів держави і права окремих країн; аналізі змісту та наслідків державно-правових процесів, які розвивалися в минулому; розкритті їх конкретно-історичних закономірностей.

Історія держави і права зарубіжних країн досліджує еволюцію основних державно-правових інститутів, які відіграють важливу роль у діяльності сучасних країн.

Редактор Іван ВАШКЕБА

Коректор Кароліна БЕГУН

Здано до набору 24.01.2024 р. Підписано до друку 14.02.2024 р. Формат 60Х84/16. Ум. друк.

арк. 11,86. Ум. фарм.- відб. 12,09. Обл.-вид. арк. 11,98.

Тираж 300 пр.

Видавництво: ФОП Сабов А. М.

©Панов А.В., 2024

Ален Панов

з 2011 р. – голова Закарпатського осередку
Спілки дипломатів України

з 2000 р. – викладач, доцент, професор,
завідувач кафедри міжнародної політики

Ужгородського національного університету
2006 – 2010 рр. – Консул, в.о. Генерального консула
України в Ніредьгазі (Угорщина)

2002 – 2006 рр. – заступник Ужгородського
міського голови

1999 – 2006 рр. – представник України в
Карпатському єврорегіоні

2000 – 2002 рр. – вчитель Холмоцької ЗОШ

1999 – 2000 рр. – керівник секції, юрисконсульт
Ужгородського палацу дітей та юнацтва
«Падіюн»